RADICALITZEM *la vida*

La majoria de llibres de Virus editorial es troben sota llicències lliures i per la seva lliure descàrrega. Però els projectes autogestionaris i alternatius, com Virus editorial, necessiten un important suport econòmic. En la mesura que oferim bona part del nostre treball pel comú, creiem important crear també formes de col·laboració en la sostenibilitat del projecte. Subscriu-t'hi!!

La mayoría de libros de Virus editorial se encuentran bajo licencias libres y para su libre descarga. Pero los proyectos autogestionarios y alternativos, como Virus editorial, necesitan de un importante apoyo económico. En la medida en que ofrecemos buena parte de nuestro trabajo para lo común, creemos importante crear también formas de colaboración en la sostenibilidad del proyecto. ¡Subscríbete!

Satèl·lit sense quota

-5%

5 compras
mínimo anual
a les 5 compres una sorpresa

Pack bienvenida
Punto de lectura
+ postal

Càpsida

60€

4 libros
Virus editorial
sin límite de precio

-5%
En toda la librería online

Pack bienvenida
Bolsa #RadicalitzemLaVida
+ Punto de lectura
+ postal

Descuentos
En grupos de lectura
i otras actividades

Replicant

100€

8 novedades
Virus editorial
durante un año

Pack benvinguda
Bolsa #RadicalitzemLaVida
+ Punto de lectura
+ postal

-5%
En toda la librería online

Descuentos
En grupos de lectura
i otras actividades

https://www.viruseditorial.net/es/editorial/socios

Observatorio Metropolitano de Madrid, Xavier Diez
i Col·lectiu Víric

L'aposta municipalista

De les bullangues a les lluites actuals pels municipis lliures a Catalunya

Virus editorial

Creative Commons
LLICÈNCIA CREATIVE COMMONS

- Aquesta llicència permet copiar, distribuir, exhibir i interpretar aquest text, sempre que es compleixin les següents condicions:
Autoria-atribució: s'haurà de respectar l'autoria del text i de la seva traducció. Sempre es farà constar el nom de l'autor/a i el del traductor/a.
No comercial: no es pot utilitzar aquest treball amb finalitats comercials.
No derivats: no es pot alterar, transformar, modificar o reconstruir aquest text.
Els termes d'aquesta llicència hauran de constar d'una manera clara per qualsevol ús o distribució del text. Aquestes condicions es podran alterar només amb el permís explícit de l'autor/a.

Aquest llibre té una llicència Creative Commons Attribution-NoDerivs-NonCommercial. Per a consultar les condicions d'aquesta llicència es pot visitar http://creativecommons.org/licenses/by-nd-nc/1.0/ o enviar una carta a Creative Commons, 559 Nathan Abbot Way, Stanford, California 94305, EUA.

© 2015 d'aquesta edició, Virus editorial
© 2015 dels textos, Observatorio Metropolitano de Madrid, Xavier Diez i Virus editorial

Títol: **L'aposta municipalista. De les bullangues a les lluites actuals pels municipis lliures a Catalunya**

Traducció del primer capítol al castellà i correcció de tot el llibre: Txell Freixinet Raspall

Maquetació: Virus editorial

Coberta: Silvio García-Aguirre López Gay (http://cartonviejo.net)

Il·lustracions de coberta i interior: Julien Telle

Primera edició: abril de 2015

ISBN-13: 978-84-92559-61-9
Dipòsit legal: B-7804-2015

www.viruseditorial.net *www.viruslibreria.net*

Lallevir SL / Virus Editorial
C/ Junta de Comerç, 18 baixos
08001 Barcelona
Tel./fax: 93 441 38 14
virus@pangea.org

Imprès a:
Imprenta Luna
Moll de la Mercè, 3, 2n esq.
48003 Bilbao
Tel.: 944 167 518
Fax.: 944 153 298
luna@imprentaluna.es

Índex

Nota editorial 5

L'aposta municipalista
Observatorio Metropolitano de Madrid 7

Introducció 8

Història d'una «idea» 12
- Municipi i democràcia en el primer liberalisme. De bullangues, juntes i societats secretes 14
- El Trienni constitucional 17
- El progressisme i la qüestió municipal 19
- Visca la república federal i democràtica! Del primer federalisme democràtic al Sexenni revolucionari 23
- La Primera República i el moviment cantonalista 31
- La insurrecció, la comuna i el municipi lliure 35

De hippies, Provos, verds i llibertaris 43
- La reinvenció del municipalisme 43
- Provos i Kabouters 46
- Els Verds 50
- Algunes conclusions al voltant del nou municipalisme llibertari, l'indigenisme i el gir polític a l'Amèrica Llatina 61

El bloqueig de la democràcia municipal en el «règim» espanyol 69
- La democràcia municipal a l'ordenament legal 70
- Els municipis i les regions com a màquines de creixement 78
- Globalització i competitivitat territorial 83
- Polítiques desenvolupistes i empresarialisme urbà 86

• La liquidació de la democràcia local: la governança urbana i les coalicions de poder local 89
• La reforma del règim local, un canvi del model d'Estat 94

Municipalisme a Catalunya 107

Democràcia versus autoritarisme, Xavier Diez 108
• Les «universitats» medievals i modernes: espais de participació protodemocràtics 111
• Borbònics, Decret de Nova Planta i la conversió de la Catalunya local en un zombi polític 119
• L'eclosió federal-republicana del XIX: el cas d'Abdon Terrades 124
• La construcció ideològica del federalisme: Pi i Margall, inspirador del municipi lliure 131
• Primera Restauració i caciquisme. La corrupció com a eina «modernitzadora» 142
• Catalanisme, municipalisme i el projecte modernitzador burgès de la Mancomunitat 147
• República, Municipi i revolució 153
• De l'erm franquista a l'efervescència municipalista de la Transició 165
• L'efecte corruptor del règim de la Segona Restauració: caciquisme, corrupció i bombolla immobiliària com a reflex d'una democràcia incompleta 174

Present del municipalisme a Catalunya, Col·lectiu Víric 184
• Espais de cooperació i divergència 187
• El trànsit del 15M: del resistencialisme al projecte alternatiu 190
• Especificitats de les CUP i altres experiències 191
• La proposta de Guanyem / Barcelona en Comú 195
• La construcció d'un discurs de municipalisme horitzontal 198

Nota editorial

El debat sobre les vies institucionals i la seva relació amb els moviments socials s'ha instal·lat en els espais antagonistes i dissidents. Aquesta qüestió planteja dubtes i obre possibilitats d'organització que —amb perspectiva— ens permeten recuperar la memòria de processos de diferent índole, on les pràctiques llibertàries han tingut especial protagonisme. En qualsevol cas, el camí obert per les CUP en desenes de municipis (abans i després de la seva entrada al Parlament de Catalunya), la irrupció política de Podem o la formulació del model Guanyem (avui Barcelona en Comú) estan condicionant profundament les lluites socials.

Tot i compartir moltes de les crítiques i susceptibilitats que susciten aquestes candidatures entre la militància dels moviments, entenem que «l'aposta municipalista» vol posar l'accent sobre un municipalisme emancipador. No en va, el 1998, Virus publicava *Las políticas de la ecología social. Municipalismo libertario*, de Murray Bookchin i Janet Biehl, i reeditat el 2009 enllaçant amb aquesta voluntat de construir des de baix mitjançant candidatures de nou encuny.

Així mateix, com mostra el text de l'Observatori Metropolità de Madrid (editat originalment en castellà per Trafi-

cantes de Sueños), s'hi palpa la profunda descomposició del municipi neoliberal construït al voltant del règim del 78, palesant alhora l'autoorganització recuperada durant la crisi sistèmica dels últims anys. En aquest context —i sense oblidar les seves contradiccions i els dubtes sobre la seva efectivitat—, el creixement del municipalisme és l'expressió d'una voluntat de transformació aquí i ara, com a resposta a les polítiques de destrucció social.

A Catalunya, aquests processos guanyen rellevància històrica i contemporània. Així, l'historiador Xavier Diez traça la conflictivitat entre l'autoritarisme de les burgesies i oligarquies catalanes davant d'una tradició majoritàriament llibertària, que es reflecteix primer en el federalisme de Pi i Margall (defensor de la lliure associació de municipis) i posteriorment en un moviment llibertari, protagonista genuí de la lluita per la ciutat amb les vagues de lloguers i altres moviments per la dignitat dels barris obrers i populars, que durant el curt estiu de l'anarquia es convertiria en una autèntica construcció de la democràcia «des d'allò proper». Després de quaranta anys de franquisme i quaranta més de democràcia enllaunada, quan encara el règim del totxo era inqüestionable, experiències com la de les CUP o les Candidatures Alternatives del Vallès han resultat un revulsiu i, amb elles, l'aparició del model Guanyem/Barcelona en Comú, han fet del municipalisme un escenari extremadament complex.

La intenció d'aquest llibre és, per tant, servir com a eina per a la reflexió crítica tant per als qui opten per aquesta via com per als qui continuen construint a la perifèria dels àmbits institucionals.

Col·lectiu Víric

L'aposta municipalista

Observatorio Metropolitano de Madrid

Introducció

La democràcia comença pel que és més proper. La política local, les institucions de proximitat, les candidatures formades de manera directa i controlades per la ciutadania són, avui dia, alguns dels elements que s'han reunit sota el nom de «municipalisme». Aquí i allà es multipliquen les experiències de petites agrupacions veïnals que, senzillament, volen «canviar les coses» i, per tal de fer-ho, comencen per allò que els resulta més proper. Es tracta de projectes polítics de govern però que renuncien al «partit», a la gran organització estructurada per una determinada ideologia i sotmesa a una disciplina piramidal. El seu propòsit és més immediat; consisteix a fer realitat aquella identitat entre governants i governats que formava part de la definició original de la democràcia; i això des d'on aquesta hauria de començar, des del convenciment que tothom hauria de ser governant i governat alhora. El seu propòsit, doncs, es podria designar amb la paraula *autogovern*.

L'onada del 15M ha aterrat a les platges del «municipalisme». Hi ha vist una sortida possible que pot donar expressió institucional a la seva voluntat democratitzadora. El municipalisme té, no obstant, una llarga història. A més a més de les experiències que es tracten profusament en aquest llibre, des dels anys dos mil s'han multiplicat els projectes que «des de baix» es volen escapar de la partitocràcia. Projectes que arrenquen de les situacions concretes, d'iniciatives locals que s'escampen per aquí i per allà amb els noms dels llocs on es proven. Potser les Candidatures d'Unitat Popular catalanes són l'experiment que ha generat més expectació en aquests anys. Reivindicadores del municipalisme, les CUP han assajat un procés obert de construcció local, cosa que les ha dut a obtenir representació en mig centenar d'ajuntaments i, també, al Parlament. No obstant això, les CUP no deixen de ser una coalició de les esquerres, un «projecte popular» vinculat a l'independentisme més genuí; una iniciativa municipalista i de base, però «les bases de la qual» ja estan emmarcades en un projecte ideològic determinat.

És possible emprendre un projecte municipalista que tradueixi els continguts del 15M en un moviment que vulgui conquerir els ajuntaments? Els municipis es poden convertir en la palanca de transformació institucional que apunta la revolució democràtica? La voluntat d'una part de la població per intentar un tomb polític radical ha obert l'horitzó d'un procés constituent; una cosa tan difícil, i alhora tan senzilla, com «canviar les regles del joc» per tal de tornar el protagonisme polític a les persones, establir mecanismes de control de la representació i imposar un ordre social i econòmic més just, començant per abolir «l'esclavatge de deutes» que imposa la dictadura financera a tort i a dret. El municipalisme es presenta com una contribució important a aquest projecte. Sense por d'exagerar, podem entendre'l com un procés constituent «des de baix» que co-

mença per les institucions, en les quals es reconeixen més dosis de democràcia.

Aquest llibre estudia les possibilitats de *l'aposta municipalista*. Té l'objectiu de considerar les condicions del municipalisme democràtic ara i aquí. I es pregunta: En què consisteix un projecte d'aquestes característiques? En quines fonts històriques es pot inspirar? Què pot aprofitar de l'actual ordenament institucional i què és el que no serveix? Quins marges d'acció tenen els consistoris en les condicions actuals? Què se n'ha de fer de l'ingent deute que estreny les hisendes locals? El projecte municipalista s'ha de conformar fent una «gestió honesta i controlada» o cal impulsar un canvi radical d'aquesta institució per aconseguir una democràcia que ho sigui de veritat? Com i de quina manera es pot dreçar el municipalisme amb un moviment per la democràcia molt més ampli?

Per tal de respondre aquests interrogants, el text es divideix en tres capítols. El primer apartat del primer capítol és històric. Té la intenció de reportar la qüestió municipal en la història de l'Estat, concretament, en els moviments i projectes de democratització que emplenaren el segle XIX i la primeria del segle XX amb noms com *democràcia*, *república federal*, *anarquisme* i *municipi lliure*. El segon apartat del primer capítol exposa algunes experiències municipalistes més recents. A cavall de l'onada dels seixanta i del 1968, analitza l'experiència del moviment Provo i els Verds francesos i alemanys. El tercer apartat del primer capítol estudia el nivell local amb l'ajuda de les determinacions actuals: l'ordenament legal i les funcions econòmiques de les escales subestatals en el context de la globalització i de «l'especialització immobiliària» de l'economia espanyola. La intenció d'aquest epígraf és la de mostrar fins a quin punt és factible la democràcia local per a un possible projecte municipalista i amb quins límits es troba. El segon capítol tracta de resseguir el paper històric del

municipalisme a Catalunya des dels seus orígens medievals fins a la contemporaneïtat recent, tot incidint en les línies de continuïtat que associen el nivell de democràcia interna i capteniment ètic al grau de llibertats nacionals.

Història d'una «idea»

L'aposta municipalista té una llarga història. La idea de democràcia ha estat gairebé sempre associada a la presa directa de decisions. Aquest ideal s'ha agafat de la Grècia clàssica un cop rere l'altre i, també, de les instàncies assembleàries que van produir les revolucions francesa i americana en diferents moments. Així, la democràcia ha tendit a afigurar-se com l'*autogovern* d'una comunitat relativament petita en la qual els ciutadans tenien la capacitat de reunir-se i escoltar-se sense cap altra mediació que la paraula de cadascú. Aquesta idea inspirava el bigarrat complex d'institucions camperoles i urbanes que encara persistien en l'Europa moderna. Gremis, municipis, comunes i juntes veïnals han estat exemples vius «d'associacions» en què «l'assemblea» encara feia un paper determinant a l'hora de resoldre els problemes comuns. No endebades, fins no fa gaire quedaven una bona quantitat de recursos comunals (boscos, pastures, terres de conreu, aigües per regar) que, com que no eren propietat de l'Estat ni de persones privades, requerien la gestió directa de les comunitats que els aprofitaven.

La primera teoria democràtica es va bastir, per la força d'aquest context, sobre formes de democràcia directa que tenien arrels històriques i immediates, i que apareixien de manera gairebé natural en cada procés d'insurrecció popular. Va ser més tard quan es va acceptar la idea de «representació» i, en principi, com una distorsió obligada per les circumstàncies. En aquest gir hi va pesar la necessitat de reportar organitzacions polítiques gegantines —pensem en Estats absolutistes com el francès—, en què la democràcia «de proximitat» es feia més complicada a causa de les dimensions i les distàncies. Aquest paisatge teòric va ser comú per a molts pensadors radicals del moment, com el mateix Rousseau.

Però el gir no es va limitar a una qüestió teòrica, també va ser de caràcter pràctic. La burgesia que havia triomfat a Europa —i també a Amèrica— va acceptar sense gaire contemplacions el principi de representació. Temorenca dels moviments populars, havia d'afermar el poder que acabava d'adquirir, i alhora havia de «racionalitzar» els aparells administratius, per això «va inventar» un nou principi de democràcia limitada. Després de les revolucions, va sorgir el concepte de «nació» juntament amb un nou tipus d'Estat que tenia poc a veure amb la vella idea de la democràcia directa.

Per tant, no ens ha de sorprendre que l'Estat modern, l'Estat liberal, que es modela a partir dels patrons i codis napoleònics, es desprengués aviat de les vel·leïtats assembleàries. I, congruentment, es tornés centralista de manera visceral. No atacava només els «particularismes locals i regionals», relegats en aquests moments al museu de la història, sinó també les velles reivindicacions d'autonomia local com a base per a una democràcia d'una altra mena. D'aquesta manera responia a una doble necessitat: la de crear un mercat nacional que funcionés sense traves i la d'articular un Estat burocràtic que assegurés el «lliure mercat» intern. A més a més, d'aquesta manera establia un

control social sobre aquells elements díscols i populars que a partir dels «seus vells costums» començaven a encarnar una altra «idea de democràcia».

En aquest cas, com en molts d'altres, la història de l'Estat espanyol del segle XIX no és un capítol a part, la «qüestió municipal» hi va tenir un protagonisme indiscutible. Els projectes de democràcia van gravitar sobre el municipalisme. De fet, la qüestió municipal va acabar servint de decantador entre dues concepcions de l'Estat; els seguidors de la més avançada es van anomenar «exaltats», progressistes, demòcrates i, finalment, republicans federals. Val a dir que el federalisme va ser la primera «sistematització» d'un model de democràcia que arrencava de la participació directa dels ciutadans en els òrgans que estaven a l'abast per exercir-la: els municipis. A partir d'aquestes unitats semblava que es podia pensar un altre model d'Estat, construït «de baix cap a dalt», sobre la base de la federació dels individus, els municipis, els «cantons» i les «nacionalitats». Un pensament que posteriorment reprendria el moviment obrer sota el nom d'anarquisme. És una història que s'explica poques vegades.

Municipi i democràcia en el primer liberalisme. De bullangues, juntes i societats secretes

Dos grups d'amics del Club revolucionari d'Anton Martín baixen cap al Congrés dels Diputats. Acudeixen a una nova manifestació convocada pel sector radical del Partit Republicà Federal amb l'objectiu d'envoltar el Congrés. La intenció, dir al govern que és el moment d'aplicar un programa federalista, democràtic, republicà i social amb totes les seves conseqüències. Si no, faran ingovernable la situació.

Aquesta estampa va ser freqüent al segle XIX. Els carrers pròxims al Congrés dels Diputats, el carrer del Turco, la Greda, los Gitanos o el del Sordo, van ser l'escenari d'alguns dels enfrontaments de carrer més intensos de la història social i política d'aquell temps. Hi havia en joc assumptes tan importants com el govern del país i el repartiment de la riquesa. Per un costat, els poders fàctics, la burgesia liberal moderada aliada amb l'aristocràcia i l'Església; per l'altre, els partidaris d'una revolució democràtica liberal i les masses populars obreres amb el seu propi programa de justícia social.

La força dels poders instituïts estava en els pronunciaments militars[1] i en el sufragi censal —només votaven els més rics—; el poder del liberalisme més democràtic radicava en les revoltes dels pobles i les ciutats, és a dir, en l'insurreccionalisme local. Aquest mètode d'acció provenia de la Guerra de la Independència de començament del segle XIX. Estava inspirat en diverses formes d'acció: la guerrilla i el bandolerisme constitucionalista, expressió d'autodefensa popular, i les «Juntes revolucionàries», demostració del poder i de l'autonomia locals davant la monarquia.

Pronunciaments, revoltes, insurreccionalisme i «juntisme» van ser una constant des de l'any 1820 al 1936. Més de cent anys en què se segueixen com a mínim dues èpoques: el segle de la revolució liberal i el segle de la revolució obrera. El primer va durar des de la proclamació de la Constitució de 1812 fins al Sexenni revolucionari, entre 1868 i 1874. El segon es va estendre des del Sexenni fins a la Guerra Civil. En aquest llarg període trobem quatre grans eixos de conflicte: el de la monarquia contra la república, el del centralisme contra la descentralització, el de la burgesia contra el proletariat i el de la democràcia formal contra la

1 Irene Castells, *La utopia insurreccional del liberalismo español*, Madrid, Crítica, 1989, p.11-76.

democràcia radical. I tots conflueixen en bona mesura al voltant de la qüestió municipal.

En abordar el període que va des de 1820 fins a la revolució de 1868, cal recordar que el liberalisme democràtic només es va acostar al poder en tres moments: el Trienni constitucional de 1820-1823, la Revolució liberal de 1835 i el Bienni progressista que comença el 1854. Durant aquest extens període fonamentalment es van alternar governs de moderats i de progressistes. De vegades, els interrompien rebomboris de demòcrates i republicans, però de seguida patien la repressió, la presó, l'exili o el desterrament. Va ser una època de grans contrastos marcada per l'alternança de revolucions i assalts al poder, repressió i onades insurreccionals.

També s'ha de considerar que els liberals no eren l'única força política ni, per descomptat, un grup homogeni. Entre ells es distingien diferents opcions, que en general es dividien en dos grans fronts. El primer, defensava l'aliança amb la monarquia, representava el liberalisme més conservador i era partidari d'un estat fort i unitari. De fet, només es pot parlar de liberalisme formalment, atès que eren els hereus de l'autoritarisme absolutista, amb prou feines reconvertits pels nous temps. El segon grup va reunir aquells corrents més radicals que apuntaven cap a postulats de caràcter republicà, federalista, democràtic i social. Tenia una inspiració més popular i va acabar confluint amb la nova classe obrera.

Aquesta última tendència va descansar organitzativament en les societats secretes, en els clubs i els *tablaos* dels pobles i les ciutats de les primeres dècades del segle. Sobre aquests pilars van aixecar l'edifici d'una nova radicalitat liberal que es va formalitzar durant els anys del Trienni constitucional (1820-1823). L'exemple més significatiu potser va ser la societat secreta dels *Comuneros*,[2] creada a

2 Iris Zavala, *Masones, comuneros y carbonarios*, Madrid, Siglo XXI, 1971.

imatge i semblança de les lògies maçòniques vinculades al liberalisme *doceañista*.[3] Les societats secretes eren centres de debat polític, orientació estratègica i lloc de conspiració. En aquells anys van ser tan fortes que van arribar a agrupar entre 50.000 i 60.000 associats.

El Trienni constitucional

El Trienni constitucional de 1820 va ser el capítol més important del liberalisme continental enfront de l'Europa absolutista de la Santa Aliança, que es va imposar després de la derrota dels exèrcits napoleònics. Aquesta experiència va ser tan important que el terme *liberal*, en la seva accepció política, va passar a diverses gramàtiques de llengües europees. La revolució de 1820, però, no va anar prou lluny segons aquells sectors que començaven a «trencar per l'esquerra» el bloc liberal. Els demòcrates es van enquadrar en el sector anomenat *Asamblea de la Confederación de los Comuneros españoles*. Aquesta evolució ideològica tenia la influència de les societats secretes europees, principalment arran del contacte amb els carbonaris italians, que apuntaven programes polítics de tendència col·lectivista i igualitarista. Ara bé, el seu desenvolupament va ser estroncat per la invasió absolutista del 1823: el Duc d'Angulema va posar el punt final del Trienni.

Durant aquest singular període es va produir, tanmateix, una discussió encesa sobre com s'havia d'articular l'Estat. En aquell moment el liberalisme espanyol ja tenia una important tirada centralista. La qüestió local depassava, no obstant, les preferències teòriques. En l'articulació del règim local hi havia la pedra de toc del poder liberal.

3 Partidari de la Constitució de Cadis de 1812, però de tendència moderada. (Nota de la traductora.)

Per una banda, el sistema de juntes revolucionàries, motor civil de la revolució liberal, sempre va reclamar el seu protagonisme particular davant del centralisme. Per l'altra, el projecte liberal defensava la desarticulació dels sistemes d'organització local, fonamentalment, dels sistemes de propietat i ús de la terra i de les institucions locals tradicionals —senyorials, conselleres, gremials, veïnals i comunals. En un extrem i en l'altre s'apuntaven els dos grans riscos que corria el nou projecte d'Estat. El primer era que, si no s'anava amb compte a l'hora de desmantellar les institucions locals a favor d'aquest nou Estat, es podia obrir la porta perquè les comunitats locals s'adherissin a la causa absolutista. El segon risc era que, si s'apostava per un sistema descentralitzat de veritat, el projecte liberal podia quedar desarticulat i sense operativitat. Davant d'aquesta disjuntiva, el liberalisme que es va constituir en la Constitució de Cadis de 1812 i que després es va recuperar a l'any 1820, va apostar per articular la representació popular dels interessos locals, però sota el control de l'Estat.[4]

El Decret municipal del mes de maig de 1812 i la Instrucció del mes de juny de 1813 sobre el règim local van intentar donar cos a aquesta contradictòria idea. Arran d'aquestes lleis el municipi va rebre grans atribucions administratives, polítiques, fiscals i socials, però alhora va quedar constret en un triple sentit. En primer lloc, el sistema de sufragi només permetia la participació de les classes altes i mitjanes, excepte en algunes poblacions petites. En segon lloc, per sobre del municipi se situava la Diputació provincial, que també es triava amb moltes restriccions del sufragi. Finalment, per sobre d'aquestes dues institucions, s'erigia un cap polític elegit pel govern i que validava o anul·lava el que s'havia acordat en els nivells inferiors.

4 Concepción de Castro, *La revolución liberal y los municipios españoles*, Madrid, Alianza, 1979, p. 20.

En el Trienni liberal, sobre la base de la Constitució de 1812, es va intentar fer un pas endavant permetent un grau més gran de descentralització. Aquest canvi va ser conseqüència de l'elevat nombre de contenciosos que havia comportat la legislació local emanada de Cadis, altre cop en vigor entre 1820 i 1823. Els liberals d'inspiració demòcrata cada vegada tenien més clar que la reclamació municipalista era una bona manera d'articular un poder polític que se sostingués en les classes urbanes, que no estaven representades pel liberalisme clàssic.

La llei de Reforma local de 1823 es va convertir des d'aleshores en el model d'organització territorial que defensarien els progressistes durant les dècades següents. Sense arribar a salvar la contradicció que en última instància instaurava la superioritat del poder central, la llei de 1823 —contràriament a la Instrucció de 1813— va apostar per un model de major descentralització. Va concedir més poder als alcaldes i a les diputacions provincials (excepte en matèria d'hisenda), va regular els sistemes electorals i va ampliar-ne la participació, sobretot en els pobles petits. El projecte descentralitzador del liberalisme progressista tenia com a objectiu articular un nou poder local que li fos favorable, creant d'aquesta manera les bases institucionals d'un nou poder polític.

El progressisme i la qüestió municipal

Durant la dècada de 1830, un cop obert el cicle de lluites de les revolucions europees de 1830 i 1848, el dilema del liberalisme progressista va raure a buscar la manera de construir un moviment capaç de desbordar el protagonisme dels pronunciaments i substituir-lo per un protagonisme civil i popular més descentralitzat. El pronunciament militar era, aparentment, un mètode exclusivament destinat a fer caure

el govern de torn. No obstant això, també era un sofisticat procediment per desvirtuar i desplaçar les masses populars en els processos revolucionaris. L'experiència de la Revolució Francesa i el fet que corrents dels primitius comunistes hi participessin, que van lluitar per la democràcia radical i per l'abolició de la propietat privada, van alliçonar els liberals a l'hora de triar amb qui s'aliaven. Encara que la línia divisòria no era tan clara, els pronunciaments militars van ser per al liberalisme moderat el que l'insurreccionalisme local i les juntes revolucionàries van ser per al liberalisme progressista, demòcrata i federalista.

L'emergència política dels sectors populars i l'aliança amb els liberals progressistes van marcar els nous temps. Les revolucions europees de 1830 i 1848 havien demostrat que, si es volia tombar la reacció, era ineludible l'aliança entre el liberalisme radical i el radicalisme democràtic popular, que aleshores començava a quallar en el que després seria el moviment obrer. Cal recordar que en aquestes dècades jornalers i obrers van realitzar el primers atacs contra les fàbriques. La «destrucció de màquines» en les tèxtils alacantines el 1821 i la crema de la fàbrica Bonaplata el 1835 van signar les primeres passes dels moviments antiindustrials i de l'organització obrera.

En els sectors democràtics la qüestió social i democràtica pesava cada cop més. Els plens drets individuals o el sufragi universal masculí directe ressonaven amb força. Amb la finalitat de recollir tota aquesta expressió i diversitat del nou liberalisme radicalitzat, es va crear el Partit Progressista (1837) i gairebé al mateix temps es va aprovar la Llei d'associacions (1839), fet que va aplanar el camí per al primer associacionisme obrer. El 1840 es va crear a Catalunya la primera associació: la Societat de Teixidors.

Aquest recent marc de llibertats, també va obrir la possibilitat d'un nou cop de timó. Amb aquest objectiu l'any

1837 va néixer la societat secreta *La Federación*. Organitzada com una Junta Suprema Federal a París i d'acord amb un esquema de «cantons regionals», el seu paper en l'agitació insurreccional dins el Partit Progressista va ser crucial. El 1839 es van celebrar eleccions municipals; va guanyar el Partit Progressista. La majoria municipal progressista era un perill per al moderantisme. Cal recordar que el poder liberal tenia la seva base a les ciutats i que la tupinada electoral era una pràctica habitual. Ara el liberalisme moderat se sentia qüestionat per un partit arrelat en el poder local i que, a més a més, reclamava major protagonisme i autonomia. Al cap de poc, i amb la intenció de soscavar la base progressista, el govern moderat va aprovar una nova llei municipal que limitava el poder dels ajuntaments i amb això permetia inclinar la balança electoral cap als moderats. D'aquesta manera destruïa el poder progressista en els ajuntaments que es basaven en la llei de 1823, restablerta el 1836.[5]

La resposta popular a la nova llei va ser una altra onada de protestes i insurreccions. La llei tirava per terra el principi bàsic del liberalisme progressista: el poder local. Aquest, però, tenia tanta vitalitat i estava tan arrelat, que les revoltes, les barricades, les juntes revolucionàries i, en definitiva, l'àmplia demostració de força als pobles i a les ciutats, va acabar fent caure el govern. La regència de Maria Cristina va haver de deixar el govern en mans de l'espasa progressista, el general Espartero. I va governar des de 1840 fins a l'alçament militar moderat de l'any 1843, encapçalat pel general Narváez.

La primera prova de poder progressista no va durar gaire, poc més de tres anys. Després del cop de Narváez es va obrir un període de deu anys en què els moderats van re-

5 Ángel Bahamonte i Jesús Martínez, *Historia de España del siglo XIX*, Madrid, Càtedra, 1998, p. 214-218.

tallar les llibertats individuals i es va donar continuïtat al programa de centralització de les administracions que va portar a eliminar l'autonomia municipal. El programa de l'Estat liberal passava per constituir un Estat fort i centralitzat sancionat per les noves formes del dret constitucional, civil, penal i administratiu. El partit progressista havia de decantar-se: o explorava la via de la radicalització democràtica i, per tant, provava una organització territorial descentralitzada; o es conformava amb un lloc d'oposició dintre la normalitat imposada pel moderantisme en el regnat d'Isabel II. N'hi va haver molts que van preferir la segona opció, sobretot els qui van donar suport a la caiguda d'Espartero. Però els vents revolucionaris que venien d'Europa van obrir el camí als sectors que volien constituir un programa de plenes llibertats individuals i col·lectives, federalista, republicà, a favor del sufragi universal masculí directe i en el qual el municipi i la democràcia local havien de fer un paper protagonista. Aquesta opció va ser la que va defensar, entre molts d'altres, José María Orense, el líder republicà radical que va provocar l'escissió del partit progressista.[6] El 1849 la seva iniciativa i la dels seus companys va donar forma a la creació del Partit Demòcrata. L'escissió demòcrata del Partit Progressista va ser la primera que va abordar seriosament la qüestió federal. El ressò de les revoltes europees de 1848 va reforçar la idea de descentralització com a força motriu de la revolució democràtica.[7]

6 Jorge Vilches, *Progreso y libertad. El Partido Progresista en la revolución liberal española*, Madrid, Alianza, 2001, p. 347-411.
7 Josep Fontana, *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*, Barcelona, Ariel, 1973.

Visca la república federal i democràtica!
Del primer federalisme democràtic al Sexenni revolucionari

A partir de 1854 el radicalisme polític espanyol va madurar de manera considerable. En aquest any es va produir el pronunciament militar de Vicálvaro encapçalat pel general O'Donnell. La inestabilitat política es va manifestar en la revifalla de les revoltes populars, que eren resultat de la crisi financera i econòmica i, també, de la socialització de l'ideari demòcrata entre les classes populars. El desgast del règim era cada vegada més evident.

El nou episodi insurreccional va tenir l'escenari principal a Madrid. Segons una tradició que ja s'havia consolidat, la revolta popular, en la qual es reconeixien progressistes i demòcrates, es va organitzar per mitjà de juntes revolucionàries. El seu símbol, tal com a París durant el 1848, era el poder de les barricades. Per altra banda, la reina Isabel, juntament amb els sectors moderats, va intentar sense èxit formar un govern per tal de sufocar l'agitació popular i demòcrata. El desenllaç es va produir el 19 de juliol de 1854, després de dues setmanes de convulsió social. En aquesta data es va nomenar un nou govern progressista que se sustentava en el prestigi del general Espartero. D'aquesta manera, doncs, s'inaugurava el Bienni Progressista.

Una de les primeres mesures del govern va ser la redacció d'una nova llei municipal, que dotava els municipis de més autonomia. Al mateix temps, el govern va promoure la reorganització de la milícia nacional, la defensa de les llibertats civils, la desamortització civil i va convocar les eleccions a les Corts Constituents. Els sectors demòcrates van veure el moment com una oportunitat per desenvolupar un projecte de tall social més ampli. El programa de màxims incloïa el republicanisme, la democràcia (sufragi universal masculí) i el federalisme. Aleshores, ja havia arribat a Es-

panya la influència del socialisme utòpic, articulat a l'entorn del demòcrata Fernando Garrido i la seva defensa de les cooperatives de consum obrer. També s'havien difós les idees federalistes i mutualistes de Pierre Joseph Proudhon, que Francesc Pi i Margall havia traduït, tant literalment de la llengua original com políticament, en adoptar-les a través dels seus assajos.

El tret distintiu del partit demòcrata era la seva capacitat per assumir les reivindicacions clàssiques dels moviments populars. Aquestes reivindicacions, que mai no es van expressar en un programa homogeni i estructurat, es van sintetitzar en una única idea: «república democràtica i social». S'hi afegien elements anticlericals, un antimilitarisme popular sentit en el rebuig generalitzat de les lleves i, alhora, la lluita contra la misèria i per la justícia social —salut, educació, fiscalitat, drets laborals.

En les revoltes de 1854 tots aquests elements —alguns provenien de la petita burgesia demòcrata i altres, de les reivindicacions populars— van confluir per fi. L'encontre es va produir precisament al voltant de la idea federal, oposada al centralisme monàrquic i unitari. Descentralització significava autonomia territorial i democràcia social. El federalisme era, doncs, el pilar programàtic del partit de la revolució. Revolta social i democràcia política havien quedat soldades a l'entorn del fet federalista.

La síntesi ideològica va ser plasmada, com hem dit, pels intel·lectuals i militants demòcrates Pi i Margall i Fernando Garrido. Pi i Margall va elaborar la teoria de la descentralització federal amb la intenció que abracés tots els àmbits socials. El federalisme no era només una «ciència» de la descentralització territorial i l'administració democràtica. L'autonomia sorgia, segons el seu entendre, d'un pacte dirigit a «unir en la diversitat».[8] Per a Pi i Margall, estava

8 Aquest nou marc ideològic es va concretar principalment en dues obres *La reacción y la revolución* (1854) de Francesc Pi i Margall i *La República democrática federal universal* (1855) de Fernando Garrido, ambdues molt publicades i abundantment llegides. Aquests dos llibres van establir els fonaments del primer federalisme hispà, que va tenir la veritable prova de foc durant la revolució de 1868. Podeu llegir el primer dins Antonio Santamaría, *Federalismo y república. Francisco Pi y Margall* (Textos), Barcelona, El Viejo Topo, 2006; podeu trobar el segon a: http://www.filosofia.org/aut/fgt/rdfu5.htm

equivocat el qui es pensava que aquest pacte havia de ser definit per entitats preexistents com, per exemple, alguna autoritat, el dret, el territori, una frontera, una raça o una llengua. Aquest punt va ser un dels que el van portar a tenir fortes discussions amb el primer «federalisme nacionalista» català que impulsava el seu company Valentí Almirall. El pacte federal[9] era per a Pi i Margall, que seguia Proudhon,[10] un pacte bilateral (sinal·lagmàtic) i recíproc (commutatiu); en altres paraules, un pacte basat en la igualtat de tracte, el repartiment i l'equitat recíproques. Però, si les cèl·lules bàsiques de relació federalista no eren els països, les nacions o els estats, aleshores, què eren?

Malgrat que Pi i Margall en el llibre *Les nacionalitats* (1877) va dipositar en la relació individu-família-municipi-regió la cadena que fundava el pacte federal, sempre va creure en la necessitat d'aprofundir més enllà d'aquestes adscripcions territorials i socials. D'acord amb Proudhon, situava en la base del pacte federal els grups naturals de caràcter regional, però Pi i Margall va tenir l'audàcia de plantejar les possibles bases del pacte federal sobre els sis-

9 Francisco Pi y Margall, *Las Nacionalidades*, Barcelona, Planeta, 2011. N'existeix la traducció de Pau Joan Hernàndez: Francesc Pi i Margall, *Les Nacionalitats. Escrits i discursos sobre federalisme*, Barcelona, Institut d'Estudis Autonòmics de la Generalitat de Catalunya, 2010. L'obra inclou la transcripció literal del Projecte de Constitució de l'Estat català, aprovat pel Consell Regional Federalista el 1883. Podeu descarregar-la de la pàgina http://www.gencat.cat/drep/iea/pdfs/CF_LesNacionalitats.pdf (Nota de la traductora.)

10 Pierre-Joseph Proudhon, *Escritos federalistas*, Madrid, Akal, 2011, p.275-291.

temes d'aprofitament comunal, en què l'organització excedia tant el poder local com el sistema de propietat privada. El pacte comunal funcionava a través d'un acord col·lectiu de gestió dels interessos comuns. Les bases d'aquests acords no eren d'inspiració nacionalista, és a dir, no estaven arrelades en les tradicions, la raça, la llengua o altres determinants culturals, sinó que s'assentaven sobre un pacte polític conjuntural, en el qual només en un segon ordre s'acoblaven factors territorials i d'usos i costums (comunals). Tanmateix Pi i Margall no va explorar les conseqüències d'aquestes idees, però va obrir el camí perquè el seu millor epígon, el moviment llibertari, fundés un model federalista de nova encunyació i amb una radicalitat social i democràtica que el federalisme amb prou feines va intuir.

Les conseqüències pràctiques del federalisme es van fer sentir en el Sexenni democràtic i en la Primera República (1868-1874). La revolució de 1868 va produir una altra separació en el Partit Demòcrata. Llavors, la divisió es va desencadenar entre els que van apostar per la via moderada, fins i tot per una aproximació a les posicions monàrquiques (*los cimbrios*), i els que van entrar plenament a estendre les idees revolucionàries de les juntes locals i provincials. Aquests darrers, reunits al voltant de l'agrupació que es coneixia popularment com «la Federal», van formar el Partit Republicà Federal.[11]

El Partit Republicà es va convertir en un moviment de masses ràpidament. I així es va demostrar en les eleccions a les Corts Constituents del mes de gener de 1868, en les quals va obtenir vuitanta-cinc diputats enfront dels vint dels demòcrates, però també en el gran nombre d'insurreccions locals, incloses moltes capitals de província, que

11 Charles A. M. Hennessy, *La república federal en España. Pi y Margall y el Movimiento republicano federal (1868-1874)*, Madrid, Catarata, 2010, p. 107-117.

es van promoure en els anys a venir. Els aixecaments del republicanisme insurreccional van ser, juntament amb el carlisme, el factor central de la inestabilitat d'aquells anys. El protagonisme del model insurreccional es va poder observar des dels primers dies de la revolució, moment en què la Junta Suprema Revolucionària va entrar en pugna amb el govern.

La solució institucional per al Sexenni va consistir a desmuntar el sistema de juntes revolucionàries i establir un nou Parlament. Després es va nomenar un govern «legal» a càrrec del general Prim. Al cap de poc, al mes de juny de 1869, es va aprovar la nova Constitució amb cinquanta-cinc vots en contra i dos-cents catorze a favor. El text ratificava el sufragi universal masculí per als majors de 25 anys, fet que malgrat que multiplicava entre set i nou vegades el nombre d'electors, va deixar fora els joves, les dones i bona part de les classes baixes —l'esperança de vida al néixer a l'Espanya de 1860 era de 30 anys. De tota manera, el text constitucional reconeixia alguns drets individuals i col·lectius importants: associació, impremta i llibertat de culte.

Tot i les indubtables conquestes democràtiques, per a la majoria del Partit Republicà Federal la «monarquia democràtica» i la seva Constitució eren una traïció. Els republicans també es van quedar dividits en aquest punt. Per una banda, les opcions més gradualistes i moderades. Tenien posicions «legalistes»: la república federal només es podia instal·lar «de dalt cap a baix». L'altre corrent pensava, en canvi, que la república s'havia de construir «de baix cap a dalt», fet que comportava recórrer als antics mètodes insurreccionals. Aquesta segona opció va anar guanyant suport ràpidament durant els primers mesos de 1869. A partir de les organitzacions secretes i els clubs republicans, es va anar articulant la voluntat d'arrencar el poder del partit al grup dels parlamentaris. El protagonisme havia d'estar a les províncies i als municipis. Sobre aquesta base, la prova

insurreccional havia de donar la volta a la revolució de 1868 i imposar un procés constituent des de baix.

Entre els mesos de juny i juliol del 1869, amb la intenció de promoure aquest procés «de baix cap a dalt», es va obrir l'anomenada «fase dels pactes». Els pactes tenien la finalitat d'unificar les regions que havien d'inspirar el model territorial republicà federal. El primer va ser el de Tortosa, que va unir sota el mateix paraigua Catalunya, el País Valencià, les illes Balears i Aragó. Després va venir el pacte castellà, el basc i el galaicoasturià. Els líders que van donar un sentit unitari al partit, com va ser el cas de Pi i Margall, també van convocar un pacte de coordinació que fos capaç de conjurar el perill insurreccional. Les províncies, no obstant això, van emprendre la davantera i van començar a dirigir, segons fets consumats, el destí del moviment republicà federal. La possibilitat insurreccional ja estava contemplada i tenia el suport d'alguns generals federalistes com Juan Contreras i Blas Pierrard.

Sens dubte, el ràpid avenç del projecte federal començava a representar un perill seriós per a les forces moderades de la revolució de 1868. Els republicans podien comptar en aquells moments amb una milícia de més de quaranta mil efectius, i calia afegir l'oficialitat més radical de l'exèrcit. A més a més, s'hi havia de sumar la capacitat de coordinació que oferia el nou aparell de partit i «el sistema de pactes», que podia arribar a organitzar un aixecament de manera simultània.

Per tal d'evitar aquesta possibilitat, el ministre de governació Práxedes Mateo Sagasta va prendre la decisió de provocar els alçaments. Buscava així d'avançar-se a la maduració d'un pla coordinat. Òbviament, tenia l'objectiu de desbaratar l'amenaça republicana. I això és el que va aconseguir a Catalunya on, amb l'excusa d'uns incidents provocats per l'arribada de Blas Pierrard a Tarragona, Sagasta va iniciar una campanya contra els republicans prohibint-ne qualsevol manifestació i perseguint-ne els militants. La repressió va desencadenar la insurrecció a Barcelona i més tard a Utrera, Carmona, el Puerto de Santa María i Màlaga, per donar pas als dos aixecaments més importants, el de València i el de Saragossa, tots dos esclafats per la força de les armes. Sagasta havia assolit el seu objectiu, havia aconseguit desfer la rebel·lió federal. En desencadenar-se de manera aïllada, els nuclis insurreccionals van quedar circumscrits a pocs punts de la geografia peninsular.

La seqüència d'aixecaments fracassats va dividir el nou Partit Republicà. El federalisme estava en un atzucac. La victòria parlamentària semblava impossible a causa de les aliances entre demòcrates i progressistes, i de moment la insurrecció estava en una via morta. Només es podia construir una relació de forces favorable a través d'un altre tipus d'impuls social i polític: el programa social havia de proporcionar aquesta nova embranzida.

La demanda antimilitarista de l'abolició de les quintes era un dels elements de què el Partit Republicà va extreure bona part de la seva legitimitat. Ja a l'any 1869 es van produir avalots populars i manifestacions de dones contra les lleves. Però l'element realment modern que va transformar el panorama polític del moment va ser l'aparició de la Primera Internacional obrera. Havia aterrat a l'estat un parell d'anys abans. Aleshores només hi havia a Espanya cent cinquanta mil obrers industrials, ara bé molts dels oficis, antics i recents, s'estaven començant a agrupar al voltant de les societats obreres. Per altra banda, les idees de la Primera Internacional podien trobar un públic immens en la gran massa de jornalers del camp.

La implantació de la Primera Internacional a Espanya va ser més ràpida del que es podia esperar. Entre 1867 i 1869 es van formar els primers nuclis internacionalistes i, a més, es van aliar amb els sectors més radicals del Partit

Republicà, amb Fernando Garrido i José María Orense al capdavant. Els internacionalistes Alfred Nacquet, Aristide Rey, Eliseu Reclus i Giusseppe Fanelli, tots membres del sector bakuninista de la AIT i de l'Aliança per a la Democràcia Socialista, organització anarquista i secreta dels bakuninistes, van viatjar per l'estat i encertadament van veure en la revolució espanyola una oportunitat excel·lent per difondre el seu ideari. Importants sectors obrers de Barcelona i de Madrid, però també d'altres ciutats, van quedar de mica en mica adscrits a l'emergent línia anarquista de la Primera Internacional.[12] Amb Rafael Farga Pellicer a Barcelona i Anselmo Lorenzo per Madrid, el Primer Congrés Obrer de Barcelona de 1870 va reunir finalment els internacionalistes de la «regió espanyola».

L'emergència del subjecte obrer va acabar decantant els esdeveniments a favor dels sectors federalistes més radicals. L'any 1870 el Partit Republicà es va recompondre mitjançant un directori centralitzat en el qual van participar totes les famílies del partit. Pi i Margall era el líder indiscutible i, per aquesta raó, va ser el president del Consell Federal. Tenia la missió, un cop desplaçada l'opció insurreccional, de construir un partit de govern i abordar la qüestió social; tal com va succeir en la Tercera Assemblea Federal del mes de febrer de 1872.

Mentrestant, les forces conservadores s'havien tret de la mànigа una «monarquia liberal»: el regnat d'Amadeu de Savoia. Havia començat el 1870 però, en tot cas, va ser massa accelerat com per madurar en una opció viable. La insurrecció el va acompanyar des del primer moment: al febrer es van produir diverses manifestacions obreres i l'exaltació popular es va escenificar en l'apedregada de Joan Prim al cap de poc temps.

12 Clara E. Lida, *Anarquismo y revolución en la España del XIX*, Madrid, Siglo XXI, 1972, p.136-162.

Per la seva banda, el Partit Federal amb prou feines es redreçava de les profundes diferències que tenia. L'estiu de 1871 es va fer oficial que el partit estava dividit en dos grans sectors, que van rebre els noms ben significatius d'«intransigents» i «benèvols». Pi i Margall va quedar atrapat entre tots dos.

Malgrat les diferències entre els republicans federals i la distància relativa que tenien envers els internacionals, l'agitació social va continuar fent el seu camí. El ràpid deteriorament del regnat d'Amadeu de Savoia i del sistema de pactes de govern va portar a la caiguda de la monarquia democràtica i a l'abdicació del rei durant el mes de febrer de 1873. Els fets havien precipitat l'adveniment de la República. En paraules de Pi i Margall: «la República va venir per on menys l'esperàvem, de sobte». En arribar aquest moment Pi i Margall va prendre posició, la República havia de funcionar dintre de la llei. La via insurreccional, l'anomenada construcció «de baix cap a dalt», s'havia de considerar letal per a la seva supervivència. El temps li donaria la raó, però de moment el va enfrontar als dos elements més grans de l'insurreccionalisme d'aleshores: el popular i l'obrer.

La Primera República i el moviment cantonalista

L'adveniment de la República va atiar els plans de conspiració militar dels sectors moderats, el cap de l'oposició era el líder de la coalició radical Cristino Martos. La presidència republicana d'Estanislau Figueras va estar envoltada des del primer moment per conjuracions i amenaces. Tant els sectors moderats com els republicans intransigents havien iniciat la cursa per capitanejar el projecte polític de la República. Pi i Margall defensava que la construcció de la República federal havia d'arribar gradualment i de bra-

cet d'un consens constitucional, «de baix cap a dalt».[13] Al mateix temps, els sectors intransigents dissenyaven un pla insurreccional a escala nacional però des de les províncies.

El govern s'enfrontava com a mínim a tres grans problemes: els carlins, l'insurreccionalisme federalista i la conspiració moderada. Pi i Margall va respondre a aquesta última desmuntant l'anomenada Comissió Permanent, trama civil del cop militar que preparaven els moderats, i tot seguit també va desmantellar la conspiració militar. Pi i Margall va frenar el cop, però també va desencadenar que la majoria dels partits es tiressin enrere de cara a les següents eleccions, convocades per al mes de maig. En aquestes eleccions hi va haver un 60% d'abstenció. El Partit Republicà Federal va obtenir una aclaparadora victòria amb trescents quaranta-tres escons, però les Corts i el govern resultants, amb Pi i Margall com a president, van néixer ferits de mort. Malgrat això, el nou parlament va aconseguir dissenyar un projecte legislatiu basat en una Constitució Federal.

El text constitucional va ser probablement el més avançat del seu temps: decretava l'aconfessionalitat de l'Estat, la fi de l'esclavitud, es donaven amplis drets individuals, es proclamava l'organització federal de l'Estat, es legislava el repartiment de terres, es preveia restituir les terres comunals als pobles, es regulava el treball dels menors i de les dones, es limitava la jornada laboral i s'establien jurats mixtos. L'ambició legislativa va ser enorme, però no es va arribar a realitzar. Tot just complert un mes de govern, els diputats de l'ala intransigent van abandonar el Congrés; estaven decidits a construir la República federal «de baix cap a dalt». L'onada insurreccional ja es movia a tota màquina, i es podia estavellar o enderrocar la república moderada.

13 Francesc Pi i Margall, *El reinado de Amadeo de Saboya. La República de 1873*, Madrid, Dossat, 1980, p. 119-125.

L'estiu de 1873 va començar amb una llarga sèrie d'aixecaments. Primer, al juny, van ser les insurreccions federalistes de Catalunya que, juntament amb els seus elements populars, portaven també l'embrió d'un protonacionalisme burgès. Les temptatives de rebel·lió van coincidir amb els avenços carlins tant a Catalunya com a Navarra. Després, van venir alguns aixecaments de caràcter purament social i obrer a Carmona, Utrera, Sant Lúcar de Barrameda i, sobretot, a Alcoi. Aquest últim va ser l'inici d'un seguit de revoltes obreres inspirades en els preceptes de l'AIT. La influència de la Comuna de París[14] i la implantació d'un nou ideari llibertari s'hi van veure reflectits per primera vegada. Alcoi va inaugurar una forma desconeguda de l'insurreccionalisme local, la llibertària. L'alcalde alcoià, representant del Partit Republicà Federal, va ser executat. Pi i Margall, acorralat, va ordenar que l'exèrcit de València sufoqués la revolta.

De resultes dels esdeveniments, i en poques setmanes, Francesc Pi i Margall va perdre tota la credibilitat al capdavant del govern. Els sectors intransigents del seu partit li van donar l'esquena i només els més conservadors li van servir de suport. Els intransigents, enfrontats al seu mateix partit, pres pels conservadors a Madrid, i atès l'estancament polític evident, van decidir donar tot el poder a les províncies; era un nou tret de sortida per al moviment insurreccional. Així, mentre l'exèrcit de València es concentrava a apagar l'aixecament d'Alcoi i l'exèrcit del sud el de Còrdova, va esclatar la insurrecció a gairebé la meitat de l'Estat. A mitjan juliol, dotzenes de pobles i ciutats d'Andalusia, el País Valencià, Extremadura i Castella es van aixecar simultàniament i van proclamar els «cantons independents».[15]

14 J. Álvarez Junco, *La Comuna en España*, Madrid, Siglo XXI, 1971, p. 181-196.
15 José Barón, *El movimiento cantonal de 1873*, Castro, Ediciones do Castro, 1998.

El compromís del Comitè de Salut Pública de Madrid, amb el general Juan Contreras al capdavant, era que els intransigents i els seus generals havien d'aconseguir que Barcelona, València, Sevilla, Múrcia i Cartagena s'alcessin. El mapa de l'aixecament cantonal va sumar més de vint ciutats i pobles andalusos, més de quinze pobles i ciutats valencians, a més de diversos punts de Castella i Extremadura. Cadis, Còrdova, Sevilla, Cartagena i València es van declarar cantons independents. La insurrecció cantonalista va durar menys d'un mes, però va provocar la caiguda del govern de Pi i Margall. Nicolás Salmerón, el nou president de la República, va buscar el suport dels generals Martínez Campos i Pavía, futurs liquidadors de la República i restauradors de l'ordre conservador borbònic. La intervenció militar i la sang federal van neutralitzar l'experiment cantonal.

Què va deixar la República? En la seva caiguda va arrossegar el mite federal, potser el darrer «mite burgès», però fet a mida dels seus elements més populars i democràtics. També va quedar trencat l'embrió d'aliança entre els sectors demòcrates i federals amb les classes populars.[16] La República federal va ser l'últim cop en què un projecte polític inspirat en les classes mitjanes fou acollit amb entusiasme per les classes treballadores. Els federals, fulminats, amb prou feines van aconseguir escriure alguns esborranys de constitució federal, ja durant el primer torn de govern del Partit Liberal de Sagasta el 1881. Estancat en aquesta via, el nou moviment obrer va prendre el relleu del republicanisme federal. Al llarg de les següents dècades, l'anarquisme va actualitzar el millor d'aquella herència: el radicalisme democràtic de base local i el federalisme com a mètode de construcció del cos polític.

16 És cert que l'ala intransigent dels republicans federals va protagonitzar l'episodi cantonal, però tant en els successos d'Alcoi com en els molts altres aixecaments coetanis es va obrir pas a un programa de caràcter obrer i llibertari. Personatges com Fermín Salvochea a Cadis o Pablo Meléndez a Múrcia són clarament ponts entre aquestes dues tradicions.

La insurrecció, la comuna i el municipi lliure

El 24 de febrer de 1873 la Federació Regional Espanyola (FRE), secció de l'Associació Internacional de Treballadors, va signar a Alcoi la circular de «benvinguda» a la Primera República. En aquest breu text s'argumentava que la nova fase republicana obria una oportunitat important per al programa i les finalitats de la Internacional.[17] Entre les seves reivindicacions hi havia la rebaixa de les hores laborals, l'autonomia i la federació dels «grups naturals» organitzats en els municipis i les comunes lliures, i també la liquidació dels vells poders i institucions.

D'acord amb aquests supòsits, l'emergent moviment obrer no donava cap valor als mitjans que oferia el marc instituït: gradualisme i parlamentarisme no formaven part del seu vocabulari. Ans al contrari, estava determinat a tirar endavant la revolució i la fundació d'institucions d'acord amb les noves idees. El que diferenciava aquest moviment obrer del republicanisme federal, i alhora dels socialistes utòpics de les dècades anteriors, residia en el fet de postular una revolució de les classes treballadores i per a les classes treballadores. Segons ells no es podia harmonitzar el món sense liquidar la societat de classes i abolir la propietat pri-

17 En aquells anys la Internacional havia crescut a Espanya notablement. Al mes d'agost de 1873 tenia cent seixanta-dues federacions locals i cinc-centes trenta-dues seccions d'ofici que agrupaven entre quaranta mil i cinquanta mil associats. Això no obstant, el fracàs de l'aixecament d'Alcoi i, sobretot, el cop militar de Pavía, amb la il·legalització posterior, van obrir un llarg període de clandestinitat. Vegeu Josep Termes, *Anarquismo y sindicalismo en España (1864-1881)*, Barcelona, Crítica, 2000, p. 231-251.

vada. Jornalers i treballadors industrials havien de construir l'edifici institucional que estigués basat en una democràcia radical, articulada a través d'una gran aliança federal d'associacions obreres i sindicats, cooperatives i col·lectivitats, comunes i municipis lliures.

El federalisme llibertari buscava així d'explorar algunes de les fissures de les tesis republicanes federals. Pi i Margall va ser extremadament hàbil a l'hora de pensar l'articulació federal de les escales elementals de l'administració —estats, regions, nacions, províncies, municipis—, però va afinar menys quan va voler definir les institucions de rang inferior. Certament Pi i Margall va acostar-se a intuir-ne algunes, com la dels béns d'aprofitament comunal o la d'alguns models cooperatius, però a la fi es va aturar davant imatges molt conservadores centrades en l'individu i la família. Imatges que el moviment obrer va voler superar mitjançant la idea del Municipi Lliure, expressió radicalitzada de les idees municipalistes del federalisme republicà.

Segons el moviment llibertari no es podia afrontar la qüestió federal i democràtica sense desfer el sistema de propietat a través del repartiment de la riquesa. El problema de la democràcia era, al cap i a la fi, el problema del comunisme. D'aquesta manera, es va constituir un moviment que ja no tenia el centre en les classes mitjanes i que no parlava del repartiment de la terra en petites propietats, com van fer les versions més radicals de la desamortització liberal. Amb el Municipi Lliure i el pacte federal es pretenia actualitzar les solidaritats i les formes comunitàries de l'antic món comunal.

El desenvolupament d'aquest ideari es va produir en dues facetes. La primera va estar marcada pels desplegaments teòrics d'Élisée Reclus i Piotr Kropotkin en matèria de geografia i etiologia humanes. Tots dos pensadors van provar de descriure les relacions socials en un territori ar-

ticulat per mitjà d'organismes socials revolucionaris. La segona faceta va estar lligada al desenvolupament pràctic del moviment obrer llibertari espanyol de principis de segle.

El desenvolupament teòric va coincidir en el temps amb la repressió, la desorganització i la clandestinitat del moviment llibertari, especialment entre 1874 i 1881 i entre 1887 i 1910. En aquells moments la insurrecció era l'únic mecanisme d'irrupció pública per a un subjecte polític que, igual que el liberalisme radical, estava marginat de l'esfera política institucional. Va ser així com la insurrecció i, més tard, la vaga general revolucionària es van convertir en les seves armes principals de defensa i atac. La lluminosa imatge de la Comuna de París, com a projecte d'autogovern i model de societat revolucionària, va tenir un pes immens en el model d'aixecament llibertari.

La repressió, el decaïment del moviment i, fins i tot, l'ús de la via terrorista van caracteritzar l'anarquisme peninsular durant aquesta fase que gairebé ocupa tot el període de la Restauració. No obstant això, aquests anys també van estar marcats per un ferm treball intel·lectual i de clarificació teòrica que va resultar crucial per al renaixement llibertari de començament del segle XX. En aquells anys es van desenvolupar els debats que van separar anarcocol·lectivistes i anarcocomunistes, així com aquells que es van articular al voltant del nou federalisme llibertari i els que van apostar per l'ús de la violència terrorista com a mètode pedagògic. També aleshores, i especialment a partir de la dècada de 1880, alguns membres del moviment llibertari espanyol, com havia succeït a Europa anys enrere, es van obrir a les xarxes de lliurepensadors, maçons,[18] espiritistes, naturis-

18 Enric Olivé Serret, «El Movimento anarquista catalán y la masonería en la Cataluña de finales del siglo XIX. Anselmo Lorenzo y la Logia "Hijos del Pueblo"» dins Diversos autors, *La masonería en la historia de España: actas del I Symposium de*

tes i regeneracionistes[19] que van prefigurar un nou camp d'elaboració teòrica en matèria pedagògica, de sexualitat, alliberament de les dones, medicina o filosofia. Desenvolupaments intel·lectuals que no van proliferar en el moviment obrer de la resta d'Europa, i que van tenir el seu principal focus d'experimentació a França i a la Mediterrània peninsular —que inclou Catalunya, el País Valencià, Aragó i Andalusia. En aquest context es va inscriure la definició del Municipi Lliure.[20]

D'acord amb Kropotkin, la base del pacte federal havia de recuperar l'herència de les antigues comunitats urbanes i rurals.[21] En aquelles institucions, el pacte federal es definia entre individus que gestionaven els recursos de manera concreta. S'articulava al voltant de la col·laboració per afinitat i de les necessitats comunes. Sense aquesta base no es podia entendre ni el naixement de les ciutats ni el funcionament social dels nuclis urbans. Va ser la cooperació el que va determinar el desenvolupament de la ciutat medieval. El feudalisme i la subordinació de les ciutats i del camp a les oligarquies i a la noblesa es va produir per la presa, via servitud, d'aquelles xarxes de cooperació vilatanes i comunals. Aquesta revisió de la història reforçava la màxima que la base del Municipi Lliure havien de ser les estructures comunitàries i cooperatives descentralitzades. A partir d'elles es podien compondre estructures més àmplies i complexes. La ciutat era, des d'aquest punt de vista, l'ecosistema de la cooperació comunitària.

Metodología Aplicada a la Historia de la Masonería Española, Saragossa, 20-22 de juny de 1983, p.132-151.

19 Josep Maria Roselló, *La vuelta a la naturaleza*, Barcelona, Virus, 2003, p. 137 i següents.

20 Eduard Masjuan, *La ecología humana en el anarquismo ibérico*, Barcelona, Icaria, 2007.

21 Piotr Kropotkin, *El apoyo mutuo*, Madrid, Madre Tierra, 1989, p.165 i següents.

Per a Kropotkin, però, tot no començava i acabava en l'autosuficiència municipal. Tal com va exposar en la seva obra *Camps, fàbriques i tallers* (1889) i en els textos escrits a la revista *Revolté* entre 1879 i 1882, l'essència del municipi estava en el fet que s'inseria dins d'un marc federal de grans conjunts, similars en magnitud als territoris dels estats. Fins i tot en una escala tan àmplia es podia organitzar, de manera horitzontal, l'estructura productiva i redistributiva. Aquestes idees es van difondre àmpliament durant aquelles dècades en llibres com *La Ciutat del Bon Acord* d'Eliseu Reclus o en capçaleres de la premsa llibertària com *La Tramuntana* o *El Municipi Lliure*.

Gairebé a final de segle, els debats sobre la descentralització, el municipi lliure i la construcció d'un sistema territorial a escala humana i en harmonia amb la natura, peça clau del pensament llibertari, van trobar la seva prova de realitat en el creixement de les ciutats industrials. La insalubritat, el creixement per annexió de les poblacions perifèriques de les grans urbs, com va succeir a Barcelona, i les conseqüències socials del cicle de creixement fabril van portar els primers aixecaments de les perifèries obreres. El projecte llibertari comprenia la necessitat de crear ciutats habitables ecològicament i socialment, així com de garantir la independència local davant l'avenç de les grans aglomeracions. Bon exemple d'això van ser els moviments insurreccionals que es van produir contra el pla d'annexions dels municipis limítrofs de Barcelona el 1897.

Aquestes mobilitzacions van donar forma a un model de municipalisme protagonitzat no només pels pobles i les ciutats, sinó també pels barris obrers de la perifèria, tant si eren antics municipis independents com si eren poblacions creades de feia poc. De la mateixa manera que va passar amb la idea d'autonomia local, que va estar darrere de l'insurreccionalisme vuitcentista —tal com hem vist amb el republicanisme federal—, també en l'imaginari de les co-

munitats populars i obreres de les perifèries urbanes del segle XX, l'autonomia política va quedar vinculada a la descentralització i l'autonomia local.

El concepte de Municipi lliure va sobreviure així al canvi de segle i es va articular al voltant de tres grans qüestions durant la dècada de 1930. La primera feia referència a quina posició havia de tenir en l'organització del comunisme llibertari. Aquest es concebia d'acord amb l'antic principi federal, tal com va exposar Federico Urales en la seva obra *El Municipio libre*. La segona qüestió residia en la necessitat d'harmonitzar l'urbanisme amb la natura, creant una idea de ciutat que no només havia de ser justa en termes econòmics, sinó també saludable i sostenible en termes mediambientals.[22] La tercera qüestió tenia a veure amb la relació entre l'organització territorial i els sistemes de producció i redistribució de la riquesa, un problema relatiu al paper revolucionari dels sindicats anarquistes.[23]

L'edifici teòric es va posar en pràctica en diferents zones durant les primeres dècades del segle XX. D'alguna manera aquestes idees ja van estar presents en els alçaments anticlericals i antimilitaristes de la Setmana Tràgica de Barcelona el 1909, en les mobilitzacions populars de 1917 —en què un moviment de juntes va acompanyar les vagues obreres— i en els nombrosos alçaments i insurreccions locals que va protagonitzar el moviment llibertari en els anys trenta, a més a més, de la revolució d'octubre de 1934 a Astúries.

Tots aquests esdeveniments van ser el preludi de l'assalt revolucionari de 1936. En la Revolució espanyola es van posar en pràctica tots els sabers i els projectes heretats de l'últim segle. La innovació institucional que va portar la re-

22 Aquestes idees van ser sistematitzades per l'urbanista llibertari Alfonso Martínez Rizo en la seva obra *La urbanística del porvenir*.
23 La millor síntesi de la proposta va ser la de Pierre Besnard en la seva obra *El federalisme llibertari*.

volució va estar basada efectivament en l'articulació de dos grans experiments: d'una banda, l'organització de la producció per mitjà dels sindicats; d'una altra, l'administració dels afers corrents per mitjà de les comunes lliures.[24] Els municipis van ser la base política i administrativa de la revolució. A partir dels quals s'havia d'articular una gran confederació encarregada d'organitzar, sense autoritat central i amb plena autonomia, el nou ordre polític i social.

En el Municipi Lliure van confluir un conjunt de forces que es poden sintetitzar en els següents termes: urbanisme ecologista, poder democràtic local i autoorganització del benestar. Aquest últim element apuntava, a més a més, altres escales institucionals. El Municipi Lliure es considerava plenament autònom, però també era cèl·lula i base de la gran aliança internacional. D'altra banda, el moviment llibertari va ser capaç de desenvolupar sistemes institucionals propis, com els ambulatoris de salut o les escoles racionalistes, que van formar les seves pròpies xarxes i federacions superposades a les dels municipis i els sindicats. En aquest sentit el disseny municipalista o de comunes lliures, basat en l'autonomia de cada localitat, mai no es va oposar a la creació de marcs d'interdependència i de federació en àrees de responsabilitat que no podien ser organitzades en un àmbit estrictament local. Per aquest motiu, l'educació, la salut o els serveis no quedaven a l'atzar del que s'esdevingués en cada lloc; la confederació perseguia la màxima federal de Proudhon d'arribar a la unitat a partir de la diversitat. En última instància, el moviment llibertari va pretendre construir un sistema federal que no caigués en els vicis del centralisme liberal, però que alhora mantingués la coresponsabilitat de cada entitat local. Aquesta contradicció només es podia resoldre multiplicant els actors que partici-

24 CNT, *Congreso Confederal de Zaragoza*, 1936, Madrid, ZYX, 1976.

paven en el pacte federal. En considerar les estructures microsocials —comunitats, cooperatives, sindicats, associacions— i les organitzacions territorials en matèria de salut o d'educació van prefigurar un concepte d'institució que no es basava en la centralització ni en la jerarquia. La descentralització i el pacte federal havien de generar òrgans capaços de coordinar i fer cooperar institucions socials diferents i democràticament establertes.

De hippies, Provos, verds i llibertaris

La reinvenció del municipalisme

La derrota del projecte col·lectivitzador durant la Guerra Civil va esfondrar el cicle revolucionari dels anys trenta. La postguerra a Europa i els Estats Units d'Amèrica va obrir un període de relativa prosperitat que va durar gairebé tres dècades, un període aconseguit gràcies a la solució keynesiana que es va ordir abans i després de la Guerra Mundial. L'estat del benestar, el pacte social amb la participació d'organitzacions obreres i el tibant equilibri de la Guerra Freda van garantir, si més no en aquells anys, la pau social.

Els elements d'aquest arranjament no es van alterar fins ben entrats els anys seixanta. Amb la nova onada de protestes, les referències vinculades al municipi lliure i a les comunes van tornar a agafar empenta. El procés col·lectivitzador viscut durant la Guerra Civil va aparèixer altre cop com un referent possible. I amb aquestes referències al món llibertari també van venir altres lectures i estudis que acostaren les antigues utopies vinculades a les heretgies re-

ligioses, els socialistes utòpics i les comunes rurals. El món, però, havia canviat massa perquè aquelles experiències es poguessin prendre al peu de la lletra. Els maigs de 1968 i, després, la nova esquerra i els sectors anomenats alternatius —hippies, ecologistes i llibertaris de nova fornada— van plantejar qüestions inspirades en el liberalisme llibertari dels anys vint i trenta, ara bé, aquestes preguntes només podien tenir respostes diferents. Hi havia dues grans dissemblances entre aquests moviments i aquells en què es van inspirar. En primer lloc, els moviments dels seixanta s'enfrontaven a un ecosistema cultural nou dominat pels mitjans de comunicació de masses. La necessitat de construir autonomia només es podia traduir en la creació d'un projecte propi, *underground*, a voltes marginal, que es definia a la contra no només dels antics autoritarismes i les institucions disciplinàries, sinó també de l'actual cultura del consum. En altres paraules, els nous moviments no tenien cap línia de continuïtat amb el món rural comunal. En canvi, durant els anys trenta del segle XX i, sobretot, en el segle XIX encara era viu el record de l'expropiació i el saqueig que havia acompanyat el desenvolupament capitalista. Els nous moviments eren «post» concretament en això, arrancaven d'un moment històric on no es podien ancorar en les experiències tradicionals de les comunitats rurals o urbanes.

Per altra banda, el desenrotllament d'aquests moviments es va produir en paral·lel a una nova embranzida de la revolució urbana i industrial, en la qual el protagonisme obrer i les lluites urbanes van tornar a guanyar centralitat. El fenomen de les metròpolis gegantines obligava a pensar en una escala política de proporcions mai vistes. Ara el problema de la democràcia radical es plantejava dintre d'entorns urbans en què s'apilaven milions i, de vegades, desenes de milions d'éssers humans. No tenia res a veure amb les comunitats urbanes de proximitat, que en els temps

de la Comuna eren plausibles fins i tot en una ciutat tan gran com París.

Per aquesta raó, no ens ha de sorprendre que una part important del moviment alternatiu pensés en les «noves comunes» més com una forma d'escapada o d'èxode que no pas com en un procés de confrontació revolucionària. Sense cap més propòsit que el d'estar a la vora de la natura i apartar-se de la gran ciutat, la derrota de 1968 va derivar en una fèrtil eclosió de milers de comunes que es concebien com entitats aïllades i autosuficients, i no com un moviment de construcció de noves institucions. Vegem les paraules d'un dels seus estudiosos:

> *Està àmpliament difosa la concepció de la comuna com un refugi, com un lloc apartat on es pot dipositar la impotència pròpia per a la lluita, la desconfiança i els dubtes petitburgesos [...] són un grup de persones absurdament fora del temps, tancades en un paisatge fascinant, però allunyades de la realitat i sense voluntat per a incidir-hi.*[25]

De tota manera, aquesta alternativa no va esgotar el panorama de les noves experiències comunalistes i, per extensió, municipalistes de l'època. N'hi havia moltes, especialment de matriu ecologista, però també contracultural. Van decidir buscar vies d'anàlisi i intervenció capaces d'abordar el gran problema de la gestió, l'ordenació i l'administració del territori i del medi natural; i també, la democratització de la societat en entorns altament industrialitzats i urbanitzats. Al cap d'uns anys aquestes propostes van conduir a l'anomenat ecosocialisme i, també, a un nou municipalisme; ambdós defensaven l'antic ideal comunal, però a través

25 Mario Maffi, *La cultura del underground* (vol. I), Barcelona, Anagrama, 1975, p. 80.

de propostes polítiques que no renunciaven a una transformació radical.

Les propostes de transformació de l'àmbit local es van articular fonamentalment en tres direccions. La primera va passar per la contracultura. Tant a través d'accions públiques com a través de la creació de candidatures paròdiques van aconseguir alguns cops d'efecte que van produir un cert trasbals en els ordres simbòlics. La segona va venir gràcies a una nova generació de moviments urbans i rurals que tenien la determinació de pressionar els governs amb la finalitat de moderar o modificar els models d'explotació i ordenació territorial. La tercera, sense deixar de banda la primera via, va intentar crear alternatives electorals que fossin capaces de tenir influència usant els canals de la democràcia representativa.

Dins el primer camp d'experiències podem recordar les candidatures falses dels Yippies (Young Internacional Party), la cèlebre presentació d'un porc com a candidat a la presidència dels EUA, o el gran nombre d'intervencions públiques rupturistes dels mitjans contraculturals de l'època. Ara bé, per als objectius d'aquest llibre, potser resulten més interessants les opcions que van construir espais de moviment i alternatives polítiques. La pregunta que va regir aquestes experiències versava sobre com es podia construir un moviment capaç d'abordar un assalt electoral i institucional. Les dues experiències més rellevants van ser la dels *Provos* a Holanda i la dels Verds a França i Alemanya.

Provos i *Kabouters*

El cas dels *Provos* a Holanda (1965-1968) és un dels primers exemples de moviment organitzat que a partir dels àmbits contraculturals adquireix una filosofia política pròpia. El propòsit dels *Provos* era enfrontar-se a una societat

bloquejada, incapaç d'inventar noves formes de cultura, d'oci i de democràcia. Les seves primeres expressions van ser els *happenings* que celebrava Robert Jasper Grootvelt setmanalment. Actuacions humorístiques al carrer i intervencions provocadores com les que van realitzar contra les festes del casament reial de la princesa Beatriu von Klaus.[26] Dels *happenings* es va passar a les manifestacions de protesta i d'allà a constituir-se com a moviment.

L'ànima trinxeraire, provocadora i irònica feia dels *Provos* un imant potent de la joventut més desencantada amb la societat tradicional i la lògica consumista. Una de les iniciatives més originals que van tenir van ser els anomenats plans blancs, programes de mínims en els àmbits més variats: plans de l'habitatge blanc, de la bicicleta blanca, dels pollastres blancs, de les xemeneies blanques, de les dones o dels nens. Així s'havia anat articulant alguna cosa semblant a un programa polític fet a trossos, en què cada àmbit sectorial discorria de manera independent. Aquests plans s'impulsaven per mitjà de campanyes específiques amb mobilitzacions al carrer, accions, *happenings* i manifestacions.

La proposta dels *Provos* s'articulava bé amb el pensament llibertari clàssic, i especialment amb les idees de Piotr Kropotkin. De Kropotkin van prendre la idea d'elaborar un sistema econòmic i ecològic orientat a accelerar l'aparició d'un ésser humà complet en una comunitat autònoma.[27] Els *Provos* volien abolir l'especulació, donar habitatge a tota la població, instaurar un sistema de caràcter universal de llars d'infants i d'atenció a les dones, i eliminar els elements contaminants de la ciutat com, per exemple, les xemeneies i els cotxes. El seu pla de mobilitat amb bici-

26 Teun Voeten, «Los Provos holandeses», *High Times*, gener de 1990. Disponible a: http://info.nodo50.org/Los-Provos_holandeses.html
27 Roel Van Duin, *Mensaje de un provo*, Madrid, Fundamentos, 1975.

cleta els va fer guanyar molts suports entre la població. També va servir per generar un dels primers plans municipalistes emanats dels moviments alternatius dels anys seixanta. El 1966 es van presentar amb aquests programes a les eleccions municipals d'Amsterdam, van obtenir el 2,5% dels vots i un regidor.

La combinació de moviment contestatari i acció municipal va quallar aviat entre els moviments alternatius de mig Europa. Els *Provos* s'havien convertit en un referent polític. El seu pes públic creixent va dur el moviment a plantejar una disjuntiva que, després, repetiria diversos cops només amb lleugeres variacions. S'havia de decidir entre mantenir una posició movimentista sense més aspiracions polítiques o apostar per una major maduració organitzativa de cara a escalar posicions polítiques i aspirar a imposar un programa radical a l'ajuntament.

Els debats es van convocar amb caràcter nacional al mes de maig de 1967. Un sector encapçalat per Roel Van Duyn, que aleshores era regidor del consistori, va proposar dissoldre el moviment davant la incapacitat de madurar, organitzar-se i créixer. Els debats van afeblir al moviment *Provo*. Van Duyn, després d'acabar el seu mandat rotatiu, va abandonar l'ajuntament i amb altres *Provos* va llançar una nova proposta política i organitzativa.

El nou projecte polític va néixer l'any 1970. Es va anomenar moviment dels *Kabouters*. Es va fonamentar principalment en el moviment pel dret a l'habitatge. Els seus dos grans pilars van ser l'okupació i la conquesta de posicions institucionals a l'ajuntament. No pretenien prendre el poder per la via electoral, sinó deteriorar-lo fins a desgastar-lo, desbaratant el funcionament institucional i fent-lo ingovernable.

El 5 febrer de 1970 van declarar l'Estat Lliure d'Orange, amb clares referències a l'ideari de les velles utopies medievals. La idea consistia a aglutinar la força del moviment

Kabouter en forma de candidatura electoral. La iniciativa es va acompanyar al maig amb la Jornada nacional dels barraquistes, que va culminar amb un massiu moviment d'okupació de cases en què van participar milers de famílies sense sostre.

L'impacte de la nova iniciativa organitzada en aquest doble front movimentista i municipalista es va concretar quan els *Kabouters*, a través de la seva organització l'Estat Lliure d'Orange, es van presentar a les eleccions municipals del 3 de juny d'aquell mateix any. Van obtenir trenta-vuit mil vots, és a dir, l'11% de l'electorat, s'havien convertit en la tercera força política de la ciutat.[28] Després d'Amsterdam altres ciutats com Ajax, Leiden i Alkmaar van imitar el moviment i van aconseguir alguns regidors. Però el moviment es va estancar en les eleccions estatals de 1971, només van obtenir vint-i-dos mil vots.

Encara que fos experimental, l'exemple dels *Kabouters* es va estendre per Europa. Va obrir una via d'organització i, alhora, una possible estratègia de descomposició democràtica del poder polític. L'electoralisme municipal com a mitjà de desestabilització, la rotació dels càrrecs electes, la premissa del moviment com a nucli de la proposta i la creació de programes sectorials reivindicatius van servir d'inspiració a un bon tou d'experiències dels grups verds i radicals, així com per difondre nous models municipalistes a altres llocs d'Europa.

El poder d'aquests moviments, independentment de la fortalesa de les seves posicions electorals, residia en la capacitat de mobilització que tenien i, també, en el fet que apuntaven qüestions crucials de la vida metropolitana. L'existència d'un moviment fort i organitzat era garantia de candidatures sòlides i ben estructurades. No obstant això,

28 Massimo Teodori, *Las nuevas izquierdas europeas (1956-1976)*, Madrid, Blume, 1975, p. 319 i següents.

l'experiència dels *Kabouters* durant els primers anys setanta va ser més aviat efímera. No van aconseguir arribar a un acord sobre com donar continuïtat a l'experiment polític obert a l'inici de la dècada. En una disjuntiva que s'ha repetit des d'aleshores, van quedar escindits entre aquells que volien participar en els nivells electorals superiors (nacionals) i aquells que apostaven per reforçar el moviment, en aquest cas basat en les okupacions. Finalment, la via electoral va quedar aparcada pels mals resultats, mentre que la via movimentista va aconseguir, durant un temps, obtenir resultats considerables. Ara bé, l'experiència com a moviment tampoc va tenir gaire recorregut. A mitjan de la dècada de 1980, l'ajuntament d'Amsterdam va acabar comprant cent seixanta edificis okupats als propietaris. Llavors, es van reformar i es van oferir en règim de lloguer social als seus *krakers* (ocupants).[29] La majoria van signar els contractes d'arrendament. Amb aquesta operació va quedar desactivat sobre manera el moviment que havia començat en els anys seixanta.

Els Verds

Després de l'experiència dels *Kabouters*, ja avançat el primer cicle de lluites ecologistes, els moviments verds van trobar una altra manera de conjuminar moviment social i representació política. Les lluites ecologistes van veure en el salt institucional, tant a nivell municipal com regional, un mètode de defensa eficaç davant el trinxament del territori. La diferència era que els Verds van decidir assaltar un nivell electoral que incloïa el govern dels vells estats europeus.

29 Jorge Riechmann, *¿Problemas con los frenos de emergencia? Movimientos ecologistas y partidos verdes en Holanda, Alemania y Francia*, Madrid, Revolución, 1991. p. 224-225.

L'any 1972 el moviment per la Defensa del Medi Ambient va obtenir gairebé el 18% dels vots a Suïssa. El punt principal del seu programa era la defensa del llac Neuchatel. Tres anys més tard, el Green Party de la Gran Bretanya va obtenir uns resultats excel·lents a les eleccions de 1975. El 1981, les llistes municipalistes verdes de Suècia s'agruparen en el Partit Verd. Es van produir moviments similars a França, Bèlgica, Àustria i Alemanya. L'any 1984 els partits verds van obtenir tres milions tres-cents vuitanta-quatre mil vots a les eleccions europees.

En un procés que dura més de deu anys, es pot reconèixer el camí que va des de les petites candidatures municipals fins a les propostes electorals de caire estatal. Com en el cas de les iniciatives contraculturals i dels moviments dels anys seixanta, les «marques electorals» i la conquesta d'un posicionament parlamentari només havien de servir per donar veu institucional a la crítica radical. L'aposta comportava riscos i contradiccions notables. De fet, aquestes iniciatives no van poder evitar el pas que les va portar del vessant crític a formar part del sistema de partits.

Aquell moment històric té algunes semblances amb l'actual. Després d'un fort procés de deslegitimització de la política institucional, nivells elevats de mobilització i el sorgiment d'un substrat social ampli i favorable a canvis profunds, alguns moviments van decidir assaltar les institucions, si més no, en el camp municipal i regional. Cal recordar que la dècada dels anys setanta es va caracteritzar per una forta crisi econòmica i per grans moviments en defensa del territori i del medi ambient. El creixement urbà i industrial i la densitat creixent de les infraestructures de transport, al costat de la necessitat de resoldre el problema energètic que representava l'encariment del petroli i la construcció de centrals nuclears, van posar al centre de l'agenda pública el problema de la contaminació, la salut, el perill nuclear i la destrucció del territori. Els moviments es van articular

en la consecució d'un model de vida basat en el benestar, la salut, i també la defensa d'un medi urbà més amable fonamentat en el dret a l'habitatge, el dret a la ciutat i a la democràcia urbana.

Les lluites dels pobles i les ciutats contra la contaminació, l'energia nuclear o per la defensa del territori van generar moviments socials gegantins. A França la FFSPN (Federació Francesa de Societats de Protecció de la Natura) va arribar a agrupar mil cent associacions que sumaven vuit-cents cinquanta mil socis. A Alemanya la DNR (Xarxa Alemanya de Defensa de la Natura) també va arribar a tenir més de mil agrupacions que encloïen tres milions i mig de persones.[30]

El dilema a què es van afrontar aquests moviments tan poderosos fou el de la asimetria entre l'elevada capacitat de mobilització social que tenien i l'escassa capacitat que van demostrar d'impactar contra les estructures de poder. El sistema de partits i els règims polítics del moment, malgrat el gran descrèdit social, continuaven governant d'esquena a les reivindicacions socials i al ric teixit polític extraparlamentari que s'havia generat anys enrere. Els moviments van acabar plantejant concórrer a les eleccions amb la finalitat de desbancar la vella classe política sorgida de la Guerra Freda. En la majoria dels casos, l'aposta electoral va ser fruit d'una trobada entre els moviments de defensa del medi ambient, que havien produït un veritable corrent d'opinió favorable a les tendències verdes, i alguns moviments de l'esquerra alternativa i radical dels anys setanta, entre els quals també despuntava el nou ecologisme.

Un cas il·lustratiu de com es va produir aquest procés el trobem en les primeres llistes locals alemanyes. L'any 1978,

30 Guillaume Saintemy, *L'ecologisme en Allemagne et en France, deux modes différents de construction d'un nouvel acteur politique*, Barcelona, ICPS, 1993, p. 8 i següents.

a la ciutat de Bremen, un grup d'exmilitants de l'SPD (la socialdemocràcia) van llançar la Llista verda de Bremen. La ideologia productivista de l'SPD, el seu rebuig a les recents tesis ecologistes i la pressió dels grups més joves del socialisme van acabar trencant el partit en un dels *Länder* més importants. Aquestes llistes també són significatives de la constitució d'una nova cultura política en la qual van influir tant els sectors dels anomenats *K-Grupps* (extrema esquerra) com els *Juros* (Joventuts de l'SPD) i els moderns moviments contraculturals i socials. Sobre aquest substrat, candidatures com la de Bremen van dibuixar un espectre polític divers que, de mica en mica, es va anar consolidant en els nous partits verds.[31]

El 1977 les candidatures verdes franceses van assolir un 9% dels representants en les circumscripcions electorals en què s'havien presentat. Entre 1976 i 1979, les llistes verdes alemanyes van començar a guanyar regidors en petits ajuntaments; i el 1979 van entrar al parlament regional de Bremen. De manera descentralitzada, els nous moviments ecologistes estaven organitzant un ampli assalt institucional. I així, l'any 1980, es van constituir *Die Grünen* a la República Federal Alemanya i el 1984 els Verds de França. Vegem les paraules d'un militant verd de l'època:

> *Les activitats encaminades a fundar un partit ecologista de caire regional i federal van transcórrer febrilment: cadascú buscava de tenir una posició favorable de sortida. S'actuava en una confusió alegre, de vegades des de dalt, altres des de baix, a voltes integrant molt i altres sense l'esquerra o sense la dreta, i en força ocasions sense base militant.*[32]

31 Tad Shull, *Redifining red and green. Ideology and Strategy in European Political Ecology*, Nova York, SUNY Press, 1999, p. 21 i següents.

32 Declaracions de Lutz Mez citades a Riechmann, *Los ver-*

La fortuna d'aquestes experiències va ser desigual. Amb el pas dels anys els verds francesos, després dels primers avenços municipals, van acabar tenint una trajectòria molt minoritària i de poca incidència parlamentària. No obstant això, els alemanys van aconseguir trencar les barreres del sistema de representació al *Bundestag*. La seva evolució entre el 1976 i el 1985, des de les primeres candidatures municipals fins a l'ascens electoral, va suposar un experiment polític molt rellevant.

L'any 1980 *Die Grünen* van publicar el *Programa federal* que va marcar l'agenda del partit durant tota la dècada següent. Els Verds es van definir a partir de quatre principis: ecologia, justícia social, democràcia de base i noviolència. Aquests quatre conceptes constituïen els pilars ideològics d'una organització que havia sorgit de la unificació de nombroses candidatures locals i regionals, i de molts i molt diferents grups i tendències. Els resultats electorals assenyalen l'espectacular creixement: van passar d'1,5% dels vots el 1980 al 8,9% el 1987.

El ràpid ascens dels Verds va ser conseqüència fonamentalment de dos elements. El primer era la forta presència social del moviment ecologista i de defensa del medi ambient. Se sumava a aquest fet que el partit, en la mesura que estava ancorat en les lluites locals, va aconseguir aglutinar una gran diversitat de perfils socials. Aquestes dues característiques van facilitar la proliferació de les candidatures.

La gran aliança que es va articular al voltant de la marca «Els Verds» no va deixar, malgrat tot, d'erosionar-se amb el pas del temps. Des del començament, la multiplicitat de tendències va imposar una gran complexitat interna. Entre

des alemanes. Historia y análisis de un experimento ecopacifista a finales del siglo XX, Granada, Ecorama, 1994, p. 126 i següents.

moltes altres raons, n'hi va haver dues que van ser decisives per acabar desvirtuant *Die Grünen*.

La primera té relació amb la complexa tensió entre el moviment i el partit. En totes les experiències de l'esquerra alternativa dels anys seixanta es va plantejar la qüestió de com assolir més nivell d'organització, d'efectivitat i d'escala sense trencar el vincle democràtic entre el moviment i l'estructura de coordinació i/o partit. El problema es podia resoldre fàcilment en les petites candidatures verdes però a escala superior, com en els ajuntaments grans, les regions i en les eleccions estatals, el panorama resultava molt més embrollat. La solució de compromís es va intentar expressar amb una imatge que s'ha repetit sovint des d'aleshores: un cos amb dues cames, una d'estàtica que descansa en les institucions (el partit) i una altra de lliure a fora (els moviments).

No obstant això, la relació esdevenia problemàtica com a mínim en un parell d'aspectes. Per una banda, i pel que fa als moviments, caracteritzats per una mobilitat considerable, recanvi i una composició força complexa, que a més a més variava segons la conjuntura, resultava molt difícil mantenir una estructura organitzada i permanent, si més no tan sòlida com la que demana un partit, en què el ritme parlamentari i la professionalització són gairebé requisit previ. *Die Grünen* va tenir present aquest problema des del començament i per aquesta raó la seva estructura[33] atorgava un protagonisme enorme a les agrupacions locals i regionals que, fidels a les seves arrels, van funcionar com a ens totalment autònoms. A aquest sistema de democràcia de base i de poder local s'hi afegia un complicat sistema de coordinació rotativa i sense remuneració —almenys en els primers anys—, format per l'Assemblea general anual, la Presidència federal (òrgan col·legiat) i el Consell federal,

33 Ibídem, p. 214 i següents.

instruments de control que servien per coordinar els parlamentaris.[34] Els afiliats podien controlar tots els òrgans. Així, els Verds van intentar organitzar-se de manera oberta, permetent que qualsevol persona no afilada pogués ocupar càrrecs i participar en el partit de formes diferents. S'ha de tenir present que l'organització va passar de tenir poc més de deu mil afiliats l'any 1980 a quaranta mil el 1987.

El creixement del partit va fer que els llaços de reciprocitat, confiança i coresponsabilitat propis dels grups petits esdevinguessin insuficients per garantir l'organització. Aquesta organització exigia professionals i un grau més elevat de formalització (burocràcies), sobretot pel que fa a la relació entre la base i els càrrecs elegits. El desenvolupament del contractualisme polític que demanen les organitzacions formals i la burocràcia política van fer cada vegada més difícil garantir el control polític sobre els càrrecs representatius. De fet, aquest control només es va mantenir en algunes qüestions a tall de codi ètic no escrit. A més a més, el creixement es va donar en un ambient de reculada i d'intensa transformació dels moviments. En certa manera a l'organització li costava d'assimilar aquests canvis i veia com es debilitaven les seves bases tradicionals, al mateix temps, van sorgir altres moviments socials que ja no es reconeixien en el partit.

Això és el que va passar a Berlín. Allà, l'emergència del moviment autònom, agrupat en cercles informals però amb una bona xarxa organitzativa i comunicativa, no es va reconèixer en la via parlamentària dels Verds. Amb les seves reivindicacions i les seves accions de protesta, organitzades al voltant dels centres socials okupats, aquests moviments

34 El sistema de càrrecs estava regit per sis principis: rotativitat, representació de minories i funcionament per consens, limitació dels ingressos, principi de mandat imperatiu, política de programa, i no pas de personalitats, i principi d'incompatibilitat entre els càrrecs del partit i els càrrecs electes.

van posar en un greu conflicte les candidatures locals ecologistes, que ja havien adquirit un cert poder institucional. En aquest cas, la recomposició dels moviments trencava antics consensos i animava noves contradiccions dintre d'un partit la força del qual emanava de la complicitat amb els moviments socials.

El segon problema es podria resumir en la *temptació realista* que sempre produeix la política institucional. Els Verds van provocar una ruptura important en l'àmbit institucional alemany. Les propostes i els parlamentaris que tenien eren irreverents. Només cal recordar l'episodi de les dues diputades Petra Kelly i Golzy Gotterstal en la investidura del canceller Helmut Khol, vestides amb samarreta i vambes, i amb una pancarta contra la intervenció dels Estats Units d'Amèrica a Nicaragua. O també alguns casos d'insubmissió institucional evident, com quan els diputats verds van declarar que el seu mandat seria imperatiu,[35] fet prohibit en la Constitució alemanya.

Això no obstant, els Verds van haver d'enfrontar-se al problema d'ocupar centenars de càrrecs polítics a partir d'un moviment altament descentralitzat en el qual convivien sensibilitats i aspiracions molt diferents. A banda de la presència de grups clarament conservadors, encara que molt minoritaris, el partit estava dividit en dues grans tendències. Per un costat els *Fundis*, més lligats a l'àmbit alternatiu, en el qual s'agrupaven des d'ecosocialistes fins a ecofeministes; per l'altre, els *Realos*, que defensaven un major pragmatisme polític i un grau més gran de negociació amb el sistema de partits. Aquesta divisió s'ha interpretat generalment en clau ideològica. Així es representava la fracció del partit en dos corrents polítics, un definit al voltant de

35 S'entén per mandat imperatiu aquell en què un representant no defensa les seves idees personals, sinó que exerceix de portaveu dels acords presos prèviament en l'assemblea a la qual representa.

principis més autònoms i alternatius, i l'altre, impregnat de dosis més grans de reformisme polític. Sense que aquest deixi de ser l'eix vertebrador de la bifurcació, s'han de tenir en compte els vicis propis i les posicions no desitjades en què se situa qualsevol formació, per alternativa que sigui, quan arriba a tenir una determinada capacitat de representació en el marc del sistema polític institucional.

El partit, tal com hem assenyalat, es va assentar sobre la base de moviments locals i regionals, sobre estructures i candidatures articulades de manera descentralitzada i amb autonomia àmplia. La seva organització només es podia sostenir amb acords dilatats, però dèbils, atès que tenien l'objectiu de facilitar la integració d'una gran diversitat. Ara bé, el 1984 aquests acords van esclatar i van obrir una profunda crisi interna. Durant el mes de juny d'aquell any, i contra tot pronòstic, *Die Grünen* es van consolidar com una força política de primer ordre a les eleccions europees: van aconseguir més de dos milions de vots.

L'accés al poder va accelerar la importància de prendre posicions dintre del partit. Al mes de desembre, l'Assemblea federal va servir d'escenari per representar la divisió del partit. En aquella trobada, els primers grups *Fundis* van abandonar la formació. Durant l'any següent, es van produir importants derrotes electorals en algunes regions, acompanyades d'un reflux destacat dels moviments socials.[36] En aquesta tessitura, el sector dels *Realos*, encapçalat per Joschka Fischer, va firmar un acord de govern al *land* de Hessen. L'acord va obrir les portes a una nova fase de *realpolitik* dins els Verds alemanys, que es va anar imposant gradualment amb el pas dels anys.

Però, en què consistia el realisme polític? En el partit sempre hi havia hagut una important discussió sobre les relacions amb l'SPD. A ningú se li escapava que l'oportunitat política de *Die Grünen* passava per desmembrar i atraure cap als postulats verds bona part de l'electorat socialdemòcrata, de la mateixa manera que havia succeït anys enrere amb les joves *Juros*. L'estratègia dels Verds davant la socialdemocràcia es va convertir en el catalitzador de les diferències dintre el partit.[37] Per una banda, en algunes regions com Hessen, els Verds es van adaptar al joc de forces institucionals i van donar suport a l'SPD cedint en algunes matèries essencials. Tenien l'objectiu de guanyar protagonisme a través de petites victòries en els governs dels *länder*. Aquesta era la posició dels *Realos* de Joschka Fischer, Otto Schily o Daniel Cohn-Bendit. En canvi, la posició *Fundi* es va articular al voltant del concepte de «tolerància» encunyat per la llista verda d'Hamburg. Aquest concepte es referia a la posició de no pactar res amb l'SPD si no acceptava les propostes verdes completament. Finalment, va ser l'experiment de Hessen, i no pas el d'Hamburg, el que va acabar definint la línia del partit.

L'evolució dels Verds es va liquidar amb la victòria de les posicions dels *Realos*, però els intensos anys que van de 1976 a 1986 ofereixen algunes lliçons que poden ser útils per a totes les experiències que vulguin fer avenir la relació entre el partit i el moviment. El primer ensenyament és que la força parlamentària hauria d'intercedir no en relació a la composició interna del Parlament, sinó en proporció amb la capacitat d'intervenció del moviment que la sustenta, en aquest sentit, la força del moviment (capacitat d'intervenció política) no sempre és equiparable a la força electoral (volum de vots).

La segona lliçó és que el programa d'actuacions ha d'encaminar-se a destituir el pla institucional en què participa i no pas a reforçar les seves estructures. Aquesta qües-

36 Riechmann, *Los verdes alemanes...* cit., p.142 i següents.

37 Fernando Aguilar, «Los verdes y el SPD: la experiencia de Hessen», *Mientras Tanto*, núm. 29, 1989, p. 127-144.

tió és la que va plantejar la candidatura d'Hamburg. La posició dels *Realos* va portar el desmembrament de les bases de l'ecologisme social, en el qual tots els temes estaven relacionats i en el qual la qüestió mediambiental no es podia deslligar de la qüestió social.

En tercer lloc, els Verds alemanys mostren que cal buscar formes de participació i organització que superin la dicotomia centralització versus descentralització. Només per mitjà d'un model federal que compatibilitzi un fort sentit comú amb l'autonomia de les parts es pot construir una proposta organitzativa que no caigui ni en el despotisme d'allò que és singular ni en la centralització sobre la base de l'oportunitat política i l'efectivitat.

En definitiva, els Verds han estat un dels experiments més perfilats de la idea d'un «partit antipartit», aixecat sobre la base de centenars de grups i col·lectius d'origen local. Ara bé, tots els blindatges programàtics i els forts controls de transparència i democràcia interna no van ser capaços d'evitar, a causa de diverses raons, la seva deriva oportunista o «realista». En primer lloc, la composició interna diversa i heterogènia que tenia no va ser només un avantatge: el partit es va convertir en l'última parada per a moltes organitzacions i militància que van veure-hi una darrera oportunitat de «fer política». D'aquesta manera, es va desencadenar el que Joachim Jachnow anomena «dialèctica dels èxits parcials», que va acabar conduint els Verds a la vida política normalitzada, articulada al voltant de pactes de governabilitat. Per altre costat, el moviment-partit va demostrar una incapacitat notable per articular un discurs públic ben elaborat capaç de resoldre la contradicció entre sostenibilitat ambiental i expansió econòmica.[38] Aquest i altres punts dèbils van provocar que, de mica en mica, el Partit verd es desvirtués i s'afeblís com a força social, per acabar deixant via lliure a les opcions més conservadores de la formació política.

38 Joachim Jachnow, «¿Qué ha sido de los Verdes alemanes?», *New Left Review*, núm. 81, p. 99 i següents.

Algunes conclusions a l'entorn del nou municipalisme llibertari, l'indigenisme i el gir polític a l'Amèrica Llatina

Un exemple és el conjunt de moviments ecologistes que van sorgir en molts països europeus a final de la dècada dels setanta i començament dels vuitanta, el més important a Alemanya. Originàriament era un moviment contracultural, però semblava que els Verds estaven disposats a reconstruir la societat seguint una línia més ecològica. A principis dels anys vuitanta, els Verds es van presentar a les eleccions del Parlament alemany i van guanyar prou vots per obtenir vint diputats. [...]

El partit argumentava que aquests nous parlamentaris verds, empesos de sobte a la llum pública, farien servir els seus càrrecs a l'Estat només com a plataformes per educar el públic. Però aviat van augmentar les expectatives en contemplar la possibilitat que els parlamentaris podien aprovar lleis progressistes, de caràcter ecològic, i van decidir que havien de procurar-ho fer de manera activa. Ara bé, l'aprovació d'aquest tipus de lleis només va ser possible perquè no pertorbava el sistema existent; quan aquest tipus de legislació es va convertir en l'objectiu, el partit va deixar de ser radical. Per aconseguir més vots, el partit es va anar desprenent de les reclamacions radicals. El resultat va ser que les institucions de l'Estat el van absorbir amb rapidesa.[39]

39 Janet Beihl i Murray Bookchin, *Políticas de la ecologia social: municipalismo libertario*, Barcelona, Virus editorial, 1998, p. 86.

Des de finals dels anys vuitanta, i des d'àmbits llibertaris, es va elaborar una proposta que també emanava de la tradició ecologista, però que no es reconeixia en la deriva dels Verds alemanys. Basada en la tradició localista i assembleària de l'anarquisme, el nou municipalisme llibertari va recuperar la idea de construir una societat sense jerarquies socials i ajustada a l'ecologisme sobre la base del municipi lliure. Per assolir-la, va plantejar una forma d'organització política i social, en la qual el poder popular s'expressés per mitjà de la democràcia directa en les assemblees locals. Més tard, aquestes experiències van donar pas a la confederació de municipis o comunes lliures enfront dels grans poders estatals i corporatius.

El que avui coneixem com a municipalisme llibertari va ser formulat per Murray Bookchin en aquells anys.[40] El punt de partida era el declivi d'aquells grans projectes socialistes, que havien adquirit «atributs burgesos inquietants».[41] La crisi històrica del socialisme i el fracàs dels Verds alemanys va reforçar la desconfiança dels sectors alternatius en les vies electorals. Aquesta posició es va traduir en un èxode col·lectiu cap a moviments socials més culturals i atomitzats. En certa manera, es renunciava tant a l'organització com a la intervenció política. Amb la finalitat d'evitar aquests límits, la proposta de Bookchin buscava d'actualitzar en l'aspecte municipal l'antic projecte ecologista i llibertari.

D'entrada, Bookchin va marcar una àmplia distància respecte dels projectes purament cooperativistes o bioregionalistes. Per a ell, les comunitats locals autosuficients, capaces de sobreviure per si mateixes al marge de la societat, eren necessàries però no ho eren prou per abordar la transformació social. La separació i l'autosuficiència eren, segons el seu criteri, contràries als principis d'organització social i al contrapoder polític que qualsevol estructura transformadora havia d'assumir. La tesi del municipalisme llibertari no s'havia d'interpretar com la d'un moviment deslligat del conjunt social, com sembla que es pot deduir d'alguns postulats que encara avui dia defensen les ecoaldees i determinades comunitats rurals. Tampoc havia d'allunyar-se del pla institucional, ni prescindir de recórrer a les eleccions.

El plantejament del problema estava ben elaborat en la crítica als Verds. La pregunta era: ¿com podia madurar una organització, ser capaç de mantenir la mobilització i, al mateix temps, tenir prou altura política per desplaçar el sistema institucional? Es tractava de pressuposicions compartides per totes les esquerres alternatives europees de començament dels anys vuitanta, encara que les respostes d'aquests grups fossin d'allò més diverses. Hem vist que alguns moviments, com els Verds, van intentar de traduir en poder institucional la força que tenien, però malgrat que eren massius, no van aconseguir canviar la correlació de forces de l'escala política. Altres moviments van preferir decantar-se per estendre les lluites en les seves diverses àrees d'influència, tal com va passar amb alguns col·lectius ecologistes, molts sectors feministes o les experiències autònomes juvenils.

El resultat no va ser gaire encoratjador. A mitjan dels anys vuitanta, a quasi tot Europa, s'havia imposat l'hegemonia de les estructures socialdemòcrates i liberals, que havien aconseguit cavalcar sobre el reflux de les esquer-

40 Murray Bookchin, «Municipalization. Community Ownership of the Economy», extractes de *The Limits of the City*, Mont-real, Black Rose Books, 1986. També del mateix autor «Libertarian Municipalism: An Overview», *Green Perspectives*, octubre de 1991.

41 «El més rellevant per al tema que ens ocupa és que els mateixos socialismes van adquirir aviat atributs burgesos inquietants, un desenvolupament revelat principalment per la visió marxista de buscar l'emancipació humana a través del domini de la natura, un projecte històric que suposadament estableix la "dominació de l'home per l'home"; és el raonament marxista i burgès del naixement d'una societat de classe com a condició prèvia per a l'emancipació humana». Murray Bookchin, *Tesi sobre municipalisme llibertari*, 9 de setembre de 1984. Disponible a: http://habitat.aq.upm.es/boletin/n40/amboo.html

res alternatives sorgides en les dècades prèvies. Una part d'aquest fracàs va raure en la incapacitat d'assolir una bona síntesi del problema moviment versus partit. Les dificultats no només eren al costat del «partit». Si les experiències electorals van acabar defraudant, la via del moviment tampoc va aconseguir produir canvis substancials. Ans al contrari, dècada rere dècada, va demostrar la fragilitat organitzativa que tenia, la tendència a la disgregació i una mandra persistent per definir un horitzó estratègic plausible.

D'altra banda, en el pla territorial, el fons del problema ja era un altre. Tal com passa avui dia, el sistema territorial cada vegada estava més determinat pels processos de globalització i financiarització de l'economia. L'anomenada globalització financera va reconfigurar de cap a peus les realitats territorials i això que s'ha anomenat «el que és local» o «el que és particular», en el llenguatge dels moviments. De la mateixa manera que va succeir amb els poders de l'Estat-nació, doblegats pels poders supranacionals i les noves estructures, els governs locals i regionals es van subordinar al nou ordre transnacional.

Aquest procés no només afectava les lluites territorials locals, sinó que també va arraconar l'antic subjecte polític que representava la classe obrera. Les lluites obreres van trobar en la globalització econòmica i en la fragmentació de la cadena productiva el seu pitjor enemic: un mur infranquejable que no podien ensorrar les pressions per millorar les condicions de treball i els nivells salarials. De la mateixa manera, les lluites territorials van haver de reconèixer que el mapa polític havia quedat molt modificat. Ara estava dominat per la competència entre regions, per la qual cosa si es renunciava a una infraestructura o a una inversió, per nociva que fos, podia implicar que un territori quedés «despenjat» econòmicament.[42] El vell dilema sobre

42 Aquí són especialment interessants els models d'assentament que han practicat les indústries contaminants o les centrals energètiques de més risc, que habitualment se situen en les zones on tenen menys oposició social.

la qüestió electoral o sobre com construir moviments amplis, però de base local, es trobava davant d'una nova geografia que redibuixava les relacions entre el que era local i el que era global.

D'alguna manera, el problema es tornava a situar en el punt de sortida: ¿com es podien imaginar moviments que, respectant la singularitat, fossin capaços de projectar una força organitzada contra les estructures de poder? Molts moviments s'han fet aquesta pregunta i han topat gairebé sempre amb els mateixos límits. Substancialment, almenys en el cas europeu, el problema es pot resumir en la incompatibilitat aparent entre els processos locals, de base i de moviment, i les estructures més organitzades en el pla polític general, que requereixen certes funcions centralitzades de coordinació.

La pregunta es repeteix sense que s'hagin trobat respostes clares. Només ens podem inspirar en algunes experiències. En el cas europeu, hem vist com el desenvolupament dels Verds es va fer a costa de trencar la tensió entre el moviment i el partit pel costat de la política institucional. Per la seva banda, les apostes movimentistes van quedar atrapades en els seus propis particularismes, incapaces de plantejar opcions de més profunditat política, tant si eren electorals com d'un altre tipus. Tanmateix, el cicle de canvi polític que es va produir a Llatinoamèrica a partir dels anys noranta va donar projectes i processos en què l'articulació entre la política i els moviments havia assolit, novament, una síntesi potent, profitosa i virtuosa. En efecte els moviments populars i indígenes, inserits en el marc dels processos constituents llatinoamericans, ofereixen nous marcs d'interpretació.

La inspiració d'Amèrica Llatina arrenca també «del que és local». En molts d'aquests països, les lluites locals han estat capaces de federar-se en moviments de resistència i contrahegemonia amb intenció de canvi polític. Les Guerres de l'Aigua a Bolívia l'any 2000, moviments com el dels *Piqueteros* a l'Argentina, l'MST (Moviment dels Sense Terra) brasiler o el zapatisme han estat subjectes forts en el canvi polític d'aquestes regions. La seva capacitat s'ha reflectit en els processos constituents produïts en països com Bolívia, Veneçuela o l'Equador. I és aquí on han concorregut de manera profitosa l'articulació entre l'autonomia i la dependència respecte del poder, entre el que és local i el que és global o entre la democràcia de base i el canvi institucional.

Un dels exemples més interessants és el de les Guerres de l'Aigua a Bolívia. Al voltant del conflicte per aquest recurs bàsic, primer a Cochabamba i després a la resta del país (també pel gas), els moviments van aconseguir establir òrgans de decisió que finalment van acabar per constituir-se com una mena de protoinstitucions. Era un moviment polític per a la «defensa de l'estatut de l'aigua»,[43] un moviment heterogeni format per comunitats camperoles indígenes, equips tècnics i associacions ecologistes, que hàbilment havia creat institucions amb capacitat de decisió, gestió i organització al voltant dels recursos hídrics.[44] L'exemple remet a dos problemes centrals que aborden molts projectes municipalistes. Versa sobre la qüestió de l'escala i del problema de la interdependència en un marc transmunicipal.

Un altre exemple interessant és el del moviment zapatista. Organitzat d'acord amb un esquema federal i a partir

43 Raquel Gutiérrez, *Los ritmos del Pachakuti*, Buenos Aires, Tinta de Limón, 2010.
44 Ibídem. Per aprofundir en les diferents lluites que s'estan produint arreu del món per la defensa d'una gestió comunitària de l'aigua recomanem llegir: *Reclaiming Public Water. Achievements, struggles and visions from around the world*, TNI&CEO.

d'un model d'organització democràtica construïda de baix cap a dalt, el zapatisme es va proposar com un projecte de democratització radical. Les seves dues millors armes van ser la capacitat de generar exemples de contrapoder, concretament, d'autogovern local per mitjà de les Juntes del Bon Govern; i també, la seva capacitat d'impulsar la solidaritat internacional a través d'un ús intel·ligent dels mitjans de comunicació. La retroalimentació d'aquestes dues estratègies ha permès la supervivència i l'autoorganització de les comunitats zapatistes durant dues dècades.

Així mateix, és interessant recordar les complexes relacions que durant els anys dos mil els moviments socials han construït amb els governs d'esquerres a l'Amèrica Llatina. Aquestes relacions han tornat a plantejar dos problemes que vénen de lluny. El primer és el de la pròpia autonomia dels moviments que, diferentment del que van fer els zapatistes (mantenint-se al marge), han volgut formar part de la transformació que anunciaven els processos constituents de Bolívia, Veneçuela o l'Equador. El segon és la asimetria institucional que hi ha entre les formes i les organitzacions dels moviments i els aparells estatals.

En definitiva, i veient aquesta col·lecció d'experiències, ¿es pot formar un sistema institucional democràtic i de bases locals sòlides que sigui capaç de convertir-se en una alternativa a l'actual ordenament institucional? En aquest camp, l'aposta municipalista és una crida a la revolució democràtica. A l'Estat espanyol les propostes municipalistes haurien de prendre nota d'algunes qüestions que s'han plantejat aquí. En primer lloc, haurien d'abordar la dimensió estratègica de l'activisme polític i el problema de l'organització. El resultat hauria de ser molt diferent del d'un partit polític convencional. Més aviat es tracta d'ordir un front d'atac que pugui abordar els problemes polítics que exigeix el canvi institucional. En segon lloc, si acceptem que en el context espanyol aquests problemes passen

per la caiguda del règim heretat de la Transició i per un canvi radical de les regles del joc polític, s'hauria de pensar urgentment un model institucional i polític rebel i desobedient que tingui com a primer objectiu desbaratar les opcions i les aliances que permeten la contínua autoregeneració del règim. En tercer lloc, l'aposta municipalista hauria de passar per un exercici d'imaginació política capaç de vertebrar-se en forma de desobediència institucional i de democratització del sistema polític. Aquest procés hauria de ser un reflex tant dels moviments com de les demandes expressades durant i després del 15M.

Sobre aquestes primeres conclusions, l'aposta municipalista apareix com una de les propostes més adients a l'hora de fer avenir els diferents plans en què s'articula la relació moviment-organització i, també, per conjuminar la dimensió «local» i «estratègica» d'un projecte de canvi institucional. Es tracta, al capdavall, de generar organització local, però esquivant la temptació localista; de crear estructures de base, però federades amb iniciatives similars a escala regional; d'articular projectes democràtics autònoms que puguin desmembrar el sistema institucional i desactivar les oligarquies polítiques i econòmiques.

El bloqueig de la democràcia municipal en el «règim» espanyol

Els municipis poden fer un paper rellevant en la democratització de la vida pública? Per respondre aquesta pregunta s'ha de considerar, abans que res, com s'articula, s'organitza i funciona l'escalafó municipal de l'Estat espanyol. En la mesura, això no obstant, en què els municipis són entitats administratives d'una escala determinada de govern, l'anàlisi ha de ser doble: per un costat, s'ha de considerar l'actual l'ordenament de règim local en el «paper»; per l'altre, les seves funcions «reals». Cal que no oblidem que els municipis han exercit un paper fonamental en el principal element del creixement econòmic de l'Estat en els darrers trenta anys: el mercat immobiliari.

Tal com podem intuir, la perspectiva que es defensa en aquest capítol sosté que la democràcia local, encara que es reconegui en termes institucionals, va sent obstruïda o negada per la subordinació de les economies públiques als

cicles econòmics del «totxo», i pel creixent endeutament —sobretot a les grans capitals—, que avui, enfonsats en la Gran Recessió, tendeix a ofegar els governs locals. En aquest sentit apunten els abundants escàndols de corrupció i el procés «d'empresarialització de les administracions públiques», que en les darreres dècades han externalitzat i privatitzat un nombre creixent de serveis municipals, i al mateix temps s'han anat subordinant els pressupostos als interessos privats. Per acabar-ho d'adobar, amb la reforma legal que s'ha aprovat recentment[45] es pretén liquidar les restes de «democràcia formal» que fins ara han impedit l'adequació plena dels municipis a la funció econòmica que tenen; una funció subordinada a les oligarquies del totxo i a la promoció dels cicles immobiliaris.

La democràcia municipal en l'ordenament legal

L'estructura territorial de l'Estat espanyol està aixecada sobre dos pilars fonamentals: el municipi i la comunitat autònoma. Les arrels històriques de la institució municipal entronquen amb el temps dels romans, ara bé, les seves característiques modernes es van establir al segle XIX. No obstant això, s'han agregat als municipis altres entitats que tenen un funcionament més complex. De vegades són producte de les associacions d'ajuntaments, com en el cas dels serveis mancomunats, als quals recorren gairebé el 80% dels municipis actuals. Aquí també s'hi hauria d'incloure les comarques —situades gairebé exclusivament a Catalunya, Aragó i el País Basc— i les àrees metropolitanes, encara que depenguin de les comunitats autònomes.

45 La llei 7/2013, de 27 de desembre, de racionalització i sostenibilitat de l'Administració local (BOE núm. 312, de 30 de desembre de 2013), que va entrar en vigor l'endemà de la seva publicació.

En l'arc oposat de l'escala territorial es mantenen algunes estructures d'entitat i població menors. En l'argot administratiu es coneixen com EATIM, Entitats d'àmbit territorial inferior al municipi.[46] Les EATIM també tenen personalitat i capacitat jurídica; hi pertanyen els agregats, les parròquies, els llogarets, els verals, els veïnats i les pedanies reconeguts per l'Estatut Municipal de 1924. Alhora, l'estructura territorial dels municipis està emmarcada dins de les províncies, que s'han mantingut sense gaire canvis des del 1833.

Els «ajuntaments democràtics» i l'Estat autonòmic

Al mes de març de 1979 es van convocar eleccions per primera vegada des de l'any 1936. Després de quaranta anys de dictadura, es considerava els governs locals com una prerrogativa de la sobirania popular. La Constitució de 1978, en l'article 140, garantia «l'autonomia dels municipis», la seva personalitat jurídica plena, l'elecció de regidors i alcaldes per sufragi universal directe i, fins i tot, el reconeixement dels «consells oberts». Es tractava, doncs, d'unes bases acceptables per a la democràcia local.

La formació dels «ajuntaments democràtics» va ser un dels capítols fonamentals en l'esfondrament de les caduques institucions de la dictadura. L'elecció dels regidors i els alcaldes substituiria els vells quadres de la dictadura; les expectatives eren grans. Per fi s'havien creat els consistoris electes que havien de governar amb independència plena dels altres poders, si més no, en l'àmbit de competències que els eren pròpies. D'aquesta manera es reconeixia també una de les antigues aspiracions de la tradició demòcrata espanyola: l'autonomia municipal.

46 La pàgina web de la federació d'Entitats Locals Menors és http://soseatim.blogspot.pt/

Una multitud de partits polítics van concórrer a les eleccions municipals de 1979. A les grans ciutats, i dins les llistes dels partits d'esquerres, es podien reconèixer els noms de molts líders veïnals que havien estat al capdavant de les lluites dels barris; gent compromesa amb la millora dels equipaments, la creació de serveis i el problema de l'habitatge, especialment a les perifèries urbanes construïdes a corre-cuita durant els anys seixanta. Eren barris que havien patit una desigualtat persistent de tracte enfront de les zones residencials de classe mitjana i alta. Per a moltes persones, les candidatures municipals esdevenien el mitjà per fer efectiu aquell «dret a la ciutat», que la dictadura havia negat de manera persistent a una part significativa de la població. Una prova d'aquesta voluntat de canvi és que l'esquerra va guanyar les eleccions municipals de 1979. La coalició PCE-PSOE va aconseguir els ajuntaments de les ciutats més grans de l'Estat.

Fruit de la convinença entre les velles elits del franquisme i els moviments d'oposició que abastaven des de l'antic federalisme democràtic fins a les demandes nacionalistes dels bascos i catalans, però també dels gallecs i andalusos, la Constitució de 1978 va reconèixer amplis poders a les antigues regions. La creació de les comunitats autònomes, després d'haver rebutjat un model d'Estat federal, va ser la manera d'articular formes d'autogovern en aquesta «escala intermèdia». Encara que s'havia renunciat expressament al federalisme, la tria del terme «comunitats» recordava de manera explícita les revoltes de les Comunitats de Castella, que entre 1520 i 1522 va posar entre l'espasa i la paret el primer monarca de l'Europa moderna, Carles V. Fou una guerra, la dels *Comuneros*, per defensar l'autonomia de les ciutats.

Sobre aquestes bases, les noves comunitats van anar aprovant els successius estatuts d'autonomia. Aquests textos, a tall de petites constitucions, van establir el nou nivell

administratiu i de govern amb eleccions, la creació de parlaments autonòmics i l'absorció de moltes competències que abans havien estat una prerrogativa de l'Estat.

L'organització municipal

D'una manera una mica paradoxal, el desenvolupament de les administracions municipals va ser força més lent. La norma que es va encarregar de regular els municipis va ser la Llei Reguladora de les Bases del Règim Local de 1985. Es va aprovar un any abans que l'Estat espanyol entrés a la Unió Europea i el mateix any en què es va ratificar la *Carta europea de l'autogovern local*. En el marc de la Transició i inspirat en la Constitució de 1978, el nou ordenament es reclamava hereu de la vella tradició liberal demòcrata, això sí, evitant qualsevol al·lusió al franquisme en el preàmbul, al mateix temps que reclamava el paper de la Corona en la configuració de la nova autonomia municipal.

Tal com va escriure el legislador, el municipi podria reclamar «la seva capacitat d'actuació en els afers que són del procomú de les viles, els pobles, les parròquies, el conjunt de pobles que constitueixen una sola jurisdicció, les comunitats i els altres llocs que es coneixen amb diferents noms en les diverses regions de la nostra pàtria». D'acord amb uns principis que es podrien reivindicar de sobirania plena, les bases sobre les quals s'enuncia la llei són les de «l'autonomia local» i la «singularitat territorial». El text diu: «Com demostra la història i proclama la Constitució, dir règim local és dir autonomia» (Preàmbul, Secció II). I més endavant: «Les corporacions locals tenen [...] una posició pròpia, que no es defineix en relació a cap altra de les instàncies territorials». Els principis democràtics segueixen amb l'exaltació de la interdependència de les administracions («són rares les matèries que íntegrament es poden atribuir només a l'interès de les corporacions locals») i la

descentralització com a mitjà per assegurar la màxima proximitat de la gestió (article 2). Malgrat el reconeixement d'aquests principis, i com gairebé tot durant la Transició, el procediment va ser explícitament moderat, gens rupturista. El text no enganya: «No es tracta de fer servir l'esglaó municipal com a peça decisiva en un procés [històric] d'emergència d'un nou ordre polític, sinó més aviat de delimitar l'espai i el paper propis de les entitats locals en el si d'un ordre constituït».

De tota manera, el text de 1985 reconeixia la complexitat social i històrica del territori. Permetia l'organització a diferents nivells i amb procediments diferents. Es reconeixien, per exemple, les mancomunitats que permeten establir economies d'escala a partir d'entitats menors i que gestionen els serveis locals i els béns comunals d'una part important del món rural (el 13% del territori). Alhora, les províncies van esdevenir les encarregades de vetllar per la capacitat funcional de l'escala local, assistint els municipis o les entitats menors i intercedint en l'escala estatal.

Això no obstant, la capacitat de decisió en cada nivell administratiu resultava molt dispar, fins al punt que en alguns nivells pràcticament no hi ha reconeixement democràtic. Particularment a escala provincial, el govern de les diputacions —institució establerta per la Constitució de Cadis de 1812 i hereva de les Juntes Revolucionàries Provincials— es tria sobre la base d'un sistema complicat d'elecció indirecta de segon grau. Es tracta d'un sistema que, segons la sentència del Tribunal Constitucional,[47] no és representatiu de cap manera i que, a més a més, penalitza les iniciatives electorals de base com les agrupacions d'electors.[48]

47 Vegeu http://www.juridicas.unam.mx/publica/librev/rev/trcons/cont/6/not/not9.pdf
48 Vegeu http://politikon.es/2012/09/24/breve-manual-de-supervivencia-al-sistema-electoral-provincial/

Per la seva banda, els municipis es regeixen per un sistema representatiu però que també podria ser més obert. Està basat en l'elecció directa dels regidors mitjançant llistes tancades —només són obertes en els municipis que tenen entre cent i dos-cents cinquanta habitants. Els regidors trien l'alcalde, i l'assignació dels regidors i la dels diputats provincials es realitza d'acord amb la llei d'Hondt, que descarta els partits que tenen menys del 5% dels vots.

Amb poques sorpreses, és en els municipis més petits i en les entitats menors on més i de manera millor es permet el govern democràtic. La forma de govern de les entitats locals menors és a través de la combinació d'un alcalde pedani (d'elecció directa) i una junta veïnal. Aquest sistema de consell obert es va establir per a les entitats de menys de cent habitants. Però també s'aplica a totes les entitats que històricament hagin emprat aquesta organització assembleària. Tenen les atribucions pròpies del món rural: la prestació de serveis municipals i l'aprofitament dels béns comunals. Actualment hi ha més de tres mil set-centes entitats menors, un terç de les quals són a la província de Lleó. Aquestes institucions gestionen un percentatge gens menyspreable del territori estatal: un 13%.

Competències pròpies i impròpies

Les atribucions i obligacions de la gestió local dels municipis està dedicada a proveir la població de serveis bàsics. Inclouen des de l'abastiment de subministraments urbans com l'aigua, l'enllumenat públic, les clavegueres i el manteniment dels carrers fins a la recollida d'escombraries, la gestió dels cementiris i el control dels aliments i les begudes. Els serveis que els municipis han de donar obligatòriament esdevenen més complexos a mida que augmenta la població. Així, els municipis de més de cinc mil habitants han de fer-se càrrec de les zones verdes, serveis culturals

com els de les biblioteques públiques, la gestió dels mercats i escorxadors municipals, a més a més de la recollida d'escombraries i el tractament dels residus. Si tenen més de vint mil habitants, s'afegeix a les seves competències la protecció civil, la prestació de serveis socials i la construcció d'instal·lacions esportives. I en cas que tinguin més de cinquanta mil habitants cal incloure-hi el transport públic i la protecció del medi ambient.

Quant a l'ordenació urbanística, tot i que cada municipi té la potestat de dissenyar i gestionar la planificació del seu territori, els municipis de menys de cinquanta mil habitants depenen de l'aprovació de la comunitat autònoma corresponent, condició que existeix per a les entitats de població més gran però amb menys requisits. A banda d'aquestes competències «pròpies» i a causa de la flexibilitat en la definició de les atribucions, els ajuntaments han assumit tradicionalment una diversitat de competències considerades «impròpies». En molts casos, les administracions locals carreguen en els seus pressupostos equipaments i serveis dels quals cap administració superior vol o pot fer-se'n càrrec.

Pel que fa als nivells immediatament superiors, la funció de les diputacions provincials consisteix a «donar suport» als municipis i assegurar la prestació adequada dels serveis de què tenen la competència. Així les diputacions assisteixen els municipis més petits en matèries tècniques —entre les quals, la redacció de plans de d'ordenament urbà— i donen serveis de caràcter supramunicipal. De la mateixa manera, d'acord amb la llei de 1985, les diputacions poden atorgar subvencions i ajuts carregant-los als seus propis fons per a la realització i el manteniment d'obres i serveis municipals. Per articular-se amb l'escala autonòmica i estatal, els ajuntaments també tenen capacitat de realitzar acords i convenis per traspassar determinades competències a les comunitats i a l'Estat.

Si se segueix al peu de la lletra la legislació, es pot suposar que el nostre ordenament legal atorga, per bé que amb els límits esmentats, una importància considerable als «governs de proximitat» com a base de la participació democràtica, i també a la diversitat de situacions i escales amb la voluntat de fer front al problema de cobrir els serveis per part d'una sola administració. Així doncs, sembla que la llei reconegui un espai considerable d'autonomia a la gestió local. No obstant això, quan es considera tot plegat d'acord amb la «pràctica institucional», s'observa que la diversitat d'atribucions, la consideració d'àmbits difusos i solapats d'actuació, i alhora la implantació d'escales contenen *in nuce* un enorme escenari bigarrat i opac. De fet, aquest és un dels principals obstacles de la democràcia local, cosa que comporta gairebé inevitablement una falta de transparència considerable pel que fa al control de les decisions dels governs locals.

A aquest dèficit democràtic, sempre aprofitat pel caciquisme immobiliari, se n'hi afegeix un altre que ha pesat molt en la qualitat de les democràcies locals. Es tracta del model de finançament local. Aquest finançament s'ha basat en unes escasses transferències econòmiques per banda de les comunitats autònomes i de l'Estat, però també en una forta vinculació de la salut de les finances locals a un seguit d'ingressos directes basats en recursos i tributs municipals, com són l'Impost de Béns Immobles, les taxes d'obres, les plusvàlues i l'Impost d'Activitats Econòmiques. La dependència d'aquestes fonts tan variades i a la vegada tan vinculades a la construcció i al joc amb el patrimoni públic és un altre dels factors que ha acabat per subordinar els governs locals als interessos immobiliaris i les corresponents oligarquies del caciquisme.

No es tracta d'un fet desconegut i no previst. Com es pot llegir a l'«Exposició de motius» de la Llei 39/1988, de 28 de desembre, Reguladora de les Finances Locals, els munici-

pis són «una institució afectada per una insuficiència financera endèmica». N'hi ha prou d'exposar que si a l'any 1978 les entitats locals gestionaven un pobre 11% de la despesa pública —la qual cosa era una xifra ridícula davant del 50% de la Seguretat Social i el 39% de l'administració central—, després de trenta anys de democràcia, aquest percentatge només havia pujat al 14% —davant del 29% de la Seguretat Social i el 22% de l'administració central i el 36% de les comunitats autònomes.[49]

Els municipis i les regions com a màquines de creixement

Poc després de l'aprovació de la Llei de bases de 1985, l'Estat espanyol va entrar en un període d'intens creixement econòmic. El nou cicle de prosperitat es fonamentava en la construcció i en l'encariment dels preus de l'habitatge. El procés es va tornar a repetir, tot i que a una escala encara més gran, entre 1995 i 2007. L'economia espanyola, en el seu procés d'inserció en la nova divisió internacional del treball, havia trobat un nínxol d'especialització desmesuradament profitós; consistia a atreure inversions cap al seu actiu mercat immobiliari. De sobte, les comunitats autònomes i els municipis es van comprometre a produir grans quantitats d'habitatge i de sòl urbanitzable. Les seves funcions econòmiques van canviar radicalment.

Tal com hem avançat, les possibilitats de la democràcia local al país no es redueixen a l'ordenament legal. Entre el municipi «legal» i totes les consideracions «positives» que té la llei municipal, i les seves funcions específiques subordinades als cicles econòmics, existeix una distància que no es pot salvar senzillament llegint les lleis. De fet, el disseny territorial de l'Estat espanyol ha acabat estant radicalment subordinat a «l'especialització immobiliària» de la seva economia, cosa que es pot considerar com si fos la seva veritable constitució o la seva «constitució real». Les entitats subestatals, com les comunitats autònomes, però molt especialment els ajuntaments, han acabat realitzant les funcions econòmiques necessàries per tal que els cicles immobiliaris tinguin la intensitat, extensió i durada més grans possibles.[50]

Per explicar aquest fenomen convé recórrer a una de les teories sobre els estudis urbans que més èxit ha tingut en les últimes dècades. Ens referim al model que busca de comprendre les economies urbanes amb la noció de «màquina del creixement» o *growth machine*. Amb aquest concepte, Molotch i Logan[51] resumien la dinàmica de crei-

49 Vegeu Roberto Fernández Llera i Javier Suárez Pandiello, «Crisis económica y reforma de la Hacienda local en España», 2011. Disponible a: http://www.academia.edu/1108395/Crisis_economica_y_reforma_de_la_Hacienda_local_en_Espana

50 Això no vol dir que el disseny institucional no importi. Ans al contrari, probablement, amb un model territorial diferent, els nivells de construcció, tant d'habitatges com d'infraestructures, haurien estat incomparablement menors, tal com va succeir en l'època del *desarrollismo* franquista, durant la qual gran part del procés urbanitzador passava pel concert amb l'administració central. Així, observem que el que havia estat pensat com a institucions per a una democràcia ben arrelada i de base local, s'ha convertit en el substrat per a un model de caciquisme de fonament immobiliari.

51 La tesi de la *growth machine* va ser desenrotllada per primera vegada en un *paper*, firmat per Molotch l'any 1976, titulat «The City as a Growth Machine: Toward a Political Economy of Place» i publicat a *The American Journal of Sociology*. El desenvolupament més sistemàtic d'aquesta teoria, que va permetre retrobar en la «ciutat» un element dinàmic per a la formació i l'acumulació de capital, s'ha de buscar, no obstant això, en un llibre editat per primera vegada l'any 1986 i que ja estava firmat per aquests dos autors: R. Logan i Harvey L. Molotch, *Urban Fortunes, The Political Economy of Place*, Berkeley i Londres, University of California Press, 2007. Des d'aleshores, la hipòtesi de la *growth machine* ha inspirat nombrosos estudis urbans sobre diferents ciutats. El seu defecte principal, o més aviat hauríem de dir el problema principal de la seva popularització en la sociologia i la geografia urbanes, ve de la falta de perspectiva sobre els elements estructuradors de la competència

xement de les ciutats nord-americanes des del segle XIX. La pressuposició hipotètica era que l'elevat grau de descentralització administrativa dels Estats Units d'Amèrica havia situat les ciutats i els comtats d'aquell país en una posició especialment dinàmica quant al seu desenvolupament urbà. El desenvolupament s'havia basat, de manera primordial, en l'activació i l'acceleració dels mercats immobiliaris. Aquest fet afegit a les característiques singulars del capitalisme nord-americà havia provocat l'orientació, gairebé prescriptiva, de les administracions i les elits locals cap al «creixement» (*growth*).

L'orientació pro *growth* comportava òbviament l'increment de l'activitat econòmica, però el veritable motor del desenvolupament, en contraposició al model industrial clàssic, era l'increment sostingut del sòl urbanitzable, dels preus immobiliaris i de la base demogràfica. D'aquesta manera, la fortalesa de les economies urbanes s'havia de considerar principalment a partir de les rendes immobiliàries, cosa que pressuposava, en totes les disposicions del govern, una preponderància del valor del mercat del sòl abans que de cap altra funció social o ecològica.

D'una manera molt semblant a la del model teòric, el desenvolupament urbà espanyol des de la Transició pot ser entès a partir d'una estructuració territorial i econòmica que converteix tots els municipis en una *growth machine* en potència. De fet, són els alts nivells de descentralització —i especialment l'assumpció per part de les escales subestatals de les competències en matèria d'urbanisme— els que expliquen la construcció massiva d'habitatges i d'infraestructures; o dit d'una altra manera, els cicles immobiliaris s'han produït en espais completament «al marge» de les

interterritorial que, efectivament, condicionen o determinen la vocació pro *growth* de les administracions locals d'alguns països i no pas d'altres.

àrees metropolitanes més riques i dinàmiques, i també més enllà de les zones turístiques tradicionals.

Dos factors històrics han estat fonamentals perquè això sigui així. D'una banda, i com hem vist abans, l'organització territorial de l'Estat espanyol a partir de la mort de Franco va estar orientada a fomentar la legitimitat dels ens locals i la seva autonomia en els principals assumptes que es referien a les demandes immediates dels ciutadans. Així, si bé els municipis no han tingut mai potestat fiscal ni legislativa, des de començament de la dècada de 1980 han «gaudit» d'amplis poders sobre l'urbanisme local: disposició de sòl urbanitzable, planificació, serveis urbans com l'aigua i l'enllumenat, etc. D'altra banda, el règim nascut de la Transició va voler donar solucions a les reclamacions territorials dels diversos nacionalismes i regionalismes sense recórrer a l'expedient del federalisme i va crear per a això el marc de «l'Estat de les autonomies». El més significatiu, des d'aquest punt de vista, és que les comunitats autònomes han tingut, pràcticament des de la seva creació, competències gairebé absolutes pel que fa al medi ambient, l'ordenació del territori i l'habitatge, a més a més de les obres públiques, com les carreteres i els ferrocarrils que recorren íntegrament la seva mateixa comunitat. A aquestes competències s'hi hauria d'afegir les transferències per part de l'Estat central que, en el canvi de segle, ha deixat a mans de les comunitats autònomes les principals matèries referides al *welfare*: l'educació, la sanitat i els serveis socials.

En aquesta dinàmica no s'ha d'obviar el paper nefast que ha fet el procés de liberalització del sòl a través de la reforma de la legislació estatal del sòl de l'any 1998, i la desarticulació d'un sistema urbanístic que xocava frontalment amb el model de competències autonòmiques dissenyat a la Constitució, cosa que va produir legislacions diferents en les diverses comunitats autònomes. Aquesta llei va ser un nou toc d'alerta per a la promoció immobi-

liària del sòl i va incrementar les tensions especulatives sobre el territori. A més a més, es va promulgar al començament de la integració de l'economia espanyola en el sistema monetari únic europeu, fet que va servir per atreure fluxos financers caòtics.

Existeix encara un altre element d'aquest model territorial que té a veure amb una estructura de l'Estat que ha tendit a delegar en les escales territorials més petites algunes competències importants relacionades amb la despesa social i les infraestructures. Això ha suposat l'aparició d'aparells d'Estat importants, però de caràcter subestatal, que han estès els nínxols d'ocupació pública a les classes mitjanes locals, a més, les diferents coalicions d'elits que governen les màquines de creixement locals han pogut captar i controlar sucoses partides pressupostàries i, en la seva forma més extrema, privatitzar-les. Sobretot en el cas dels ajuntaments, als quals podem considerar el germà pobre de l'Estat, aquest element ha acabat creant una dependència total dels nivells d'activitat generals que provoca el cicle immobiliari. Així s'evidencia en els impostos vinculats al valor patrimonial, com l'Impost de Béns Immobles (IBI) o altres que afecten la producció de nou sòl urbà: llicències d'obres, llicències per fer reformes, a més a més de les plusvàlues pròpies obtingudes per la transmissió de sòl municipal. Aquest element, que en l'època de creixement vinculava el creixement dels preus de l'habitatge a una afluència notable d'ingressos a les arques locals i regionals, un cop ficats de ple en la crisi, n'ha determinat el seu contrari: una escassetat radical de recursos i una dependència gairebé total de les escales més altes de govern per tal de poder funcionar amb normalitat.

Aquestes condicions han donat a les regions i les ciutats o, per ser més precisos, a les seves elits un alt grau de flexibilitat i autonomia a l'hora de dissenyar i promoure els seus propis mercats immobiliaris. I això és el que en definitiva

constitueix la possibilitat de la conformació de les ciutats com a màquines de creixement. No obstant això, cal fer una precisió: si bé l'alt nivell de descentralització administrativa en matèria d'urbanisme i ordenació del territori és un element imprescindible, no ha estat una condició suficient. En la generalització de l'imperatiu de creixement ha resultat decisiu que, a més, des de dalt —des de les esferes transnacionals— s'hagi apostat per un model econòmic i de regulació dels mercats, tant financers com immobiliaris, fundat en la mercantilització efectiva del sòl i de l'habitatge. I això sense que cap consideració de tipus ecològic o social hagi obstruït l'increment de beneficis.

Globalització i competitivitat territorial

Tal com es pot deduir, aquest model ha estat afavorit per alguns canvis en el paper que fan les ciutats i els municipis en el marc de l'anomenada globalització financera. Després de la crisi del model industrial keynesianofordista dels anys cinquanta i seixanta, que es va desenvolupar fonamentalment en l'escala dels estats-nació, el nou model territorial a escala mundial ha concedit un paper central a les ciutats i a les regions. N'hi ha casos paradigmàtics com, per exemple, la City de Londres, gairebé més important políticament i econòmicament en termes transnacionals que la resta de la Gran Bretanya; o la gran conurbació *high-tech* de San Francisco-San José-Palo Alto, més coneguda com Silicon Valley, que durant molt de temps ha estat com un país dins dels EUA.

La transició del capitalisme industrial al capitalisme financer ha acabat fent que les ciutats i les regions —a mida que tenen més capacitat d'interlocució amb els mercats financers— es converteixin en un «lloc» tan favorable per a la presa de decisions econòmiques «estratègiques» com

l'espai tradicionalment definit pels estats-nació.[52] Així, tot i que les condicions del model immobiliari global encara són competència de les polítiques estatals, i també la legislació, les decisions concretes que concerneixen el creixement immobiliari cada vegada recauen més en un nivell subestatal, en el nostre cas, autonòmic i municipal.

Com ja hem dit, l'estructura descentralitzada de l'Estat espanyol ha encaixat perfectament amb aquesta nova funció de les ciutats i les regions en l'escena global. La màxima que ordena el model és la «competitivitat». En altres paraules, cada territori ha de fer-se atractiu per al capital financer dominant i ser capaç d'atreure fluxos d'inversió, de turistes o d'informació, sempre a costa d'altres unitats territorials. Aquesta relació directa amb les finances converteix les regions i les ciutats en agents polítics amb un grau d'autonomia i una capacitat de decisió més elevada que en el passat. Això sí, aquesta major autonomia relativa està sempre subordinada a un règim de competència entre els territoris que no es posa en qüestió. En certa manera, és com si el marc i el context del joc es decidissin a escala global; les regles concretes i el repartiment de fitxes, a escala estatal; i les estratègies de cada jugador s'elaboressin en cada regió i ciutat concreta.

Els exemples d'aquest model de gestió que s'anomena «competència territorial» són innombrables i es perllonguen, de manera agònica, durant aquests últims anys de crisi. Només cal pensar en la competència entre regions i ciutats per obtenir la seu d'una multinacional, un gran esdeveniment esportiu o els grans congressos internacionals per adonar-se de l'enorme penetració del model. Però

52 Aquest procés territorial, una de les principals característiques de la globalització, ha inspirat tota una bibliografia crítica, entre la qual destaca l'obra de Saskia Sassen, concretament, el clàssic *La ciudad global*, Buenos Aires, Eudeba, 1992, i el més recent *Territorio, autoridad y derechos*, Buenos Aires, Katz, 2010.

el procés no només es determina en aquestes «licitacions» per obtenir els favors del capital financer transnacional, sinó que també orienta les comunitats autònomes i els ajuntaments cap a l'Estat per tal de demanar-li que els proveeixi de les condicions infraestructurals necessàries per poder tenir posicions avantatjoses en la contesa entre territoris. Aquestes reclamacions constitueixen una segona línia de competència territorial, en aquest cas dins dels límits de l'Estat espanyol, en la qual es dirimeix quina regió o quin ajuntament rebrà la major quantitat d'inversió en infraestructures, de disponibilitat de recursos naturals i d'avantatges fiscals. Casos com les «guerres de l'aigua» que van enfrontar Aragó i Catalunya contra València i Múrcia pel cabal de l'Ebre són paradigmàtics d'aquest nou marc de relació entre territoris. De fet, la major part dels enfrontaments polítics de l'última dècada, tant entre comunitats autònomes i/o amb el govern central, com entre municipis d'una mateixa comunitat, es pot entendre —bastant millor que en clau nacionalista o regionalista— segons aquesta nova gramàtica de la competència territorial, que empeny a cada ciutat i a cada regió a pressionar per l'obtenció d'infraestructures i/o inversions públiques per tal de millorar els seus avantatges competitius en la captura dels diferents tipus de fluxos de capital.

El quadre descrit determina la constitució desenvolupista dels governs locals i autonòmics. L'aquiescència d'ajuntaments i comunitats autònomes al seu nou paper de promotors urbans explicaria també que les excepcions al que anomenem el nostre particular «model de desenvolupament local» hagin estat rares o inexistents.

Polítiques desenvolupistes i empresarialisme urbà

Tal com hem exposat, la dependència de les administracions locals del cicle immobiliari i, per tant, la seva tendència a promoure les més desgavellades polítiques desenvolupistes prové d'un aclaparador camp de forces econòmiques i polítiques. Al costat de les polítiques d'increment i regulació de l'oferta de sòl i habitatge s'ha desenvolupat una altra línia d'intervenció política, més sofisticada, que tendeix a convertir els municipis en empresaris del seu territori, en contrast amb les funcions gestores que tenien tradicionalment. Aquestes polítiques es poden explicar amb el terme *empresarialisme urbà* o, amb l'anglosaxó, *boosterism*.

En aquest sentit, les últimes tres dècades de model territorial han servit com a camp de proves per a una nova modalitat de govern. El principal canvi és que els governs locals ja no en tenen prou de desenvolupar al màxim els cicles immobiliaris i l'acumulació per mitjà del territori. Han de ser capaços d'atreure els capitals i els fluxos d'inversió que posin en marxa aquests processos. I per aconseguir-ho cal que les institucions dediquin una part important de la seva activitat i dels seus pressupostos a desenvolupar una intensa «tasca publicitària» mostrant les seves poblacions com espais ideals per a la inversió.

En un context regional i global caracteritzat per l'alta mobilitat i volatilitat dels capitals, aconseguir capturar l'«atenció» sobre un «lloc», convertir-lo en un espai «que compta» —una ciutat singular, que mereix ser visitada, o en què les oportunitats d'inversió o d'ocupació són «irresistibles»— suposa visibilitzar tot un conjunt d'actius territorials intangibles. Aquests actius van des de les cultures urbanes fins al paisatge: elements que fins fa ben poc «passaven des-

apercebuts» des d'un punt de vista monetari. En ocasions, com per exemple ha estat el cas de Barcelona,[53] ciutat-marca per excel·lència, el procés es posa en marxa mitjançant una representació publicitària dels trets «caracterològics» que defineixen la ciutat: creativitat, modernitat, cosmopolitisme, etc. En altres llocs, s'escometen espectaculars i costosíssimes operacions de «marcatge» (*branding*) de l'espai urbà, mitjançant alguna construcció que serveix de suport a tota una operació de reconstrucció de la ciutat segons els nous paràmetres dictats per la competència territorial. L'exemple del Bilbao del Guggenheim és una bona mostra d'aquest tipus d'intervencions. En tots els casos, tant si es tracta d'espais públics, qualitats naturals excepcionals, «qualitat de vida», cultures o subcultures específiques o de determinades «personalitats urbanes», la rendibilitat d'aquestes operacions sempre ve d'àmbits exteriors dels comptes econòmics clàssics. D'alguna manera, són recursos que «ja hi eren». En un procés gairebé «màgic», «actius» que es confonen amb el medi ambient (natural o urbà) i acaben convertits en rendes immobiliàries controlades per les elits locals.

Tal com us podeu imaginar, hi ha poca màgia en aquesta operació. El que passa és que la principal característica d'aquests recursos, als quals per alguna cosa se sol denominar «intangibles», és que normalment són part d'un patrimoni comú. Aquest patrimoni pertany a l'ecosistema social i natural dels territoris; la seva reproducció exigeix un treball no reconegut i pel qual òbviament no es paga. En

53 Tant Barcelona com Bilbao han generat molta bibliografia crítica a l'entorn dels seus models urbans de creixement: Autors diversos, *Barcelona. Marca registrada. Un model per desarmar*, Barcelona, Virus editorial, 2004; Manuel Delgado, *La ciudad mentirosa. Fraude y miseria del modelo Barcelona*, Madrid, Catarata, 2007; Jordi Borja, *Luces y sombras del modelo Barcelona*, UOC, 2010. Sobre Bilbao: Andeka Larrea i Garikoitz Gamarra, *Bilbao y su doble. ¿Regeneración urbana o destrucción de la vida pública?*, Bilbao, Gatazka, 2007; i Iñaki Esteban, *El efecto Guggenheim. Del espacio basura al ornamento*, Barcelona, Anagrama, 2008.

altres paraules, i per ser clars com l'aigua, aquestes economies depenen de l'espoli i la privatització del que, estrictament, és de tots.

D'altra banda, l'empresarialisme urbà suposa la subordinació d'una part creixent dels pressupostos i de les iniciatives públiques a la posada en funcionament de polítiques de competència territorial. És en aquest punt en el qual les institucions locals acaben convertint-se en agents empresarials. Això implica que els governs locals subordinen la seva acció a aconseguir resultats en un mercat que té com a clients únics els propietaris d'actius financers. En aquest procés dirigit a captar l'atenció «dels clients», les institucions locals fan servir tots els seus recursos: tant si és assumint els costos fixos que es deriven de les costosíssimes operacions de desenvolupament d'infraestructures —des dels palaus de congressos als aeroports que el capital financer requereix per «posar-se» en una ciutat—; tant si és finançant campanyes publicitàries i d'imatge amb la voluntat de crear «rendes de monopoli», d'una manera semblant com fan les grans multinacionals quan busquen de crear «marques» de productes pràcticament iguals.[54]

Aquest tipus de lògica empresarial explica —si més no, en el cas espanyol— alguns fenòmens que no deixen de tenir explicació per absurds que siguin des d'un punt de vista social. Així, la malaltissa proliferació d'aeroports enmig del no-res, com els de Castelló o Ciudad Real,[55] que mai no seran rendibles si es té en compte el nombre de vols i de

54 El ventall d'estratègies a l'abast de les administracions locals s'ha estès en una gran quantitat d'opcions: des de les campanyes publicitàries per atreure fluxos turístics fins a les estratègies més sofisticades de construcció d'una marca urbana distintiva; des de la promoció de grans esdeveniments esportius i culturals fins al treball dels grups de pressió territorial perquè es construeixin infraestructures de transport capaces de donar alguns avantatges a una població determinada enfront de les que ara són les seves «competidores».

55 Cal destacar el treball col·lectiu editat per F. Aguilera Klink, *Economía, poder y megaproyectos*, Lanzarote, Fundación César Manrique, 2008.

passatgers. O també, el fet que hi hagi ajuntaments com els de Barcelona o Oviedo que arribin a finançar amb diners públics una pel·lícula de Woody Allen, l'acció de la qual passa en aquestes dues ciutats. En tot cas, i com succeeix amb l'espoli dels béns col·lectius que estan darrere d'aquestes estratègies empresarials o de *branding* urbà, els costos es descarreguen sobre cadascun de nosaltres, mentre que els beneficis es privatitzen i es destinen a uns pocs.

La liquidació de la democràcia local: la governança urbana i les coalicions de poder local

L'ajust al model empresarial de les administracions locals també ha suposat una sèrie d'importants canvis en els equilibris entre els sectors públic i privat. Aquesta reorientació es pot sintetitzar en tres aspectes: la institucionalització de la presència privada en les administracions locals, la constitució de nous blocs oligàrquics alimentats per les polítiques pro *growth* i la naturalització de la doble identificació entre progrés i creixement urbà, i entre benefici privat i progrés.

La progressiva organització de les administracions municipals segons fórmules i funcions cada vegada més empresarials ha vingut acompanyada per una creixent presència dels interessos de les empreses en les economies públiques. Els anys de creixement que arriben fins al 2008 han estat caracteritzats per una alegre confluència d'interessos: municipis preocupats a augmentar l'oferta de sòl, propietaris interessats a requalificar (el seu) sòl, promotores àvides de trobar nous sectors per a extensions residencials i constructors ocupats en la urbanització i en les obres públiques que du associada aquesta expansió.

Com a resultat d'aquesta constitució pro desenvolupament s'han anat formant grups empresarials amb un creixent poder públic. Parlant amb propietat, aquests nous blocs oligàrquics locals han estat els principals beneficiaris del creixement de les economies urbanes: rendes i plusvàlues immobiliàries, construcció i finançament d'infraestructures. De la mateixa manera que la inflació d'obra pública promoguda per l'Estat, l'explosió urbana de les ciutats espanyoles ha suposat la formació de conjunts més o menys connexos de propietaris, constructores i immobiliàries, ajudats pel suport de l'entramat financer de les caixes d'estalvi. Aquests grups, sempre amb forts interessos locals, han tingut prou capacitat per dirigir les decisions polítiques; cosa que ha ultrapassat el tradicional grup de pressió i que s'ha anat solapant amb les funcions habituals de les administracions públiques.

Pràcticament a tots els nivells de la jerarquia urbana, s'han constituït el que en la literatura especialitzada es diuen aliances i coalicions pro *growth*. Són unions que mostren en primer pla el maridatge de la classe política local i els agents empresarials —propietaris, banquers, immobiliàries, constructores— implicats en l'obtenció de les plusvàlues immobiliàries. Normalment aquestes coalicions han comptat, a més a més, amb el suport i el control dels mitjans de comunicació locals. El fort accent de classe d'aquests nous grups dirigents ha vingut marcat per una identificació cada vegada més estreta entre la classe política i la classe empresarial, reblada a més per l'articulació d'un sistema fluid d'intercanvis i equivalències entre carreres professionals i carreres polítiques.

D'altra banda, la mateixa gestió dels mercats del sòl en el context de les màquines de creixement requereix, per ser tan ràpida com exigeix el creixement urbà, una espessa i opaca xarxa de relacions cara a cara en què es dirimeix el repartiment de les plusvàlues immobiliàries. Aquí és on hi

ha l'«estructura d'oportunitat» dels casos de corrupció que han esquitxat la vida pública en els darrers temps. El que durant els anys de bonança immobiliària va ser una xarxa greixada d'interessos en el repartiment d'uns gegantins fluxos de benefici immobiliari i financer s'ha convertit, en canviar la conjuntura i obrir-se un període d'escassetat, en una guerra entre elits, en la qual aquells que queden fora del repartiment amenacen els que queden a dins amb l'acusador «estirar el fil». És l'evolució típica dels processos de descomposició de les xarxes clientelistes, tot i que en els períodes del seu màxim apogeu també es van generar aquest tipus de «disfuncions» perquè s'acaparaven en exclusiva determinats circuits de la xarxa.

En gairebé cap cas les plusvàlues generades pels enormes creixements urbans han estat dirigides o gestionades amb voluntat de redistribució social. *Growth & business*, creixement i benefici privat han estat termes intercanviables. El principal propòsit d'aquestes aliances entre elits consistia a eliminar qualsevol visió alternativa del consens pro desenvolupament amb independència dels costos socials o ambientals que pogués comportar. Durant la fase alcista del cicle, l'èxit d'aquesta estratègia es mesurava per la capacitat de les elits locals d'imposar el valor indiscutible del desenvolupament sense bloquejos institucionals. Han estat arguments i clixés repetits fins al cansament en els mitjans de comunicació, fins i tot davant les iniciatives més aberrants: «Aquest projecte és una iniciativa de desenvolupament irrenunciable per a aquesta regió»; «oposar-se a l'autovia és oposar-se al futur de la comarca»; «les obres asseguraran riquesa i ocupació»; etc.

Riquesa, futur, modernitat, desenvolupament i especialment ocupació han estat els instruments permanents del xantatge pro desenvolupament, esgrimits com a justificacions per legitimar grans transformacions del medi físic urbà, encara que suposessin una modificació radical, no

només del paisatge, sinó de les condicions de vida de la majoria de la població.

Durant la llarga dècada de creixement, en la qual es van consolidar aquestes noves formes de governança neoliberal i d'hibridació publicoprivada, els comptes van ser òptims: el creixement urbà va proporcionar prou base fiscal perquè els municipis, i també les comunitats autònomes, poguessin fer front a unes competències creixents, alhora, la col·laboració publicoprivada semblava que repartia generosament àmplies oportunitats de negoci. En aquest temps, els rendiments del capital financer i immobiliari i el superàvit de les administracions locals van créixer junts. El problema és que la crisi ha destruït els mecanismes interns d'aquest circuit de retroalimentació. En detenir-se el creixement urbà, però no pas les despeses, les administracions locals han hagut de fer front a un endeutament creixent quan no han hagut de declarar-se en fallida i demanar la intervenció estatal.

D'altra banda, la capil·laritat dels partenariats publicoprivats ha generat una mena de relació d'interdependència entre les economies públiques i les carteres de negocis dels blocs empresarials més directament implicats en les economies urbanes. Diferentment del que predica la propaganda neoliberal, el règim pro *growth* s'ha mostrat molt exigent en relació amb els recursos públics. A més a més del constant drenatge d'inversió pública en operacions urbanes de dubtosa utilitat social, el resultat de diverses dècades de col·laboració ha contribuït a la constitució d'una relació de forta dependència de les economies públiques respecte de les empreses integrades en les coalicions pro *growth*, especialment de les constructores que gestionen bona part dels serveis urbans. La debilitat financera dels municipis i la dependència de l'evolució dels mercats immobiliaris ha tendit a subordinar la seva autonomia a la dels agents privats, alhora que la major part del benefici d'aquests ha gravitat cada

vegada més sobre les decisions dels governs locals i sobre les rendes obtingudes a partir d'aquestes mateixes decisions.

Per entendre de manera precisa aquests canvis s'hauria reconèixer que hem assistit a una efectiva «privatització dels governs locals». Això implica no només una pèrdua de qualitat de la democràcia local, sinó també que el sector públic es converteixi cada vegada més en un nínxol d'acumulació pròpiament dit. D'aquesta manera i a cavall de l'últim cicle immobiliari-financer s'ha produït una nova ronda d'«acumulació per despossessió», que ha permès augmentar la rendibilitat dels agents corporatius sobre la base del deteriorament i la privatització d'alguns serveis públics abans gestionats per les administracions locals i autonòmiques. En aquest sentit, l'empresarialització de les administracions locals està molt lluny de ser una resposta eficient a les necessitats d'adaptació de les economies públiques a la lògica de mercat. Ans al contrari, la crisi ha posat en evidència que aquestes transformacions poden acabar ofegant els governs locals atrapats en una espiral d'endeutament creixent i noves privatitzacions.

En concret, aquesta onada de privatitzacions i de retallades ha fonamentat el fort rebuig envers el règim de govern que s'ha anomenat moviment del 15M. Aquest fenomen ens porta a plantejar el paper que han de fer les entitats locals i regionals en qualsevol model de radicalització democràtica que puguem proposar. També ens convida a reconèixer les possibilitats materials que ofereixen unes instàncies de govern que controlen un gran nombre de recursos. Un cop trencada la màquina de creixement, desactivat l'empresarialisme urbà i doblegades democràticament les elits que han segrestat els governs locals, es pot arribar a establir una discussió sobre un model de democràcia local capaç d'alterar les relacions de força a escala nacional i més enllà.

La reforma del règim local, un canvi del model d'Estat

La crisi ha deixat al descobert els excessos de les polítiques pro *growth* aplicades en els anys de l'últim *boom* immobiliari. Aquestes polítiques es van inocular en uns municipis dotats d'autonomia institucional, però mancats de suficiència financera i d'una estructura qualificada capaç de sostenir ordenadament la pressió desenvolupista. D'altra banda, en la majoria dels casos, els governs autonòmics no només han desistit d'assumir les seves competències d'ordenació territorial, sinó que han col·laborat activament a fomentar i implantar aquestes polítiques de creixement forassenyat.

En el marc de l'especialització de l'economia espanyola, el context institucional no ha permès que la democràcia local servís de contrapès a la incorporació al mercat de quantitats ingents de sòl urbanitzable, especialment afavorida pel marc normatiu emanat des de l'administració de l'Estat i la descentralització de l'ordenació urbanística.[56] Com hem vist, això va servir d'aliment a la bombolla immobiliària i, alhora, va promoure una creixent dependència de les administracions locals respecte de les rendes associades al cicle immobiliari. Així, en esclatar la bombolla immobiliària, també va esclatar el model de creixement, desenvolupament i finançament dels municipis. N'hi ha prou amb una sola xifra per reconèixer el col·lapse: entre el 2007 i el 2011 els guanys municipals associats a l'activitat urbanística, i que suposaven més de la meitat dels seus ingressos, van disminuir un 70%.[57]

56 La ruptura amb el model centralista del sistema urbanístic va tenir l'auspici del Tribunal Constitucional (STC del 20 de març de 1997). Al cap d'un any el Partit Popular va aprovar la Llei 6/1998, de 13 d'abril, sobre el Règim del Sòl i Valoracions, que estableix el caràcter urbanitzable de tot el sòl, exceptuant el que estigui protegit expressament.
57 Vegeu els informes del Ministeri d'Hisenda i Administracions Públiques, *Haciendas Locales en Cifras* dels anys 2007 i 2011.

El col·lapse de les finances locals i autonòmiques, unit a l'inacabable seguit d'escàndols de corrupció en aquestes escales, serveix ara, paradoxalment, d'argument al govern central per promoure la reforma de les administracions locals. Ara bé, aquesta reforma lluny de passar per una democratització dels ajuntaments, usarà l'autonomia local i la flexibilitat legislativa com a bocs expiatoris del desastre financer, i les convertirà en pretextos per proposar-ne una retallada severa. En realitat el que s'està instaurant és un nou model d'Estat, sotmès al paradigma del control del dèficit públic i l'estabilitat pressupostària.

La reforma propugna un canvi radical en l'estructura del sector públic local. Es dissenyen mecanismes de fiscalització que a la pràctica es tradueixen en el traspàs de competències municipals a les diputacions provincials i a les comunitats autònomes. Es tracta així de «lligar curt» els municipis com a entitats sobiranes en la presa de decisions. Per a això, la Llei de «racionalització» reedita velles fórmules de control[58] i imposa diverses formes de tutela sobre les administracions locals. Es vol, en altres paraules, desactivar el poder local dels municipis, obligant-los a complir funcions limitades a la gestió administrativa. Tot això sense promoure un canvi en les funcions econòmiques del municipi i, per tant, sense abordar els problemes que han portat a aquesta situació.

L'efectista denominació de la reforma legislativa distreu dels seus veritables objectius i intencions: Llei de racionalització i sostenibilitat de l'Administració Local (LRSAL). És

Disponible a: http://www.minhap.gob.es/es-ES/Areas%20Tematicas/Administracion%20Electronica/OVEELL/Paginas/HaciendasLocalesencifras.aspx
58 La reforma introdueix l'article 92 bis que reconfigura el paper dels funcionaris de l'administració local i els habilita amb caràcter «nacional», equiparant-los als antics cossos *de Inspección y Asesoramiento* creats per l'article 354 del Decret 24 de juny de 1955, que va ser declarat inconstitucional per la STC 4/1981.

una pràctica a la qual ja ens ha acostumat aquest escleròtic parlament que únicament valida els inconfessables horitzons de l'executiu i perd la capacitat de transmetre els senyals inequívocs de la ciutadania. El principi rector de la reforma és l'estabilitat pressupostària, introduïda el mes de setembre de 2011 en l'article 135 de la Constitució i desenvolupada a la Llei Orgànica 2/2012, de 27 d'abril, d'Estabilitat Pressupostària i Sostenibilitat Financera. Aquesta llei estableix «la prioritat absoluta de pagament dels interessos i el capital del deute públic enfront de qualsevol altre tipus de despesa, tal com estableix la Constitució [reforma de setembre de 2011 de l'article 135 de la Constitució Espanyola], i que constitueix una garantia rotunda davant els inversors». En els seus mateixos termes, la reforma de la Llei de Bases de Règim Local està determinada per «una preocupació per la gestió eficient dels recursos financers, la sostenibilitat econòmica i, també, per la racionalització i contenció de la despesa de les administracions locals». Tres principis que malgrat les intencions aparents es podrien expressar d'una altra manera: racionalització de l'espoli de les hisendes municipals, major adequació a les noves condicions de mercat, submissió als principis d'austeritat i pagament del deute.

Així, l'estabilitat pressupostària justifica una tutela administrativa més gran i la intervenció financera i econòmica dels comptes dels consistoris per part del govern central. De la mateixa manera, la preocupació per la sostenibilitat econòmica acaba subordinant la prestació dels serveis al fet de cobrar-los. La mateixa llei estableix que els serveis prestats pels municipis se sotmetin a avaluació i, si s'incompleixen els criteris de sostenibilitat, això pot suposar la inhabilitació, la intervenció o la dissolució de les entitats municipals.

Literalment, segons la norma, els objectius són quatre: 1) aclarir les competències municipals per evitar duplicitats; 2) racionalitzar l'estructura organitzativa d'acord amb els esmentats principis d'eficiència, estabilitat i sostenibilitat financera; 3) garantir el control financer i pressupostari (per part de l'Estat); i 4) afavorir la iniciativa privada evitant intervencions administratives desproporcionades. La manera en què el cos normatiu de la llei vol fer efectius aquests principis xoca frontalment amb la premissa de la llei de 1985 per la qual les administracions locals «tenen dret a intervenir en tots els assumptes que afectin directament el seu cercle d'interessos d'acord amb els principis de descentralització i màxima proximitat de la gestió administrativa dels ciutadans», i amb la idea d'una democràcia local en què les institucions de govern han d'organitzar-se d'acord amb els principis de proximitat i de dimensió assumible.[59]

Perquè no quedi cap dubte, la reforma afegeix a les velles bases de l'administració municipal —l'autonomia local, la interdependència de les administracions, la descentralització i la màxima proximitat de la gestió prescrites per la llei de 1985— els criteris d'eficàcia, eficiència i la subjecció estricta a la normativa d'estabilitat pressupostària i sostenibilitat financera exigides per la troica. Alhora, es pretén retallar l'autonomia de les entitats locals —les més properes a la població—, es compartimenten i se separen totalment les funcions de les diferents administracions, se centralitza la fiscalització de la gestió local i, en la majoria del territori espanyol, s'allunya la gestió dels serveis locals desplaçant-los a l'escala provincial —en el cas dels municipis de menys de vint mil habitants— o de la comunitat autònoma —pel que fa a l'educació, la salut i els serveis socials.

La Llei 27/2013 (LRSAL) inverteix radicalment el paper de l'Estat central, que deixa de ser el garant de l'autonomia dels municipis i les províncies fixant la seva dimensió bàsica i mínima, que havien de respectar les comunitats autònomes, per passar a ser la instància que impe-

59 Aquest fet ha causat que es manifesti un conflicte per a la defensa de l'autonomia local en virtut del que disposa l'article 75 tercer de la Llei Orgànica del Tribunal Constitucional.

deix o dificulta la millora i l'ampliació de l'autonomia local per part de la legislació autonòmica. Tanmateix, es contraposa la capacitat d'ampliar les competències de les diputacions provincials, segons consideri el govern regional, a la restricció que suposa taxar les competències municipals. Com ja hem vist, les diputacions estan mancades de legitimitat democràtica directa; i, curiosament, no se sotmeten als rígids controls financer i pressupostari que ara s'imposen a les corporacions locals.

La participació de la iniciativa privada es facilita per diverses vies. Es limita l'ús d'autoritzacions administratives per començar activitats econòmiques. També s'eliminen els monopolis municipals tradicionals per tal que «recaiguin sobre sectors econòmics puixants». Cosa que és un gest ben clar de complicitat per a la col·laboració publico-privada en un context en què les polítiques neoliberals de governança urbana es presenten com la solució de la crisi econòmica. És un altre pas cap a l'empresarialització dels governs locals que fet i fet reforça el paper de les aliances pro *growth* i de les oligarquies locals. Alhora, es congela la creació d'organismes, entitats, societats, consorcis, fundacions, unitats i altres ens dependents d'entitats locals. Pel que fa als que ja existeixen, se sotmeten a un estricte control econòmic i financer, i es poden anul·lar si no compleixen amb l'equilibri pressupostari.

La racionalització de la despesa en els ajuntaments, exigida per les lamentables notícies de corrupteles i malbaratements en moltes corporacions, es tradueix a la reforma legislativa en una major regulació i limitació tant de les retribucions dels membres de les corporacions locals, com dels càrrecs electes amb dedicació exclusiva en funció del rang de població del municipi. No s'escapen de la norma els contractes mercantils o d'alta direcció que també estan sotmesos a límits màxims de retribució o l'atribució de llocs de designació lliure. Aquestes mesures segurament positives, n'acompanyen d'altres que volen fer-nos-les passar per formes de «garantir la transparència», com l'obligació de determinar el cost real dels serveis —cost que establirà el Ministeri d'Hisenda i Administracions Públiques mitjançant Reial decret— i l'obligació dels municipis de calcular i informar el Ministeri del cost —directe i indirecte— dels serveis que ofereixen.

En realitat així s'instaura un nou sistema d'exercici de competències municipals que entra en conflicte amb la dimensió financera de l'autonomia local, ja que l'activitat financera més directa i estretament connectada amb el principi d'autonomia local és la que fa referència a la «despesa», fins al punt que el Tribunal Constitucional l'ha definit com un element imprescindible d'aquesta autonomia. Senzillament és consubstancial a la noció constitucional d'autonomia prioritzar entre els diversos serveis públics i, per tant, optar per incrementar-ne el nivell de prestació que l'ens autònom consideri pertinent, en funció de les condicions socioeconòmiques concretes del municipi o de les demandes dels veïns. Cal afegir que seran les diputacions provincials les que tindran competència per fer «el seguiment dels costos reals dels serveis prestats pels municipis de la seva província».[60]

De la mateixa manera, es pretén enfortir el paper de la Intervenció General de l'Administració de l'Estat i el control del govern. D'acord amb la llei, el govern «fixarà les normes sobre els procediments de control [...] drets i deures en el desenvolupament de les funcions públiques necessàries en totes les corporacions locals». Els funcionaris que intervinguin en tasques de secretaria, assessorament legal, control i fiscalització interna, gestió tributària, comptabilitat, tresoreria i recaptació han de ser «independents de les entitats locals», formats i seleccionats per l'Estat [central]

60 Nou article 36.1 h) LBRL.

amb habilitació de caràcter «nacional». Són mesures que responen suposadament a la necessitat de «disciplinar l'activitat de les administracions públiques». Així doncs, el legislador considera que la manera d'aconseguir més control i reforçar la funció interventora és recentralitzant la competència sobre aquests funcionaris, i ho fa per la via de fet, ja que aquesta competència va ser atribuïda a les comunitats autònomes en l'Estatut Bàsic de l'Empleat Públic.

El que és veritablement important d'aquesta nova regulació del paper dels funcionaris de caràcter «nacional» és que transforma els ajuntaments en simples sucursals administratives de les instàncies territorials superiors i controla l'acció política dels municipis.[61] Sota la denominació formal de control «intern», aquesta regulació desenvolupa un sistema de control «extern», sotmetent els empleats públics remunerats pels municipis a les instruccions i directrius d'una altra administració.

D'aquesta manera s'estableix, per mitjà de la subordinació dels funcionaris de l'administració local a l'administració general de l'Estat —que fixa els «criteris d'actuació» i és la destinatària dels informes de control—, una dependència gairebé jeràrquica que entra en conflicte amb la potestat d'autoorganització i exercici de competències pròpies que assegura la garantia constitucional de l'autonomia local. Ara bé, el que encara és més greu és que l'actuació de la intervenció de les entitats locals fins i tot es pot realitzar al marge dels òrgans de representació i administració del municipi, sense necessitat que en tingui coneixement el ple de l'ajuntament; i d'altra banda, es col·loca la intervenció municipal en un pla jeràrquicament superior al de l'alcaldia.[62]

61 Aquesta regulació recorda l'Estatut municipal de Calvo Sotelo durant la dictadura de Primo de Rivera.
62 Els articles 213 i 218 de la Llei reguladora de les Hisendes

Sota el lema «Una administració, una competència», la nova Llei limita les competències dels municipis i redueix els serveis socials a fer l'avaluació i informació de les situacions de necessitat —sense possibilitat d'intervenció— i a l'atenció immediata de les persones en situació o en risc d'exclusió social. La intervenció en l'àmbit esportiu i cultural es limita a «la promoció». Ara bé, destaca i assigna un punt propi al turisme amb les funcions d'autopromoció econòmica que avui dia realitzen els governs locals. Com a modificació més rellevant, s'exclou d'aquesta llista els punts referits a educació, salut i serveis socials que passen a ser competència de les comunitats autònomes. A més a més, els municipis perden la capacitat de realitzar activitats complementàries com ara les relacionades amb la cultura, la promoció de les dones, l'habitatge i la protecció del medi ambient.

Per la seva banda, les diputacions provincials o els ens equivalents coordinaran la prestació dels serveis dels municipis menors de vint mil habitants relatius a la recollida i el tractament de residus, proveïment d'aigua potable a domicili, evacuació i tractament d'aigües residuals, neteja viària, accés a nuclis de població, pavimentació de vies urbanes i enllumenat.[63] El paper de l'administració municipal, titular de la competència, es redueix així a donar la conformitat a la proposta que realitzi la diputació provincial sobre la forma de prestació d'aquests serveis, que tin-

Locals es van modificar amb la reforma, i s'establiren els mecanismes de control «intern» i de «resolució de discrepàncies».
63 Aquesta selecció de les competències municipals pròpies sotmeses a la coordinació de les diputacions provincials és fruit d'un càlcul operatiu per intentar ajustar el text normatiu a les objeccions que el Consell d'Estat va realitzar durant la seva tramitació (Dictamen de 26 de juny de 2013), que al cap i a la fi ha resultat fallit perquè es continua desposseint els ajuntaments de prestar serveis sobre els quals tenen competències. Al mateix temps s'imposa un control d'oportunitat en el qual participen l'administració general de l'Estat, que decideix, i la diputació provincial, que proposa de quina manera s'han d'oferir aquests serveis.

dran com a dada determinant el «cost efectiu» dels serveis mínims obligatoris municipals, calculat d'acord amb els criteris que estableixi l'administració central. Si el municipi vol continuar oferint el servei haurà de justificar que aquest cost és menor que el de la proposta provincial i, també, caldrà que «la diputació el consideri acreditat».

Fet i fet, seguint la doctrina constitucional i la Carta Europea d'Autonomia Local no podem afirmar que aquestes competències continuïn sent pròpies dels municipis. Si el seu exercici es pot imposar al titular amb una determinada forma de gestió, i el municipi a més no pot exercir-lo sense l'acceptació prèvia d'una altra administració, hem de convenir que aquests competències ja no li són pròpies. D'aquesta manera, s'obre també un altre important camp per a l'externalització de serveis i l'ampliació dels partenariats publicoprivats, de la mà d'unes institucions poc subjectes al control com són les diputacions.

En definitiva, la pèrdua de competències per part dels municipis suposa el buidatge institucional dels ajuntaments i una reducció del poder local, principalment d'aquells que tenen una població inferior als vint mil habitants. Val a dir que un dels àmbits de poder polític més proper al ciutadà veu reduïda la seva esfera d'influència i de presa de decisions sobre assumptes que l'afecten en l'escala de proximitat. No hem d'oblidar que els ajuntaments són les institucions més properes i també les més sensibles a la interlocució de les demandes ciutadanes. Tot i que la reducció de les atribucions de les administracions locals es justifica, per un banda, per la necessitat d'eliminar duplicitats en les competències entre administracions i, per l'altra, a causa de l'elevat cost que suposa la gestió d'aquests serveis per als municipis, les actuacions de les diverses administracions es podien considerar més aviat complementàries que no pas font de «duplicitats», si més no, pel que fa a la prestació d'aquests serveis.

D'altra banda, la reforma legislativa parteix d'una hipòtesi errònia i interessada basada en la idea que les administracions locals de menys grandària són les més endeutades i, per tant, les que més malament gestionen els seus recursos. Només cal fer un cop d'ull a les xifres del deute de l'any 2012 per tal de deduir just el contrari.[64] Els municipis de vint mil habitants o menys suposaven només el 18% del total del deute mentre que els sis municipis amb població més gran de cinc-cents mil habitants (Madrid, Barcelona, València, Sevilla, Saragossa i Màlaga) n'agrupaven el 36%. Alhora, les entitats de menys de vint mil habitants són les que realitzen una menor despesa per habitant/servei i, el que és més interessant, les que tenen un deute per càpita més baix: inferior a la meitat del deute de les grans ciutats.[65]

Amb aquest fals supòsit, però, el projecte ataca les Entitats Locals Menors, aquelles gestionades directament pels ciutadans i que tenien un reconeixement merescut en la Llei de bases de 1985. En els esborranys de la nova llei se n'ha pretès promoure la desaparició indirecta, congelant la seva creació i sotmetent-les a control econòmic financer. La seva hipotètica desaparició pot suposar a més l'alienació dels béns comunals que en depenen i que encara gestionen els veïns directament: una altra porta oberta perquè interessos privats aliens al territori espoliïn.

De fet, ja es parla d'una «nova desamortització»[66] dels béns comunals, que en algunes províncies com Lleó suposen encara més de la meitat del territori. Cal recordar

64 Ministeri d'Hisenda i Administracions Públiques, *Deuda Viva de las Entidades Locales*, 2012. Disponible a: http://www.minhap.gob.es/es-ES/Areas%20Tematicas/Administracion%20Electronica/OVEELL/Paginas/DeudaViva.aspx
65 Ministeri d'Hisenda i Administracions Públiques, *Haciendas Locales en Cifras*. Any 2011.
66 Per a més informació sobre aquesta «tercera desamortització», vegeu la documentació de les jornades que van organitzar els Ecologistes en acció: *Informe por la autonomia y la vida en*

que el 8% del territori nacional encara és de propietat comuna, uns quatre milions i mig d'hectàrees. Amb la versió més estricta de la reforma, aquests béns passaran a depend re directament dels municipis i/o les diputacions. D'acord amb la llei, les administracions hauran de gestionar aquests béns amb «criteris d'eficiència i racionalitat econòmica» cosa que els suposarà *de facto* l'entrada al mercat, i això facilitarà que les empreses accedeixin als recursos hidràulics, miners, forestals, etc., per sobre dels consells i les juntes veïnals que fins ara n'havien tingut la gestió.

Al mateix temps que s'afavoreix la desaparició d'aquestes entitats, es fomenta la fusió de municipis independentment de la seva grandària, mitjançant tota mena de facilitats per a l'accés a subvencions, convenis o plans de cooperació local. Com hem vist, entre les mesures obligatòries per «incompliment de l'objectiu d'estabilitat pressupostària, de l'objectiu de deute públic o de la regla de despesa» es contempla la fusió amb municipis contigus de la mateixa província, i la supressió automàtica de totes les entitats d'àmbit territorial més petites que el municipi.

En suma, la nova proposta de reforma de llei promou una mena d'adaptació a les «circumstàncies» per la via de la racionalització, l'austeritat i la submissió a les «condicions de mercat». Sense resoldre cap dels elements que han portat a la crisi municipal, com la debilitat financera, el segrest de la democràcia local pels interessos privats i la subordinació a la lògica del creixement, la reforma aposta per la recentralització de competències, alhora que propugna una enorme pèrdua d'autonomia municipal en la gestió pressupostària i en la prestació de serveis. Sens dubte, l'obsessió per la sostenibilitat econòmica i l'eficiència que vertebra la reforma de la llei no aconsegueix amagar les im-

nuestros pueblos. Contra el expolio del mundo rural, Madrid, Plataforma rural i Ecologistas en Acción, 2013.

portants retallades en les partides socials que s'han produït i es continuaran produint, tant en els capítols determinats per la pròpia reforma de llei, com en els que els municipis es veuran obligats a disminuir davant la impossibilitat d'accedir al crèdit. Es dedueix, doncs, que la reentrada dels interessos privats en la gestió de diversos serveis externalitzats o privatitzats es consideri com una solució possible per aconseguir liquiditat.

Finalment, la pèrdua de competències, justificada per la duplicitat de serveis, suposarà una reducció tant en la qualitat com en la quantitat dels serveis prestats; molts dels quals són bàsics per al sosteniment del cos social, com la sanitat, l'educació o els serveis socials. El desplaçament de la gestió i de la presa de decisions que afecten directament els ciutadans i les administracions territorials de rang superior no deixa de ser un símptoma clar de l'allunyament de les institucions del cos social. A la vegada, la llei relliga i ajusta cinyells per a l'adequació funcional dels municipis als futurs cicles immobiliaris i, alhora, permet utilitzar els patrimonis públics del sòl per reduir el deute comercial i financer dels ajuntaments. Senzillament, la reforma és un sant tornem-hi.

Municipalisme a Catalunya

Xavier Diez i
Col·lectiu Víric

Democràcia versus autoritarisme

Xavier Diez

Son apasionados a su patria, con tal exceso que les haze transtornar el uso de la razón […] El genio de los naturales es amante de la libertad, aficionadísimo a todo género de armas, promptos en la cólera, rijosos y vengativos, y siempre se debe recelar de ellos, aguarden countura para sacudir el iugo de la justicia

José Patiño (1666-1736), coredactor del Decret de Nova Planta en les seves reflexions sobre els catalans.

El paper del municipi en la configuració política de qualsevol societat resulta molt revelador sobre la relació de la ciutadania amb el poder. Al cap i a la fi, etimològicament el mot *política* deriva de πόλις *(polis)* o ciutat, que els grecs gestionaven de manera assembleària a partir d'un altre concepte també per ells formulat, basant-se en una nova paraula composta: δεμος *(demos)*, poble, i κράτος *(kratos)*, poder. Aquest «poder del poble» esdevenia una opció que singularitzava els grecs respecte de les civilitzacions que els envoltaven, i que estaven interessats a contraposar a la idea

d'imperi, en què un home ocupava el vèrtex d'una piràmide i, ajudat per una elit oligàrquica, feia emanar l'autoritat de dalt a baix.

Poques anècdotes hi ha tan reveladores per exemplificar la relació entre ciutadania i poder com la protagonitzada per Piotr Kropotkin. Entre 1871 i 1873, quan ja era un reputat geògraf al servei del tsar, realitzà un viatge d'exploració a Finlàndia. Es trobava en un moment vital de transició entre la seva condició d'aristòcrata de naixement i la de «príncep anarquista» que assumiria a partir de la dècada posterior. Acostumat a l'absolutisme de l'imperi al qual servia com a militar i funcionari, quedà sorprès de l'esperit profundament democràtic i igualitari dels seus amfitrions escandinaus. En el testimoni que deixà escrit[1] destaca l'esperit incorruptible dels finlandesos, caracteritzat per una radical democràcia comunitària de base municipal. Presencia discussions de gran profunditat mentre està despullat com la resta del poble en una sauna on se celebra un consell popular. Kropotkin, que en els anys posteriors desenvoluparà la seva teoria anarcocomunista, acabarà també lloant els exemples de democràcia medieval de les antigues comunitats rurals i urbanes o d'altres institucions autoregulades com els gremis; en les quals, a partir d'un radical igualitarisme i des de la dissidència envers la regulació comunitària elaborada coetàniament pels ideòlegs del capitalisme, es prenien decisions en benefici comú i es resistia el creixent poder dels nobles o la monarquia.

Més enllà d'aquesta anècdota inicial, el cert és que en el passat comú dels catalans descobrim una dinàmica històrica que també arrenca del naixement del país a l'Edat Mitjana. Existeix un corrent de fons basat en una confrontació històrica. Una pulsió que oposa la tendència d'un es-

1 Piotr Kropotkin, *Finland, a Rising Nationality,* The Anarchist Library, 2009.

perit democràtic i igualitari a la imposició d'una autoritat externa amb una doble opressió, de caràcter nacional i de classe. Un antagonisme en què la capacitat dels municipis d'autogestionar-se resulta un baròmetre del grau de llibertats nacionals i individuals, i alhora de la qualitat de les institucions que els administren. Els moments d'efervescència democràtica van lligats a una recuperació del poder de les comunitats locals, íntimament enllaçats a una inequívoca voluntat de llibertats individuals i col·lectives. En contraposició, els moments de decadència econòmica, política i moral es troben inequívocament correlacionats amb períodes d'opressió per part de poders externs forts amb capacitat d'ofegar la vitalitat ciutadana. Per explicar-ho en un terme fàcilment identificable: el centralisme.

Al llarg d'aquest capítol repassarem l'evolució històrica paral·lela d'aquestes tendències antitètiques. Ara bé, sovint, per comprendre el passat en una dimensió profunda, cal abans fer una mirada al present. Vivim un d'aquests moments de gran confrontació entre models antagònics. Una voluntat d'apoderament popular que contrasta amb la realitat d'un govern espanyol (on no hi manca el col·laboracionisme local) caracteritzat perquè arrabassa poders legals als ajuntaments (la Llei de Racionalització i Sostenibilitat de l'Administració Local, la reforma colpista de l'article 135 de la Constitució, i la seva derivada Llei Orgànica d'Estabilitat Pressupostària i Sostenibilitat Financera 2/2012). En altres termes, la involució política protagonitzada pel PP (amb la inestimable col·laboració, per acció i omissió del PSOE i CiU) suposa un control estricte i un ofec polític i econòmic dels ens locals, no només amb voluntat de retallar despesa, sinó, i molt fonamentalment, d'impedir un contrapoder de base local que pugui enfrontar-se a l'actual fase de dictadura política i financera. No és casual, a més, que aquesta involució estatal també coincideixi amb les negociacions europees per imposar un Tractat de

Lliure Comerç que acabarà anul·lant qualsevol vestigi democràtic entre les institucions de poder.

Les «universitats» medievals i modernes: espais de participació protodemocràtics

Un terme sovint utilitzat pels medievalistes i els especialistes en història moderna és el d'*universitats*. Aquesta denominació pot sorprendre els lectors no gaire avesats a la retòrica historiogràfica catalana, tanmateix sol ser un error analitzar les institucions històriques basant-se en la comparació amb el present.

Quan ens referim al Principat[2] de Catalunya, en al·lusió als municipis, els textos coetanis defineixen com *universitat* (que en llatí es podria traduir com 'la totalitat') la col·lectivitat d'individus, conformada habitualment pels «caps de casa» i que gaudien d'una certa personalitat política i jurídica a l'hora de representar una vila o una parròquia. Sense una organització institucional formalment articulada, solien ser els caps de família d'un determinat indret, els qui s'organitzaven per exercir les funcions comunals, la presa de decisions o d'interlocució respecte del poder reial, feudal o eclesiàstic. En poblacions especialment petites, aquesta mena d'organització espontània i assembleària se solia anomenar *comuns*, i sovint, el reconeixement jurídic d'aquestes col·lectivitats s'acostumava a establir mitjançant concessions de privilegis reials o senyorials, una mena de pacte desigual entre la comunitat i el rei o els nobles i els eclesiàstics.

2 Principat és el nom clàssic amb què es coneix políticament Catalunya, entesa com a la jurisdicció de les Corts Catalanes, des del segle XIV, per definir el conjunt de comtats aplegats creixentment al voltant de Barcelona. S'evita la denominació de «regne» perquè en la configuració del territori s'entén una certa titularitat legal dels descendents de la monarquia carolíngia, des de la intervenció dels francs als segles VIII i IX.

Les especificitats de la construcció política dels comtats catalans —territoris cristians sota jurisdicció teòrica de la monarquia franca (fins a finals del segle X) en conflicte i expansió respecte d'àrees controlades teòricament per taifes musulmanes— comporta una incipient organització que comença a documentar-se a partir de mitjans del segle XII. Els textos ens informen sobre assemblees de «prohoms», preexistents, que mitjançant concessions reials, són reconegudes com a autoritats locals pel poder dels comtes-reis.[3] A partir de la necessitat de repoblació i expansió, els comtes-reis catalans (i també altres senyors feudals o eclesiàstics) estableixen el que coetàniament es denomina «privilegis» i que en el llenguatge actual podríem denominar com a «tractats», «pactes» o «lleis» entre cada comunitat i el «protoestat» del que acabarà sent Catalunya.

Les fonts escrites són escadusseres i massa vinculades al poder institucional, de manera que difícilment informen sobre la dinàmica pròpia d'aquestes *universitats*. Tanmateix, a partir del que s'entreveu en alguns textos, com de les diverses tradicions que s'han transmès, es pot inferir que acostumaven a ser assemblees amb funcionaments aproximadament democràtics, amb una certa capacitat d'autogestió i mecanismes institucionals que potenciaven la rotació en les funcions i la representativitat. D'altra banda, els espais urbans, en tant que creixentment lliures de la jurisdicció senyorial i protegits de l'agressivitat de la noblesa, esdevenien un espai relativament lliure i segur en comparació amb la intempèrie del duríssim univers feudal de l'època. El poder reial solia buscar el pacte amb aquestes *universitats* per dos motius. En primer lloc, els pactes i «privilegis» esdevenien

3 A partir de la unió dinàstica amb el regne d'Aragó (1162), els sobirans catalans són coneguts, històricament, com a «comtes-reis», és a dir, com a comtes de Barcelona (i la resta de comtats que són annexionats via dinàstica) i reis d'Aragó, amb epicentre a la capital catalana.

una important font d'ingressos de la monarquia. En segon lloc, i no menys important, les ciutats i les seves col·lectivitats ciutadanes esdevenien un contrapoder respecte a una noblesa extraordinàriament agressiva i extractiva.

A mesura que es produeix l'important creixement econòmic i demogràfic dels segles XII, XIII i XIV, les *universitats* es van fent més complexes, institucionalitzades i oligàrquiques. Precisament aquesta expansió comercial que potencia el desenvolupament d'un «protocapitalisme», propicia alhora una progressiva desigualtat en el si de les viles i les ciutats. La traducció d'aquest fenomen consisteix a generar una creixent especialització i professionalització en les funcions administratives (especialment quan concorren mercats i activitats mercantils), i l'emergència d'una classe propietària que comença a disposar de major pes en les institucions municipals. De fet, aquesta organització municipal protodemocràtica (en el sentit que les decisions es prenen de manera assembleària i a partir de l'interès de la vila o *civitas*) sol ser l'habitual en les poblacions cristianes de la Mediterrània occidental, i el que s'esdevé a Barcelona, Girona, Tortosa o Vilafranca no és gaire diferent del que s'esdevé a les petites ciutats estat italianes de Pisa, Gènova o Venècia.

El grau d'autonomia municipal implicava gran nombre de competències, que anaven des de l'ordre públic fins a aspectes relacionats amb les condicions laborals dels diversos oficis i indústries. També implicava la pròpia regulació dels serveis públics, l'urbanisme, la construcció i la reparació de muralles i tot allò necessari per al bon funcionament de la ciutat. Cosa que també implicava la capacitat d'una política de defensa de la ciutat i la preservació dels seus interessos geopolítics, a partir d'armar, formar i entrenar tropes irregulars, normalment milícies ciutadanes vinculades als gremis, com la «Coronela», encarregada de resistir el setge borbònic de 1714. Aquest fet implica iniciatives de tota mena, també d'àmbit social i cultural (amb l'establiment de

polítiques assistencials, sanitàries, hospitals, hospicis... habitualment de manera conjunta amb l'església i sota paràmetres caritatius). En són mostra les iniciatives d'establiment dels estudis universitaris al llarg dels segles XIV i XV a ciutats com Lleida, Perpinyà, Girona o Barcelona.

Tanmateix, la gran referència pel que fa a capacitat legislativa és la ciutat de Barcelona, a la qual es reconeix gran potestat en la gestió participativa dels seus propis afers, sancionada en temps de Jaume I. De fet, la complexificació de les funcions municipals i, paral·lelament, l'increment de la diferenciació social de riquesa i d'estatus van potenciar l'establiment de mecanismes institucionals més restringits —com ara el Consell de Cent—, que substituïa les assemblees ciutadanes, encara que mantindrà un esperit deliberatiu que s'anirà desenvolupant i sofisticant fins al Decret de Nova Planta. Aquesta progressiva diferenciació social va anar deixant de banda els estrats socials més baixos (a banda dels esclaus, els joves i les dones a qui no es reconeixia personalitat jurídica, i també s'excloïa dels afers públics les persones no catòliques i les no naturalitzades), i s'anà fornint de la participació política dels propis gremis amb dret a entrar als governs municipals. A mesura que avancem en la baixa Edat Mitjana, serà la noblesa urbana, fonamentada en el comerç i l'artesanat, la que ocuparà creixentment les institucions i dissenyarà les polítiques municipals. Això no exclourà tensions internes entre sectors socials, com les que protagonitzarà la lluita entre «partits» (entenent-los com a agrupació d'interessos) de la Biga i la Busca, especialment dures al llarg del segle XV.[4]

4 La Biga estava integrada per l'oligarquia urbana, la qual actuava com un grup nobiliari: tenien terres, castells, drets senyorials i vivien de les rendes. A més d'ostentar el control del poder municipal, s'oposaven als sectors vinculats a l'economia productiva, s'autoanomenaven *ciutadans honrats*. La Busca era el bàndol dels menestrals, mercaders i artistes que aspiraven al govern municipal. Volien la devaluació monetària i mesures proteccionistes.

Tanmateix, fins i tot en aquests àmbits de «tecnologia institucional», el fet d'una participació i un control ampli per part de persones de diferents estrats i braços, d'una certa cultura política deliberativa, es produïa un efecte de «mútua vigilància» que dificultava casos d'arbitrarietat o de pràctiques corruptes. És més, per equilibrar els contrapesos socials i oligàrquics, s'establí un sistema d'insaculació que implicava sortejar entre els membres del consell o assemblea els càrrecs estratègics de representació i control, amb uns mandats curts, rotatoris, generalment de caràcter anual, i amb impossibilitat de reelecció fins passat un període de temps. En certa manera, això revela una arquitectura institucional fonamentada en «tallafocs» contra el possible aprofitament personal o de grup en la gestió municipal.

El model d'autonomia municipal de l'època medieval era tan atractiu que moltes viles que depenien d'un noble o d'un eclesiàstic van acollir-se a la protecció de diverses ciutats per estendre la seva capacitat d'organització i gestió participativa. El sistema es deia *carretatge*, i implicava que, a canvi d'un impost, cànon o algunes prestacions, moltes poblacions passaven a ser considerades com a «carrers de Barcelona». Aquest sistema, iniciat a la baixa Edat Mitjana, es va ampliar al llarg de l'Edat Moderna i va funcionar fins al segle XVIII, i servia fonamentalment per blindar l'autonomia municipal enfront de les exigències nobiliàries o eclesiàstiques.

El cert és que les *universitats* van consolidar les seves estructures de gestió municipal i deliberativa al llarg dels segles XVI i XVII, especialment a partir del moment en què la cort reial es trasllada a Castella, i bona part de l'alta noblesa es desterritorialitza i s'acaba fusionant amb altres nissagues castellanes. L'absència de la monarquia i la concentració de les altes famílies nobiliàries al voltant de la Cort de Madrid, precisament, genera un procés d'aprofundiment en les pràctiques de gestió participativa, amb la

creació d'una certa cultura jurídica —s'estenen els estudis administratius i de dret entre les diverses facultats universitàries— i l'elaboració ideològica i un debat teòric al voltant de Catalunya com a poble sobirà que comparteix la sobirania amb la reialesa; on els catalans, entenent el país com la *universitat* dels caps de casa, tenen la potestat de nomenar i desanomenar els senyors. En certa manera, aquesta actitud política, que resultarà molt rellevant el 1640 i el 1705 en què es desferma una determinada publicística i filosofia al voltant de les «llibertats nacionals», tot posant les bases ideològiques d'un «protonacionalisme», ens indica una cultura política participativa d'arrel municipal.[5]

Evidentment, aquesta ideologia sorgida de les pràctiques d'autonomia municipal, en què solen ser els caps de família els qui s'ocupen dels afers de les seves viles i ciutats, representa un torpede en la línia de flotació de la idea d'absolutisme, creixentment instal·lada a França i la corona castellana. Un absolutisme que no únicament representa la idea d'una monarquia de dret diví en què el rei disposa d'un poder omnímode i sense contrapesos. L'absolutisme també implica aspirar a un exercici d'estructura institucional piramidal i jeràrquica, en què una capital burocràtica designa els seus representants a tots els racons del reialme, i en què el representant del rei a cada vila o ciutat es dedica a executar les ordres superiors, tot prescindint de la voluntat o necessitats dels governats.

Els pensadors de les corts de Madrid i París consideren l'autonomia municipal catalana una aberració. Les teories i pràctiques protodemocràtiques d'arrel ciutadana, esteses entre els cercles administratius i institucionals del Principat, són durament criticades i associades al desordre i la

5 Simon i Tarrés, Antoni, *Contruccions polítiques i identitats nacionals. Catalunya i els orígens de l'estat modern espanyol,* Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2005, esp. capítols 3 i 4.

indisciplina, a l'absència de lleialtat al sobirà. En aquest sentit, els ideòlegs cortesans, castellans i francesos, volen vendre l'absolutisme com una modernitat, i les pràctiques participatives com una reminiscència del passat, poc operatives i obsoletes. Tanmateix, aquestes teories i pràctiques, d'altra banda, no resultaven tan inusuals en el conjunt del continent, atès que resultaven habituals a l'Anglaterra posterior a la Revolució de 1640, a les Províncies Unides (en guerra amb la monarquia hispànica) o els cantons suïssos, territoris que precisament esdevenen beneficiaris de la decadència de l'imperi espanyol. La propaganda de les dues potències continentals no resulta tan efectiva per imposar l'absolutisme arreu com la capacitat operativa dels seus exèrcits. Contràriament a la història que ens van ensenyar als instituts o les facultats, l'absolutisme no representava la modernitat ni el municipalisme medieval cap anacronisme. Es tractava de dues opcions polítiques que s'aplicaven en funció de la força coercitiva d'uns estaments o uns altres. I que també tenia la seva implicació en la sociologia, el dinamisme econòmic i el repartiment intern de la riquesa en l'interior de cadascuna de les societats.

La confrontació entre ambdós models també va experimentar un sisme de dimensions europees a Catalunya. La creixent tendència absolutista per part de la monarquia hispànica de matriu castellana, especialment a partir del moment en què les tropes imperials acaben amb els moviments de resistència dels *Comuneros* (1520-1522) i les Germanies[6]

6 Les Germanies van ser les rebel·lions armades que s'esdevingueren al Regne de València i a les Illes Balears durant el segle XVI i XVII. La seva desfeta accelerarà el procés cap a un estat modern centralitzador, autoritari i monàrquic. Aquests alçaments populars s'emmarquen en la crisi del sistema feudal, és a dir, les *jacqueries* franceses, la insurrecció anglesa de 1381, els *ciompi* italians, els *irmandinhos* gallecs, les Comunitats de Castella, les guerres camperoles alemanyes, etc. Les Germanies contenen diverses lluites paral·leles: la dels menestrals i el poble menut contra l'oligarquia urbana; la dels camperols contra els senyors;

(1520-1521 i 1693), entrà aviat en conflicte amb Catalunya. Les tensions entre la monarquia i la Generalitat (i al seu costat, les viles i les ciutats del país) tenia com a rerefons l'intent dels primers per acumular poder a costa dels segons. I en aquest sentit, les *universitats* tingueren un paper molt destacat en l'oposició a l'absolutisme. En el cas de la Guerra dels Segadors (1640-1653), més enllà dels problemes dels allotjaments, dels abusos de les tropes reials o dels xocs institucionals instigats pel Conde-Duque de Olivares, es tractava d'una confrontació entre dos models antagònics. D'una banda, el model absolutista, que volia dir centralista, fonamentat en la imposició d'un ordre jeràrquic i extractiu, en què la reialesa muntava una estructura imperial en la qual els súbdits eren desposseïts no només dels béns materials, sinó dels drets personals i col·lectius (allò que en llenguatge coetani es denominava «privilegis») i de la capacitat d'autoorganització. Alhora, la governació centralista i jeràrquica, contràriament a les tradicions dels sistemes assemblearis i participatius, esdevenien una font de corrupció (els funcionaris reials actuaven com a comissionistes de l'estat) i de decadència social i cultural. És per això que les *universitats* de les principals viles i ciutats fan un gran esforç per organitzar les revoltes i la defensa del territori dels exèrcits mercenaris sufragats per l'Escorial o Versalles.

Una situació molt similar es produeix en la Guerra de Successió. Malgrat els pactes amb Felip de Borbó de respecte a les «constitucions» (això vol dir, el conjunt de lleis que organitzaven el repartiment del poder i regulaven les institucions participatives de base ciutadana), les *universitats* catalanes no se'n refiaven d'una monarquia —la francesa— que ja havia eliminat l'autonomia municipal en els

i la de l'uniformisme cristià contra la singularitat musulmana. Són bona mostra de la participació institucional amb certa base popular.

territoris annexionats, pel Tractat dels Pirineus (1659), del Rosselló i la Cerdanya[7]. És per això, que els organismes municipals, molt especialment el Consell de Cent barceloní (i el llarg reguitzell de «carrers de Barcelona» disseminats arreu), van apostar fort per la resistència a ultrança contra castellans i francesos. Sabien perfectament que una derrota acabaria amb les seves «llibertats». I les «llibertats» és un concepte que, d'acord amb la lògica de l'Edat Moderna, es referia a les tradicions protodemocràtiques i participatives en la gestió dels seus respectius municipis.

Borbònics, Decret de Nova Planta i la conversió de la Catalunya local en un zombi polític

Probablement hi ha pocs conflictes tan mal interpretats pels historiadors com la Guerra de Successió. La historiografia espanyola passa de puntetes per l'afer, tot reduint-la a una qüestió dinàstica, mentre que un cert romanticisme nacionalista català la sol presentar com a una epopeia de resistència patriòtica. I tot i que coexisteixen elements contradictoris en aquesta guerra de dimensió europea, massa sovint es menysté el clar element ideològic que propicia, fonamentalment, un xoc de cultures polítiques.[8]

7 Jané i Checa, Òscar, *Catalunya i França al segle XVII. Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)*, Afers, Barcelona, 2006, p. 197-244. L'autor explica el desmantellament institucional progressiu de les constitucions catalanes als territoris catalans annexionats per la monarquia francesa amb posterioritat al Tractat dels Pirineus (1659). Això, en un moment de forta interconnexió personal i política a banda i banda del Pirineu, explica en bona mesura l'esperit antifrancès que portarà a optar per l'opció austriacista en la Guerra de Successió posterior.

8 Ernest Lluch, *L'alternativa catalana (1700-1714-1740) Ramon de Vilana Perlas i Juan Amor de Soria: teoria i acció austriacistes.* Eumo, Vic, 2000.

La derrota de l'austriacisme català implicà greus conseqüències per a les generacions posteriors. La imposició d'una Espanya de matriu castellana no es referia únicament a aspectes lingüístics o culturals, sinó que implicà la instauració de l'absolutisme per damunt de les tradicions polítiques participatives i horitzontals. De fet, bona part de la nostàlgia dels «furs», perceptible amb claredat els segles XVIII i XIX, no era tant una qüestió d'una nacionalitat en construcció, com la del record d'unes institucions polítiques i administratives que, malgrat les seves imperfeccions, resultaven immensament més eficients, democràtiques, transparents i útils per a la ciutadania que el totalitarisme absolutista, causant de grans disfuncions, desequilibris i corrupteles.

De fet, precisament aquest xoc, i aquesta derrota enfront de les monarquies absolutes de l'Europa Occidental, permeté associar la resistència (i el seu record) a la idea de pàtria catalana, a la presència d'aquestes fórmules de participació protodemocràtiques, o el que és el mateix, permeté adobar el terreny per vincular el catalanisme amb la llibertat, el progrés i la solidaritat (molt pròxim a la divisa republicana); i en contraposició, vincular la monarquia hispànica amb l'autoritarisme, la violència i la corrupció. En altres termes, des de 1714 i a partir de la dinàmica generada entre Catalunya i Espanya, la defensa de la catalanitat es troba molt lligada a la defensa d'un sistema de drets i llibertats individuals i col·lectius (que en la mal interpretable definició coetània eren anomenats «privilegis»). En canvi, les formes polítiques amb què irromp l'Espanya unitària seran viscudes com les d'un dominador autoritari, insensible i indiferent a l'interès comú. Una relació que s'ha mantingut fins a l'actualitat.

Perquè, evidentment, el trauma polític i social generat arran del Decret de Nova Planta, implicà un veritable xoc entre la ciutadania acostumada, amb els límits propis de

l'època, a participar en els afers públics i debatre'ls, avesada a comptar com a ciutadà lliure. A partir de 1714, la monarquia borbònica implicà la supressió de tots els òrgans de representació democràtica i autònoma, començant pel Consell de Cent barceloní i la Generalitat; i com a conseqüència s'acabà amb el sistema d'autonomia municipal, duent a terme un desmantellament institucional sistemàtic i imposant un règim de repressió i terror, en què els representants del govern, basant-se en nous impostos repressius com el cadastre, actuaven de veritables «comissionistes» de l'espoli fiscal aplicat.[9] Contràriament als publicistes del moment, en una idea que encara té una certa presència entre bona part dels historiadors acadèmics espanyols, aquest sistema predador i farcit d'arbitrarietats, és presentat com un sistema modernitzador, enfront de les tradicions participatives, titllades d'arcaïtzants. Per als ocupants i per a la nova classe de botiflers col·laboracionistes, l'únic interès era bastir un sistema piramidal i jeràrquic, que havia de tenir el monarca i el seu entorn pròxim com a beneficiari, prou flexible per assegurar «que la autoridad real quede sobre la ley, recupere la potestat de distribuir gracias y oficios y la de tributar sus vasallos al modo justo que le parezca, todo lo demás es de poquíssima consecuencia a la Soberanía», tal com reflexionava José Patiño, un dels arquitectes del Decret de Nova Planta.[10]

El fet és que en la nova estructura territorial dissenyada externament pels exèrcits ocupants, els municipis representen la cèl·lula jeràrquica inferior de la nova administració. Això no significa que la qüestió municipal no resulti es-

9 Torres Ribé, Josep M., *Felip V contra Catalunya. Testimonis d'una repressió sistemàtica. 1713-1715.* Rafael Dalmau, Barcelona, 2005.
10 Torres i Ribé, Josep M., «La nova ordinació de Catalunya: la "Nova Planta"», dins Autors diversos, *Història de Catalunya,* Salvat, Barcelona, 1998, Vol. 8, p. 1039.

sencial, ans al contrari. Per a les autoritats reials, els pobles i les viles representen una fórmula de control social i polític, alhora que són una font d'ingressos i poders per a l'aristocràcia militar, la nobiliària castellana i les elits catalanes col·laboracionistes. Una prova de la importància que els borbònics concedeixen al tema és que pràcticament un terç del text del Decret de Nova Planta està centrat en l'administració dels municipis, i aquests es complementen amb dos decrets de 1717 i 1718: el primer destinat als ajuntaments del Principat; el segon, exclusivament a la ciutat de Barcelona.

L'estructura territorial de Catalunya passa a inspirar-se en el model administratiu francès, fonamentat en dotze corregiments que divideixen el territori. Aquestes demarcacions administratives són governades en representació del rei i controlades directament pel Capità General (dictador militar imposat per l'autoritat reial); i en un nivell inferior, per un corregidor, normalment castellà i de procedència nobiliària. Cadascun d'aquests càrrecs nomena directament els regidors, batlles i alcaldes majors de les poblacions respectives, que segueixen fidelment les instruccions i consignes emanades des de la superioritat. Al seu torn, cadascuna d'aquestes personalitats també designa els seus regidors assistents. És d'aquesta manera com s'assegura una estructura de poder vertical, en la qual les ordres del rei volen imposar-se fins a l'últim súbdit. L'autoritat, sota el control dels funcionaris reials, implica un poder omnímode, a imatge i semblança de l'absolutisme, en el qual les funcions legislatives, executives i judicials se centralitzen en una única persona triada a dit, i en què l'abús i l'arbitrarietat esdevenen normes.

Per descomptat, una de les primeres iniciatives polítiques consisteix a la supressió de tota pràctica de gestió col·lectiva o deliberativa. Desapareixen les insaculacions, els «tallafocs» institucionals de prevenció d'arbitrarietats, i

es prohibeixen especialment els consells, les assemblees ciutadanes i els òrgans col·legiats. Tal com recull Josep Maria Torres i Ribé[11] en un text de 1715: «Quedan extintos y abolidos, todos aquellos congresos, juntas, concejos o ayuntamientos que en los lugares de Cataluña, en numerosos concurso de personas, solían congregarse […] refundiéndose en ellos toda la representación de aquel pueblo: y siendo estos numerosos concursos de gentes, regularmente, no solo perniciosos al estado, si [sic] también perjudiciales al mismo bien de los moradores pues la multitud de los concurrentes más presto produce confusión y discordios que un discreto acierto en las resoluciones […]. Por tanto declara, ordena y manda, que en villa, lugar ni pueblo alguno, así de jurisdicción regia como baronal, no se congreguen más dichas juntas o concejos por motivo ni pretexto alguno, pues quedan totalmente abolidos y extintos».

Si parléssim en termes de criminologia, l'exclusió col·lectiva en els afers públics tenia una funció addicional. Eliminar els testimonis. El nomenament a dit dels representants del municipi es reclutava entre l'elit botiflera i la designació era vitalícia, la qual cosa implicava una certa impunitat davant l'abús o el profit propi en la gestió municipal. Aquest nomenament podria derivar directament des del corregidor o des de la Reial Audiència, i habitualment implicava nepotisme, venalitat o favoritismes en funció d'àmplies trames de corrupció. A més, entre el conjunt de regidors, quan s'establia la presidència municipal, el criteri habitual per triar el càrrec a ocupar solia ser la seva pertinença a l'estament nobiliari. Al cap i a la fi, aquesta involució social que comporta el triomf borbònic propicia una situació en què són precisament els nobles, abans poc presents en la política municipal, els qui acaben apropiant-se dels principals càrrecs i funcions, en detriment dels ciuta-

11 *Ibid,* p. 1039.

dans, els gremis i els comerciants que havien esdevingut els elements socials més dinàmics de l'època.

La conseqüència: una decadència econòmica, política, social i cultural de les ciutats i les viles catalanes. I la conversió de la ciutadania en una mena de zombi polític. A diferència del relat d'alguns historiadors romàntics catalans i castellans, els segles anteriors no seran de decadència, sinó de creixement i reforçament; i en canvi el XVIII serà de silenci i letargia. El conegut «redreçament econòmic» no serà altra cosa que la llarga i farcida cursa d'obstacles de la reconstrucció de les preexistents estructures comercials i industrials malmeses per la guerra, la postguerra i el sistemàtic espoli fiscal. Les diverses reformes borbòniques no estaran destinades a redreçar l'economia o a la recerca d'un major desenvolupament, sinó al perfeccionament dels sistemes de control i exaccions en una monarquia, la hispànica —encara que també la francesa— que evidencien l'absolutisme com un model ineficaç esgotat i esterilitzador. I precisament la resistència a la monarquia, o la defensa de la catalanitat, s'associarà indefectiblement a la reivindicació de sistemes de gestió política alternatius, sovint en consonància amb els de les antigues constitucions, derogats pel Decret de Nova Planta, i que caracteritzaven altres potències europees com la Gran Bretanya o els Països Baixos.

L'eclosió federal-republicana del XIX: el cas d'Abdon Terrades

Aquesta estructura centralista i autoritària instaurada arran del Decret de Nova Planta es mantindrà al llarg de dècades sense excepcions. Tanmateix, la Guerra del Francès (1808-1814) tindrà unes conseqüències insospitades. La facilitat amb què penetren els exèrcits napoleònics, a causa de la supina incompetència militar i política de Carles IV i del seu hereu conspirador Ferran VII, propiciarà un enfonsament sobtat de l'ordre. De cop i volta, la captura de la família reial hispànica, afavoreix una enfonsada de l'estructura estatal. Això implica que són els municipis els qui han de prendre les decisions. Unes decisions en el context dramàtic de guerra i ocupació d'exèrcits estrangers. De la mateixa manera que el sector resistent, privat de les autoritats tradicionals, ha de començar a funcionar mitjançant juntes de defensa, els mateixos municipis recuperen per un moment una certa capacitat d'autonomia col·lectiva.

Tanmateix, aquesta situació no serà cap benedicció. S'ha especulat molt sobre el suport dels catalans a la monarquia representada per un Ferran VII retingut a França. El cert és que l'experiència de la política de terra cremada i la cruel repressió de les tropes napoleòniques —a més d'una certa efervescència religiosa amb gran capacitat de mobilitzar feligresos contra França— empeny bona part de pobles i viles a optar per la resistència a ultrança. Ara bé, cal destacar també que una part significativa de la societat catalana fa costat als francesos i que, alhora, els francesos tracten d'atreure Catalunya cap al seu costat. N'és una mostra la cooficialitat del català al llarg de l'ocupació, i l'efímera annexió del Principat a l'Imperi Napoleònic a inicis de 1812.

En tot cas, el que queda és l'experiència d'una certa capacitat democràtica —en situació excepcional de buit de poder— entre bona part de les poblacions del país, que implica un tast d'autonomia al qual resultarà difícil renunciar, i que serà l'embrió d'una certa agitació popular quan el retorn de Ferran VII impliqui l'intent de reimplantar l'absolutisme. Al cap i a la fi, la derrota de Napoleó a Espanya no va ser causada precisament per la capacitat militar espanyola, sinó per una estranya combinació de resistència popular (normalment local i descoordinada, i amb

una eficàcia menor del que afirma la historiografia nacionalista espanyola), la participació d'exèrcits estrangers (especialment britànics i portuguesos) a la Península i la brutal derrota de la Grande Armée de Napoleó enfront de Rússia i Prússia, entre 1812 i 1813.

Tanmateix, l'intent de retorn a l'absolutisme va haver de comptar amb diversos condicionants. En primer lloc, la deriva reaccionària de la monarquia borbònica, contrastava amb el fet que a Europa i Amèrica s'havien anat produint revolucions burgeses que modificaven de manera diàfana el panorama. Els discursos de la revolució francesa (encara que també la nord-americana) posaven en evidència l'obsolescència de l'antic règim, amb uns sectors nobiliaris que hauran d'adaptar-se a les noves estructures socials i econòmiques. En segon lloc, l'exhibició de feblesa protagonitzat per Espanya, propiciarà l'emancipació de la major part de les colònies americanes de l'imperi espanyol. En el primer cas, veurem significatives tensions internes entre sectors liberals que voldran restar poder al monarca i eliminar algunes estructures de l'antic règim, i que maldarà per restaurar l'absolutisme com si no hagués passat res. En el segon cas, assistirem a la caiguda de la principal font d'ingressos de l'estat: l'explotació de l'imperi americà. Tot plegat, tindrà una traducció: un liberalisme *sui generis* que propicia un procés de desamortització que afecta tant les grans propietats eclesiàstiques, com, i molt especialment, els terrenys comunals propietat dels municipis. En altres termes, s'esdevé un procés massiu de privatització de terrenys públics o eclesiàstics, que sovint servien com a fórmula de polítiques assistencials.

De fet, el segle XIX espanyol comporta un seguit de paradoxes polítiques. És un estat liberal que, en canvi, resulta extraordinàriament autoritari. Una mena de selecció d'alguns elements burgesos, amb la persistència d'antic règim. Una imitació administrativa de l'estat francès (especialment jacobí i centralista), en què solen ser els mateixos cognoms associats a la monarquia borbònica els qui continuen com a beneficiaris del regne. En certa manera, si calgués emprar algunes paraules per descriure la mena de règims militars que s'estableixen (amb una successió de governs autoritaris i amb breus episodis moderantistes) podríem anomenar-lo *capitalisme feudal*. *Capitalisme*, perquè s'adopten relacions econòmiques desiguals i extractives per a la majoria, i acumulatives per a la minoria governant, i *feudal* en el sentit que es manté una absència de llibertats públiques. *Capitalisme*, perquè es renoven i perfeccionen les fórmules d'explotació de la gran massa camperola, i *feudal*, en el sentit que són les antigues nissagues nobiliàries, associades a la monarquia borbònica, les que s'erigeixen com a principals beneficiàries de les reformes liberals en una estructura social que es manté fermament desigual.

Aquest xoc que comporta una política de privatització de béns comuns, empesa per un peculiar liberalisme espanyol, propicia dues línies de resistència, que podrien semblar diferents, encara que mantenen curioses coincidències. D'una banda trobem carlins, i de l'altra, republicans federals. El moviment carlí, sempre no gaire ben analitzat, no resulta tant un moviment nostàlgic del passat, sinó de projectes en què es reinventen valors tradicionals a favor d'una societat més igualitària. De fet, entre els carlins catalans (i bascos) existeix una profunda tendència foralista, que indica el desig de retornar a velles pràctiques de democràcia corporativa (que vol dir, fonamentalment, participativa) amb la reivindicació d'un paper de l'església com a garant dels equilibris socials i la protecció d'individus i col·lectius. En el cantó aparentment oposat, el republicanisme federal proposa capgirar el sistema autoritari borbònic, que malgrat la retòrica liberal, no representa altra cosa que el perfeccionament administratiu de l'absolutisme. Al

cap i a la fi, el liberalisme espanyol manté la mateixa estructura que el Decret de Nova Planta, amb alcaldes de designació directa per part del governador militar o civil, i un control estricte per part de l'estructura de l'estat.

Els republicans federals elaboraran una teoria que, quan en tinguin ocasió, intentaran de posar en pràctica. La figura més emblemàtica, no només a nivell català, sinó a nivell peninsular, serà Abdon Terrades (Figueres, 1812 - Medina Sidonia, 1856). És considerat com el principal pioner del republicanisme català modern. Elegit alcalde de Figueres en diverses ocasions i destacat francmaçó i carbonari, impulsa un discurs social i democràtic radical. A la vegada, també se'l coneix per ser un dels primers escriptors compromesos, autor de la cançó *La Campana*, himne dels republicans catalans del segle XIX i un dels primers polítics i intel·lectuals contemporanis que recupera el català com a llengua literària i d'ús polític.

La seva condició de líder dels primers nuclis republicans sorgits a partir de 1840 el converteix en una de les primeres figures polítiques de la nostra història i referent d'una de les tendències ideològiques (el republicanisme) que més rellevància han tingut en la història de Catalunya. La seva actuació política estigué caracteritzada per una radicalitat democràtica i insurgent, especialment entre les dècades de 1830 i 1850. Això es tradueix en què Terrades era partidari de la insurrecció revolucionària contra la monarquia absoluta, que implicava un estat d'excepció permanent, i en el qual l'estat hispànic actuava quotidianament amb violència, repressió i arbitrarietat. De la mateixa manera que arreu d'Europa, Terrades confiava que una revolució popular posaria fi a la dictadura d'una minoria governant.

Terrades es forma com a intern en un liceu de Perpinyà, a la Catalunya Nord, on pot mantenir contacte amb els diversos corrents revolucionaris francesos, i on sovint es refugiarà de les persecucions polítiques de les quals serà objecte. A partir dels 14 anys forma part de la Milícia Nacional, una mena d'exèrcit popular que servia molt especialment per fer front als carlins en el context de la Primera Guerra Carlina (1833-1840). De fet, el seu pare serà assassinat pels carlins el 1835.

El 1832, dins de la Milícia Nacional, coneixerà Ramon Xauradó, amb qui coincidirà a la maçoneria. Tots dos formaran part del grup carbonari *Los vengadores de Alibaud*.[12] Xauradó serà conegut per ser el redactor del primer projecte de Constitució de caràcter republicà a Espanya. Dins d'aquests nuclis conspiradors i revolucionaris, també coincidiran amb Joan Munts, principal dirigent obrer de l'època amb qui col·laborarà en la creació de l'Associació Mútua de Treballadors (1838) i La Sociedad Patriótica y Constitucional (1840). Tot plegat tindrà el seu mèrit si considerem que qualsevol associació obrera en aquells moments estava prohibida i era durament reprimida.

Tanmateix, un dels fets pels quals Terrades destacà fou perquè va esdevenir el primer alcalde republicà de tot l'Imperi Espanyol. En el context de la regència d'Espartero i en un dels rars moments del segle XIX en què s'admetia el sufragi universal masculí, el 1842 Abdon Terrades fou triat alcalde de Figueres per votació popular. No obstant això, i davant el perillós precedent, les autoritats militars van acabar destituint-lo fins a cinc vegades per negar-se a jurar el càrrec al general Espartero, que aleshores exercia la regència de la reina Isabel II. Similar desenllaç es produí el 1854-1855 quan, malgrat la legitimitat de les urnes, la monarquia borbònica va destituir tantes vegades com va voler qualsevol persona elegida per via electoral que no fos del seu grat.

12 El grup de *Los vengadores de Alibaud* (1836) estava format per dissidents del carbonerisme i la comuneria, societats secretes maçòniques d'abast europeu en defensa dels principis de llibertat i igualtat.

La seva vida de revolucionari es desenvolupa a cavall entre Barcelona, l'Empordà i el sud de França. Participa en el moviment de «Juntes», que reclamen la creació d'una nova constitució que asseguri els ideals democràtics, igualitaristes i republicans. De fet, el 1843 és nomenat president de la Junta Revolucionària de l'Empordà, mentre manté estrets contactes amb revolucionaris francesos com Étienne Cabet,[13] que persegueixen l'objectiu d'organitzar una societat lliure, sense classes socials ni principi d'autoritat ni de propietat, ni opressió de cap mena i regides assembleàriament. I per fer-ho, proven d'establir colònies ideals als Estats Units. Terrades hi col·labora, conjuntament amb el seu amic Narcís Monturiol, i aconseguiran que alguns catalans participin en aquestes expedicions icarianes a Amèrica.

A partir de les seves estades a la capital catalana i de la seva participació i impuls de publicacions com *El Republicano* (1842) o *El Porvenir* (1843) anirà articulant un discurs i un projecte polític que forjarà el republicanisme federal. Aquest ideari es podria resumir com la pràctica d'una democràcia radical, fonamentada en l'autonomia de cada comunitat local, regida per principis econòmics col·lectivistes, a partir d'una igualtat social profunda, llibertats individuals i col·lectives, i amb capacitat de federar-se o desfederar-se lliurement amb altres col·lectivitats. En certa manera, la seva cançó *La Campana*, himne revolucionari oficiós dels republicans federals de l'època, es pot considerar com un programa polític, on defineix clarament els objectius democràtics i socials dels revolucionaris catalans en general i empordanesos en particular. En la seva segona etapa d'alcalde pot exercir el càrrec al llarg de deu mesos. En la seva acció municipal actua d'acord amb els principis que havia defensat al llarg de la seva vida. Estableix una estricta separació entre poder civil i religiós. Enceta una política prou innovadora de serveis socials per afavorir els més necessitats. Municipalitza els serveis públics. Inicia diverses obres públiques amb l'objectiu de donar feina als desocupats. La seva resistència a finançar l'església serà l'excusa que trobarà la Diputació per destituir-lo, aquest cop definitivament, i el confinaran al poble andalús de Medina Sidonia, on morirà poc després (1856).[14]

13 Étienne Cabet (Dijon, 1788 - Saint Lois, 1856), filòsof francès que redactà el programa d'una societat utòpica des del seu llibre manifest *Voyage en Icarie*, 1839, (traduït a Catalunya per Narcís Monturiol), que perseguia la formació d'una societat aliena al capitalisme i les relacions de classe. Amb aquest projecte va intentar crear colònies icarianes als Estats Units.

La construcció ideològica del federalisme: Pi i Margall, inspirador del municipi lliure

El gran teòric capaç de construir un discurs sòlid sobre el republicanisme, i que posarà les bases per a un municipalisme actiu i democràtic, serà Francesc Pi i Margall (Barcelona, 1824 - Madrid, 1901). Home de procedència obrera, de grans capacitats, aconseguirà assolir una gran formació acadèmica —estudiarà filosofia i dret, farà d'historiador, advocat, polític, mantindrà contacte amb bona part dels pensadors europeus del moment— i esdevindrà un dels intel·lectuals més brillants de la seva època, que a partir del seu republicanisme i sentit de justícia social, encetarà una carrera política que el portarà a la presidència de la República (1873) i a esdevenir el gran referent moral de la dissidència contra la monarquia i l'obscurantisme polític hispànic. Serà especialment respectat pel moviment llibertari.

14 Diez, Xavier; Teixidor, Anna, *Exposició Abdon Terrades i el seu temps. Guia Didàctica.* Ajuntament de Figueres, Figueres, 2012.

La principal originalitat del seu republicanisme rau en la seva concepció del federalisme. Quan Pi i Margall té trenta anys, escriu el seu primer tractat polític, *La reacció i la revolució* (1854). Anticipant-se a les teories del principi federatiu de Pierre Joseph Proudhon (Besançon, 1809-Passy, 1865), esbossa els fonaments de la seva teoria política coneguda com republicanisme federal. En la seva anàlisi sobre el règim borbònic pseudoliberal del XIX, considera Espanya com un estat fallit a partir de la seva estructura autoritària, fonamentat en l'acumulació de riquesa i poder al cim de la piràmide política i social, i un estat al servei de les elits extractives que aplica les ordres des de dalt. D'aquí la seva ferotge crítica al centralisme (de matriu castellanista), que no deixa de representar aquesta asimetria de poder: unes classes socials dicten les regles a unes altres; una nació oprimeix a la resta; un nucli reduït de persones viu a costa del treball i les imposicions a una ciutadania desprovista de drets. L'estat, Espanya, resulta una estafa perquè redunda en dany per a una triple opressió: política, nacional i social.

A partir d'aquesta anàlisi crítica i descripció de la lògica del poder hispànic en particular, i occidental en general, Pi i Margall promourà una alternativa. A mitjans del segle XIX, en el context del Bienni progressista de 1854-1856 (i de la decepció que li causa aquesta aparença revolucionària), inicia la seva carrera com a ideòleg i comença a establir les bases filosòfiques del seu discurs federalista. Es tracta d'un federalisme rupturista i radical, molt allunyat de la versió esterilitzada que presenten formacions polítiques a l'Espanya contemporània. Per a Pi i Margall, la societat ha d'organitzar-se a partir de l'exercici de la democràcia directa, de base municipal, i des d'una organització vertical del poder, encara que no de dalt a baix, com estableix l'absolutisme i el liberalisme capitalista del XIX, sinó de baix a dalt. La seva aspiració és la destrucció del poder

entès com a autoritat externa, que beneficia les elits polítiques i econòmiques. I el mitjà per assolir-lo és la dissolució (i liquidació) de l'estat, instrument al servei d'aquestes elits. Pi i Margall entén que cada individu ha de bastir les seves comunitats locals i de base a partir d'un radical igualitarisme tant social com econòmic. I que la cooperació entre aquests individus és la que té la capacitat de generar una comunitat política de base local, amb autonomia per establir els acords necessaris per al benefici mutu. Considera que cada comunitat s'organitza i estableix pactes amb altres d'afins (de manera geogràfica i cultural) per tal de potenciar les seves capacitats i cobrir les necessitats personals i comunes, i que al seu torn aquestes comunitats es poden aplegar al voltant d'una federació (més o menys estatal), fins arribar a una federació universal.

El republicà barceloní (la ideologia del qual serà sovint considerada com a precursora de l'anarquisme), amb una forta influència hegeliana, i admirador dels sistemes federals dels Estats Units i el confederal helvètic, entén la possibilitat d'una federació ibèrica de pobles culturalment heterogenis que inclou Portugal (i en aquest sentit serà un dels ideòlegs de l'iberisme, capaç d'influenciar institucions llibertàries com la FAI o republicans independentistes com Francesc Macià). Tanmateix, per bastir una federació d'aquesta mena, és conscient que cal procedir a la dissolució de l'Estat espanyol de matriu castellana i impulsar un model de convivència fonamentat en l'autonomia legal, institucional i cultural en què la plurinacionalitat i la diversitat esdevinguin la clau de volta de la nova entitat. I per a tal cosa, cal entendre la federació com la culminació de les relacions horitzontals fonamentades en el pacte lliure (i revocable) dels pobles que la componen —un reconeixement explícit del dret d'autodeterminació. Un pacte de caràcter commutatiu que asseguri una igualtat entre individus, classes socials i entitats nacionals.

En certa manera, la ideologia de Pi i Margall reflecteix la crítica al centralisme ofegador de la monarquia hispànica, entesa com opressiva i limitadora del lliure desenvolupament de les potencialitats individuals i col·lectives. Al contrari, en bona part dels seus llibres i articles, defensa una autonomia municipal pràcticament il·limitada, tant en competències com en capacitat recaptatòria, a banda d'incloure-hi capacitat legislativa i judicial. I defensa, a més, una representació política directa, on la ciutadania té la capacitat de dotar-se dels elements institucionals que consideri oportuns per tal de preservar els interessos ciutadans. En bona mesura, aquestes idees són les que posaran les bases de la idea del municipi lliure, que posteriorment elaboraran anarquistes col·lectivistes i anarcocomunistes, i es posaran en pràctica, alhora, en bona part dels municipis al llarg de la revolució de 1936. Per a Pi i Margall, tal com expressa al seu llibre *Les Nacionalitats* (1877), «L'autoritat no pot ser sinó l'expressió de la lliure voluntat dels associats». En altres paraules, el poder només pot ser construït des de baix, i en tot cas limitat pels pactes de convivència amb altres entitats polítiques fruit de la lliure associació. «És autònom l'individu, el poble, les províncies»[15], això vol dir sobirans i iguals entre entre ells.

La versió més radical d'aquesta ideologia (i en certa manera, una conseqüència no desitjada ni prevista pel republicà català) serà el cantonalisme sorgit a començament de la dècada dels setanta del segle XIX, durant el Sexenni revolucionari (1868-1874). En un context de grans tensions polítiques i socials, agreujat per la Tercera Guerra Carlina, l'abdicació d'Amadeu de Savoia i la proclamació de la Primera República (11 de febrer de 1873) propicia rebel·lions cantonals, especialment al sud del país, en poblacions com Cartagena o Alcoi. Republicans federalistes intransigents consideren que no cal esperar una constitució federal per prendre el poder unilateralment i establir els seus propis pactes d'acord amb una lògica d'igualitarisme radical. Sens dubte hi pesava el fet que, entre els republicans que ocupaven el poder a les institucions de Madrid, no es compartia la idea federal, car el sector «individualista»[16] (aquell que no creu en la igualtat social ni entre nacions) tenia un ampli espai de maniobra per avortar les reivindicacions populars, com va acabar succeint efectivament. A més, en un moment en què els primers bakuninistes internacionalistes comencen a tenir certa capacitat d'organitzar moviments revolucionaris, veuen en el cantonalisme la possibilitat d'imposar una democràcia directa radical, tot impedint la presència d'un estat que no tolerarà un canvi en els equilibris de poder. Tot plegat, a més, en el context internacional de l'efímera Comuna de París (de març a maig de 1871) en què es produeix una experiència revolucionària de govern popular, autogestionat i radicalment igualitari.

El cantonalisme tindrà especial presència en la meitat sud de la Península Ibèrica i, en canvi, un escàs ressò a Catalunya. En primer lloc hi incideix, sens dubte, la presència activa dels exèrcits carlins que podien aprofitar qualsevol buit de poder per ocupar bona part de viles i ciutats sense defensa militar; i en segon lloc, el fet que l'onada repressiva dels anys anteriors havia deixat desarticulada la major part dels revolucionaris catalans, especialment en les revoltes contra les quintes i els consums.[17]

15 Pi i Margall, Francesc, *Les nacionalitats. Escrits i discursos sobre el federalisme,* Institut d'Estudis Autonòmics, Barcelona, 2010, p. 33.

16 «Individualista» és la denominació coetània d'aquest corrent republicà, pròxim als sectors benestants il·lustrats i, per tant, contrari al republicanisme popular.

17 Les quintes o quintats consistien en el reclutament forçat de camperols. Els consums eren el gravamen dels productes

D'alguna manera, les diverses revoltes prèvies a la revolució, esdevenien un exemple de l'agitació ciutadana, de base local, contra l'estat entès com un poder institucional autoritari, arbitrari i extractiu. La imposició de quintes (un servei militar obligatori llarg, penós i perillós que condemnava les famílies sense recursos a pagar una mena d'impost de «sang») i uns impostos abusius al consum (i per tant, discriminatoris en el sentit que pobres i rics pagaven la mateixa quantitat), propiciaven aquesta actitud de democràcia radical que confrontava «el poble» i l'estat. D'aquí que una de les respostes populars consistís a reclamar una independència d'abast municipal disposada a resistir les exigències d'una monarquia entesa com autoritària, il·legítima i arbitrària. Un entramat institucional estatal que busca homes i diners per sostenir guerres colonials (ens trobem en ple conflicte independentista cubà) i alimentar interessos econòmics de grups socials lligats al centre polític i els cercles íntims de poder.

Com es va poder comprovar en el fracàs de la revolució cantonalista, la ideologia de Pi i Margall (instal·lat a Madrid des de 1847, quan té 23 anys) no serà entesa per la major part dels seus correligionaris, a qui la idea de centralisme els resultava natural. Encara menys entre bona part dels republicans, els quals s'emmirallaven en l'experiència republicana francesa, en què precisament l'estat esdevenia un exemple d'administració vertical, eficaç i altament concentrada per part d'una elit governamental, i amb una voluntat explícita d'homogeneïtzació lingüística, institucional i cultural. De fet, ja durant l'absolutisme les elits hispàniques sempre havien tractat d'imitar el model burocràtic del país veí. D'aquesta manera, també l'oposició republicana

d'alimentació durant la Segona Guerra Carlina (1846-1849) o dels Matiners (anomenats així perquè iniciaven les seves activitats quan l'exèrcit regular encara descansava).

veia en el model de la República francesa sorgida arran de la revolució de 1848 un model a imitar. Evidentment, això es trobava a les antípodes de la idea del repartiment equitatiu del poder i d'establir una sobirania de baix a dalt, d'acord amb la tradició catalana democràtica i foral de Pi i Margall. El barceloní no s'havia cansat de considerar que «la república unitària no és sinó una monarquia amb gorra frígia», en destacar que les estructures entre una república centralista i una monarquia absoluta mantenien més coincidències que divergències i que, fins i tot, com podia considerar Max Stirner coetàniament, la primera podria esdevenir una sofisticació del domini de la segona.

De fet Francesc Pi i Margall, mentre és president de l'efímera Primera República es quedarà paralitzat per aquest conjunt de pressions —desbordat pel revolucionarisme cantonalista per baix i pressionat pels sectors conservadors i unitaristes del republicans espanyols per dalt— i s'inhibirà políticament del fenomen fins a dimitir per evitar la repressió dels revoltats. Tanmateix, es penedirà d'aquesta inacció, propiciada per la gran pressió del moment, i tot i que la seva trajectòria intel·lectual es mantindrà i el seu pensament evolucionarà al llarg de les dècades posteriors, en el camp polític ja no tindrà la rellevància anterior. Continuarà políticament actiu al capdavant del Partit Republicà Federal. Ara bé, en el règim de la Primera Restauració, malgrat que és parlamentari, ja no hi haurà lloc per a ell. El caciquisme polític, el frau electoral, el manteniment d'un control ferri i la repressió sobre la dissidència li deixaran un marge molt estret d'actuació. Això no obstarà per intentar de mantenir viu el republicanisme federal —en certa mesura desacreditat pel fracàs de 1873— i desenvolupar una evolució posterior del seu pensament, que l'acostarà al catalanisme. Aquest fet també el porta a participar en diversos projectes de constitució, entre les quals el projecte de Constitució del Congrés Federalista de Catalunya de 1883.

Precisament en aquest projecte constitucional —en certa manera, una mena de programa del partit republicà—, dedica un títol sencer (el títol X, on es troben sis dels cent tretze articles) a abordar la qüestió municipal. Aquí apareix reflectida jurídicament la concepció autònoma del poder municipal, en el sentit que faculta els ajuntaments a organitzar-se políticament d'acord amb les formes que determini la seva població, amb capacitat legislativa per als afers municipals, i fins i tot amb atribucions de poder judicial. Determina la lliure disposició dels impostos locals i un seguit d'àmplies competències en matèria social, educativa i de seguretat, a banda de les ja conegudes de comunicacions per terra i l'administració dels seus béns mobles i immobles. També ordena que els impostos municipals siguin de caràcter progressiu i blinda algunes competències supramunicipals per evitar casos de corrupció o caciquisme, massa arrelat per segles de mala gestió i escassa participació democràtica.

Els projectes constitucionals, els documents més polítics de la seva dilatada obra, ja no tindran plantejaments tan radicals com els de les seves etapes de joventut. Tanmateix posarà les bases d'un cert pensament federal per a les esquerres (potser més descafeïnades), amb la idea que els ajuntaments han de tenir un protagonisme en les polítiques de benestar des de la proximitat, idea i valor que continua en el moment present.

La versió més primigènia d'aquest federalisme, en canvi, és l'assumida pels internacionalistes (entre els quals hi ha els conspiradors cantonalistes) i les posteriors branques llibertàries (col·lectivistes i comunistes llibertaris) que s'aniran succeint al llarg de les dècades de 1870, 1880 i 1890, i que aniran culminant en els projectes del municipi lliure. Les tesis assumides per l'incipient anarquisme no diferiran gaire del que expressà el republicà federatiu, les idees federalistes de Pierre-Joseph Proudhon i, en certa

mesura, l'aplicació pràctica d'Abdon Terrades. Una teoria segons la qual cada municipi s'entén com la composició sobirana de tots els seus membres que s'apleguen per destituir l'autoritat (tant la local com l'estatal), que basteixen un nou ordre horitzontal basat en la igualtat, no només legal, sinó essencialment econòmica, i que regeixen la seva comunitat a partir de l'assemblea i la democràcia directa. Els internacionalistes, que comencen a tenir presència a partir de 1868 (quan Bakunin envia Giuseppe Fanelli a Barcelona), s'integren fàcilment en els cercles republicans federals i acaben liderant la dissidència política i social durant els anys setanta a bona part de Catalunya i el País Valencià.

En contraposició, el socialisme d'arrel marxista sembla que té més èxit a la capital espanyola. A diferència dels llibertaris, que s'autoanomenen «científics» (en plena època del positivisme aquesta solia ser una fórmula per reivindicar prestigi), mantenen l'estat com a instrument polític de referència i veuen el municipi des d'una òptica centralista, com una cèl·lula més d'una estructura política vertical. D'alguna manera, el marxisme revela una voluntat no tant d'establir una revolució socialista com l'ambició de substituir el poder; fet que no pararan de denunciar alguns intel·lectuals llibertaris com Joan Montseny.[18] I així s'evidenciarà el comportament contrarevolucionari posterior, molt especialment quan el municipi lliure prengui forma en el decurs de les experiències col·lectivitzadores durant el breu estiu de l'anarquia de 1936.

Expressada la feblesa i la inconsistència del republicanisme, tan bon punt un cop d'estat acaba amb l'efímera experiència republicana, s'inicia una repressió d'alta intensi-

18 Joan Montseny (Reus, 1864 - Salon, 1942), més conegut pel pseudònim de Federico Urales. Vegeu «La evolución de la filosofia en España», *La Revista Blanca*, 1900-1902, editada amb Teresa Mañé (Soledad Gustavo).

tat contra l'internacionalisme. És així com el moviment anarquista, especialment en les dècades dels setanta i vuitanta del segle XIX, gairebé no pot fer altra cosa que sobreviure en la clandestinitat. Cosa que contrasta amb un actiu debat intel·lectual que, a partir de mitjans de la dècada de 1880, es presenta com un gran combat entre col·lectivistes i anarcocomunistes. I és en aquestes discussions i reflexions quan, si més no des d'un punt de vista filosòfic, la concepció de municipi lliure comença a elaborar continguts més concrets. Aquí, la creixent influència de Piotr Kropotkin (Moscou, 1842 - Dimitrov, 1921) resulta decisiva, amb una articulació profunda del discurs i a partir d'exemples històrics i d'algunes experiències contemporànies, dóna a entendre que cal dissoldre el poder central i bastir o reforçar les estructures comunitàries i cooperatives autònomes, autogestionades i descentralitzades. En altres termes, que resulta del tot necessari establir sobiranies des de baix, com a contrapès o control de les possibles oligarquies burocràtiques que habitualment es concentren al voltant de la maquinària de l'estat, tal com demostra el reforçament coetani dels mecanismes administratius dels estats-nació del segle XIX.

La influència de Kropotkin, amb una profusa obra teòrica que combina el pensament polític amb nombrosos exemples extrets de la història, l'antropologia o la biologia, es percep inequívocament al llarg de les dècades de 1890, quan l'anarquisme disposa de gran prestigi intel·lectual i esdevé pol d'atracció per als artistes, literats i pensadors modernistes a Catalunya. De fet, a partir del moment en què la gran Barcelona metropolitana pretén annexionar els antics municipis propers, esclaten insurreccions en què es pot detectar alguns dels punts que apareixen en la nova ideologia municipalista d'arrel llibertària. D'acord amb l'antiga tradició republicana federal, es parla d'autogestió municipal, de la idea d'expropiació d'espais privats per convertir-los en

col·lectius, de poder gestionar els serveis de manera comunitària... i també, en plena època de revolució industrial (i del conseqüent deteriorament urbanístic i ecològic), es vol desenvolupar un urbanisme llibertari. Amb influències del moviment britànic coetani del modernisme prerafaelita, al llarg de finals del segle XIX i el primer terç del segle XX s'anirà articulant un urbanisme llibertari, fonamentat en el projecte de la ciutat jardí, espais amplis, zones verdes, allunyament de les indústries contaminants, habitatge públic digne, un nombre d'habitants sostenible... i altres aspectes teoritzats per l'enginyer anarquista Alfonso Martínez Rizo (Cartagena, 1877 - Barcelona, 1951) i relatats, en la recerca doctoral d'Eduard Masjuan.[19] Ras i curt, unes poblacions caracteritzades per estructures racionals i ecològiques, regides per un poder democràtic local, i en què les polítiques del benestar són autoorganitzades col·lectivament: transports, cura de les criatures i la gent gran, una sanitat pública de fonament naturista i xarxes d'escoles racionalistes i professionals. Tots aquests projectes trobaran aixopluc i suport entre bona part del món de l'educació, la medicina i els reformadors socials. I tindran l'oposició despietada i radical de l'estat (que no vol perdre el control social), la burgesia (que pretén mantenir les pèssimes condicions de vida i treball de la classe obrera per abaratir costos) o l'església (que manté com a monopoli la política caritativa, la sanitat privada i l'educació de les classes benestants).

Aquest conjunt d'idees s'anirà debatent i difonent mitjançant l'activa premsa llibertària, acompanyada d'una literatura tant de ficció com assagística. Fins a cert punt, la idea del municipi lliure va esdevenir una mena de representació desitjable, una mena d'utopia possible, que tindrà la seva

19 Masjuan, Eduard, *La ecologia humana en el anarquismo ibérico. Urbanismo «orgánico» o ecológico, neomalthusianismo y naturismo social,* Icaria, Barcelona, 2000.

traducció en diversos episodis insurreccionals. De fet a partir de la primera dècada del segle XX, s'associa de manera sistemàtica la idea de revolució a l'estratègia de la vaga general, com en un guió preestablert, amb elements litúrgics i simbòlics ben significatius. Una vaga i la conseqüent manifestació acaben amb els llibertaris ocupant l'ajuntament, on es desfan de la bandera de l'estat i hissen la vermella i negra que els distingeix, proclamen el comunisme llibertari, requisen les armes i les propietats dels cacics i els poderosos locals, munten algunes barricades... i esperen que altres poblacions els imitin, fins que la guàrdia civil els ataca, els deté, els mata i, finalment, reprimeix amb una duresa desproporcionada la iniciativa —amb un punt d'ingenuïtat— dels revoltats. Aquest és un patró que apareix en algunes poblacions durant la Setmana Tràgica o a l'Alt Llobregat a començament del període republicà, o en determinats barris perifèrics o poblacions pròximes a Barcelona en els frustrats moviments insurreccionals de 1932-1934. Tot i això, aquesta serà una veritable «gimnàstica revolucionària» que els anirà entrenant per al seu assalt revolucionari posterior.

Primera Restauració i caciquisme. La corrupció com a eina «modernitzadora»

L'experiència de la Primera República resultà efímera. Un cop militar a inicis de 1874 deturà el procés. Les elits extractives que tenien el poder es van reorganitzar per avortar la democràcia i propiciaren una repressió sistemàtica contra la dissidència. Per establir un nou ordre autoritari, es recorregué un nou rei, Alfons XII, fill de la reina Isabel II, i una nova Constitució (1876). És així com es posaren les bases de la Primera Restauració Borbònica (1874-1931).

La Primera Restauració va desfer tot allò que d'experiència democràtica i descentralitzadora s'havia intentat

al llarg de l'anterior Sexenni revolucionari (1868-1874). Es tornà a aplicar un centralisme de caràcter borbònic, amb una autoritat vertical, una estructura administrativa d'imitació francesa, que tractava d'establir l'atonia política entre la societat catalana a còpia de repressió, censura, control i autoritarisme.

Cal destacar que entre els impulsors d'aquest nou règim hi havia la gran burgesia catalana. Fèlix Cucurull destaca les contradiccions de les classes dirigents autòctones, que s'havien aliat amb les populars per fer front a un centralisme nociu per a la pròpia societat i que, en veure's desbordades per l'esperit democràtic i igualitari que tenien, havien optat per fer costat a la reacció castellana, del tot insensible a les necessitats i la cultura política del país. Parlem d'una burgesia dinàmica, de caràcter industrial, cada vegada més concentrada a Barcelona i àrees amb presència manufacturera, que considera que l'estat és indiferent als seus interessos, no només proteccionistes, sinó de mentalitat radicalment diferent.[20] I tanmateix, és una classe social poruga davant el dinamisme d'unes classes treballadores amb una gran tradició assembleària, autoorganitzativa, i amb capacitat d'establir discursos alliberadors. Cal no oblidar que Catalunya serà un dels focus més importants d'Europa pel que fa al moviment anarquista, i Barcelona aviat serà una de les capitals del pensament i l'acció llibertària.

Aquesta mena de triangle viciós serà el principal eix del conflicte en aquest període. Una burgesia capaç de bastir una economia moderna i dinàmica, amb por de les seves classes treballadores, també dinàmiques i modernes, i que busca la protecció d'un estat obsolet i feudal, que menysté Catalunya i la modernitat, i és del tot insensible davant la

20 Fèlix Cucurull, «De la restauració monàrquica al "tancament de caixes" (1875-1900)», dins Autors diversos, *Història de Catalunya,* Salvat, Barcelona, 1998, p. 1400-1401.

gent i les tradicions del país. Una classe dirigent hispànica que desconfia de la modernitat i es mostra hostil contra la nació catalana. Una burgesia que posa les bases del catalanisme modern i, en canvi, acaba pactant amb el feudalisme castellanista que ocupa els espais estratègics del poder. Una classe treballadora que sap que pot i vol prescindir de la depredació burgesa i un estat anacrònic. Un estat que considera l'aparició del proletariat com un problema d'ordre públic, producte d'uns canvis socials i econòmics que abomina. Una estranya dinàmica del gat i la rata que també tindrà les seves traduccions a nivell municipal.

De fet, la Constitució de 1876, i la pràctica política que se'n deriva, estableix un sistema d'aparença pluripartidista i democràtic i, tanmateix, resulta un sistema fonamentat en el frau i la corrupció. Es creen dos grans partits dinàstics, associats estretament a l'estructura institucional del règim, que se succeeixen regularment en el govern (el conegut «turno»). Ara bé, aquest «turnismo» no deixa de ser una farsa democràtica. Amb un sufragi censatari (que s'anirà ampliant al llarg dels anys), en realitat les eleccions es cuinen al Ministeri de la Governació, en el qual la tupinada i el frau electoral resulten mecanismes sistèmics per tal que ocupin el poder i les institucions el partit i les clienteles polítiques que hagin pactat els dos grans partits.

En realitat, la Primera Restauració, esdevé una actualització del centralisme borbònic imposat a sang i foc per Felip V i els seus successors. Els governadors civils, representants de l'estat a les províncies (instaurades el 1833), a la pràctica actuen com a veritables virreis. Són aquests els qui apliquen escrupolosament les directives de Governació. Són ells, també, els responsables de designar els alcaldes per «reial ordre» i controlar estretament els ja de per si estrets marges de la vida municipal. De la mateixa manera, els caps dels partits estableixen una estreta xarxa clientelista per tal de mantenir sota control un territori i una població de la qual desconfien.

En aquestes circumstàncies, es repeteixen les tendències observades al llarg del XVIII i XIX. Absència total de democràcia local, corrupció sistemàtica, una carència total de recursos econòmics i competències als ens locals, presència de sucursalisme polític que torpedina qualsevol iniciativa. A això cal afegir molta legislació estatal que dota els ajuntaments de múltiples obligacions sense permetre'ls pràcticament el finançament. Un exemple pot ser la Llei Moyano, de 1857 d'instrucció pública (en certa mesura, vigent fins a les lleis de la Segona República) que obligava els ajuntaments a fer-se càrrec de l'ensenyament primari i pagar els docents, i que implicava, a partir de la migradesa de recursos, una educació precària i subdesenvolupada. A més, aquesta estructura administrativa jeràrquica que impedia la participació democràtica de la població, propiciava situacions d'abusos i corrupció, tot generant una cultura política autoritària i, a partir de la conflictivitat inherent al XIX català, repressiva.

Tanmateix, al costat d'aquesta estructura de domini vertical incapaç d'inspirar legitimitat, hi ha la vitalitat de bona part de la societat catalana. I quan parlem de vitalitat, hem d'entendre un seguit de manifestacions de dissidència, subversió, inconformisme i afirmació o, interpretat des de la perspectiva del poder, de conflicte. A diferència del desig governamental d'ordre i estabilitat, a Catalunya hi apareixen diferents factors disposats a saltar-se el guió. D'una banda, trobem la persistència dels moviments populars, habitualment expressats des de l'àmbit del republicanisme, l'anarquisme o el carlisme. De l'altra, i vinculats alhora als anteriors, el catalanisme. Aquesta presència i activitat pressionen també els partits dinàstics, que a Catalunya es veuen forçats a desmarcar-se de les consignes estatals. La qual cosa permet en els municipis catalans la

construcció de polítiques alternatives al tradicional clientelisme.

Així, el republicanisme (que a Catalunya serà majoritàriament federalista) mantindrà un ideari i un pensament polític molt vinculat a les propostes pimargallianes: igualitarisme social, democràcia directa i deliberativa, projectes de regeneració social i democràtica. Per la seva banda, l'anarquisme anirà assumint (i elaborant) els seus projectes de municipi lliure, tant des del col·lectivisme d'arrel bakuninista, com des del comunisme llibertari d'inspiració kropotkiniana (especialment a partir de la dècada de 1890). Alhora el carlisme, que barreja elements estètics tradicionals, també mantindrà viva la flama de l'austriacisme. És a dir, el foralisme o la restauració de les constitucions catalanes prèvies al 1714, amb un esperit més democràtic i alhora igualitari, on es combinen elements religiosos amb la voluntat de tenir ajuntaments participatius i comunitaris, en què els ajuntaments (i sovint els ordres religiosos) puguin intervenir com agents d'estabilitat i benestar social, com a reacció enfront el despietat capitalisme que transforma el país.

Precisament la confluència de tots aquests corrents permet l'establiment d'un discurs catalanista de voluntat regeneracionista. Si bé al segle XIX els projectes d'una autonomia o independència de la corona espanyola ja estan prou clars (més en les intencions que en la terminologia), s'arriba a la conclusió de la nocivitat que representa l'Estat espanyol i la seva cultura política centralista, autoritària i hostil a la identitat catalana. D'aquí que es percebin espais de confluència entre diversos corrents amb la finalitat d'obtenir un autogovern en què es pugui demostrar la capacitat organitzativa del catalanisme.

Les diverses crisis de la Primera Restauració condueixen cap a un cert afebliment de les estructures acordades per Cánovas del Castillo i Sagasta. De fet, el restabliment del sufragi universal restringit, a partir de 1890, permet a

republicans i catalanistes anar bastint maquinàries polítiques capaces de desafiar l'estat i guanyar algunes eleccions. En efecte, després de la derrota colonial de 1898, aquests grups dissidents ja mostren una certa capacitat de trencar amb els mecanismes de frau electoral i guanyar eleccions. I a partir de la seva influència política, més enllà dels diversos intents per establir projectes constitucionals o d'autonomia, s'aconsegueix un pacte amb l'estat per establir la possibilitat de mancomunar les diputacions provincials en el que permetrà bastir una primera experiència de gestió del catalanisme: la Mancomunitat.

Catalanisme, municipalisme i el projecte modernitzador burgès de la Mancomunitat

El catalanisme, políticament articulat a partir de la primera dècada del segle, amb capacitat de maniobra dins del propi govern espanyol, i de protagonitzar mobilitzacions, esdevé un agent modernitzador (i desafiant) respecte a l'anquilosada i desmoralitzada monarquia. Des del paper frontissa que desenvolupa la Lliga Regionalista (que manté un to més conservador que el republicanisme), amarada del projecte cultural i polític de l'incipient Noucentisme, i encapçalada per Prat de la Riba, s'arribarà a la conclusió que no és possible mantenir la nació catalana sense una institucionalització. La Mancomunitat serà un instrument possibilista.

Com suggeríem, el desastre de 1898 implica un punt d'inflexió, tant en el règim de la Primera Restauració, com en la capacitat i voluntat del catalanisme de qüestionar la subordinació a Espanya. En certa mesura, des d'una perspectiva hispànica, el catalanisme, des de la seva complexitat, es podria interpretar com a un poderós agent regeneracionista. Com constata Maragall en la seva «Oda a

Espanya», després d'intentar inútilment ser escoltats «en una llengua no castellana», el plantejament serà l'«Adéu, Espanya»; és a dir, un distanciament, una progressiva desconnexió fonamentada en l'absència de projecte dels uns, i la voluntat modernitzadora dels altres.

El catalanisme, per tant, esdevé una font de propostes. La presència del republicanisme i el federalisme, que ja arrenca del segle anterior, representa, a més, una estimulant competència a l'hora de qüestionar el règim, de la mateixa manera que el món llibertari combat el sistema. Tots tres moviments parteixen de la constatació de la inoperància del règim. I enfront d'aquest, cadascú presenta les seves propostes. El catalanisme més conservador, al voltant de la Solidaritat Catalana i la Lliga Regionalista, és tanmateix qui té més mitjans i disposa de major tolerància legal per presentar el seu projecte. I serà qui encapçalarà i dissenyarà el projecte de la Mancomunitat.

Aquesta institució serà el fruit d'una reforma legal de 1911 que permet mancomunar diputacions provincials, tot compartint serveis i pressupostos, que l'estat vol interpretar com una simple descentralització administrativa. Tanmateix, únicament Catalunya serà la que es mostrarà interessada per dur-la a terme. Un decret de finals de 1913 la legalitzarà, i l'abril de 1914 serà constituïda i presidida per un dels personatges més rellevants del catalanisme, Enric Prat de la Riba (Castellterçol, 1870 - 1917). Això no obstant, l'actuació d'aquesta Mancomunitat, pràcticament sense competències i amb uns ingressos molt limitats (com no pot ser d'altra manera en un estat de vocació centralitzadora) actuarà com un succedani d'autonomia, com la primera institució amb indicis d'autogovern des de 1714. És més, la vocació regeneracionista i modernitzadora dels seus impulsors substituiran l'absència de recursos per la multiplicació dels esforços i la imaginació, mentre que l'existència d'una entitat d'aquestes característiques permetrà disposar d'una

capacitat legislativa per impulsar projectes i una recatalanització pública. Com no pot ser d'altra manera, l'èxit de les múltiples iniciatives a nivell municipal i institucional, suscitarà una creixent hostilitat de l'estat, i encara més en un context presidit per la Primera Guerra Mundial, en què els grans imperis es descomponen i comencen a sorgir multitud d'estats independents en el mapa europeu.

La Mancomunitat, a més a més, permet posar en pràctica els principis del noucentisme ideològic Un seguit d'iniciatives favorables a la millora del país mitjançant el progrés, la tecnologia, la cultura i l'educació. Això es tradueix en una gestió mancomunada i intel·ligent de les carreteres, els telèfons (per primera vegada arriba a la majoria dels municipis), una xarxa de biblioteques o d'escoles professionals. També estableix programes per a formació de noves fornades de mestres, bibliotecàries, infermeres i, de manera molt significativa, la Mancomunitat establirà una Escola d'Administració Local que servirà per professionalitzar la gestió de molts ajuntaments. Tot aquest conjunt de mesures milloren ostensiblement les possibilitats de moltes poblacions, confereixen prestigi polític al nacionalisme i, sobretot, envien un missatge als habitants de pobles, viles i ciutats, que l'autonomia implica una millora tangible en les condicions materials i cíviques.

Malgrat la migradesa de funcionament (de fet, la suma del pressupost de les diverses diputacions esdevé inferior al del consistori barceloní), hi haurà finançament en base a emissions de deute i una gestió econòmica transparent amb pocs indicis de corrupció. Això, evidentment, constatava que l'autonomia política, a banda de fer recuperar el català com a llengua «oficiosa», pública i prestigiada, i la cultura com un dels eixos fonamentals, podia servir per construir un país més lliure, democràtic i pròsper. De cara als més del miler de municipis existents aleshores, generava una cultura de l'apoderament popular que esdevenia un gran

impuls per contrarestar el caciquisme polític dels partits dinàstics que pretenien controlar estretament el territori.

Aquesta època coincideix amb cert auge econòmic (gràcies en part a la neutralitat d'Espanya a la Primera Guerra Mundial). La generalització de la corrupció esmorteïda per la bonança contrastarà amb la contenció de la Mancomunitat, mentre a Hisenda del Comerç s'incrementen les taxes recaptades, les locals tenen increments molt més moderats, de les quals depèn la Mancomunitat.

Ara bé, cal no oblidar, que la Mancomunitat és un projecte del catalanisme conservador, amb homes vinculats a la burgesia il·lustrada emergent que bastiran el relat noucentista, el mite de la «Ciutat d'Ivori».[21] Es tracta, doncs, d'un projecte excloent en què no hi haurà lloc per a les classes treballadores, invisibilitzades en la narrativa social, sotmeses a un discurs paternalista i durament reprimides per unes forces policials i militars atiades pels propietaris. El catalanisme de la Lliga, amb una visió regeneracionista, comet el terrible error de no reconèixer com interlocutors les institucions i els àmbits obrers (i en l'àmbit rural els pagesos pobres), en un moment en el qual s'està conformant la Solidaritat Obrera (1907) i la CNT (1910) de manera paral·lela a l'establiment de la contrasocietat llibertària (com les xarxes d'escoles racionalistes, els grups neomalthusians o les primeres formulacions d'urbanisme, regulació de l'espai o protoecologisme, tal com recull Eduard Masjuan en les seves recerques).[22]

Precisament, i aquest és un fet en què la historiografia «oficiosa» catalana encara no ha aprofundit, la realització

21 «Ciutat d'ivori» és un poema de Jaume Bofill i Mates (Olot, 1878 - Barcelona, 1933), conegut per Guerau de Liost, que es pot considerar com a programa noucentista, fonamentat en una estètica pura i un ordre estable.
22 Eduard Masjuan, *La ecologia humana en el anarquismo ibérico. Urbanismo «orgánico» o ecológico, neomalthusianismo y naturismo social,* Icaria, Barcelona, 2000.

institucional d'una «Catalunya noucentista» (conservadora i d'ordre) topa violentament amb un projecte alternatiu igualitari, de base popular i estètica modernista.[23] El projecte de Mancomunitat, en certa mesura, representa també un projecte d'hegemonia de classe social, en un període de greus tensions socials. La Lliga s'atorgarà el monopoli de la catalanitat (el lerrouxisme havia flirtejat en els primers anys del segle amb el moviment obrer, mentre que personatges com Ferrer i Guàrdia van menysprear el català com a llengua de la seva Escola Moderna)[24] i van encetar, per tant, el seu projecte al marge de la majoria social. Això impedí precisament disposar d'un arrelament popular, malgrat que dins del moviment obrer hi havia un catalanisme que, com en el cas d'en Seguí, podia apostar per l'independentisme sense les ambigüitats lligaires. El conflicte de classe (i la por burgesa de la revolució) esdevingueren, al cap i a la fi, els factors que van acabar per frustrar els projectes d'autonomia i, finalment, de la pròpia Mancomunitat.

A la darreria de la Primera Guerra Mundial, aquest conjunt de tensions, afegit a un seguit de crisis (nacionals, polítiques, econòmiques i socials) desencadenaren una reacció contrària i creixentment repressiva per part d'un estat cada cop més qüestionat. A partir de 1917-1918, amb un catalanisme cada vegada més organitzat (i amb la contradicció que imposava l'enfrontament amb un proletariat revolucionari), sorgeixen pressions i mobilitzacions per assolir una autonomia política. Estem en el context dels catortze punts del president Wilson i la participació d'un nombre significa-

23 Joaquim Marco, *El modernisme literari i altres assaigs,* El Punt /Edhasa, Barcelona, 1983. I Joan-Lluís Marfany, *La cultura del catalanisme.* Empúries, Barcelona, 1995.
24 Consultar el pròleg d'Enric Olivé i Serret a *Juicio ordinario seguido ante los tribunales militares en la plaza de Barcelona contra Francisco Ferrer Guardia,* Pequeña Biblioteca Calamus Scritorius, Palma de Mallorca, 1977.

tiu de voluntaris catalans en l'exèrcit francès amb la voluntat que els vencedors de Versalles plantegin un estat català. La polisèmia de la paraula autonomia va implicar una reacció contrària, furibunda i violenta per part dels sectors estratègics de l'estat, i els projectes estatutaris foren avortats per la classe política i les pressions militars del moment. I això, en un context de mini guerra civil entre patrons, sindicalistes i l'aparell de l'estat, acabà per desposseir de contingut i de marge d'actuació les institucions catalanes. Finalment, afegit a la crisi d'estat, els escàndols financers o els desastres militars a la guerra colonial del Marroc, precipitaren un cop d'estat a càrrec del General Primo de Rivera (setembre de 1923) que implicà l'esterilització, el desmantellament i la dissolució de l'experiència de la Mancomunitat al mes de març de 1925. Malgrat l'anticatalanisme exaltat de Primo de Rivera, la burgesia catalana optà per la dictadura davant la possibilitat de revolució social.

Amb la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) tornem a les mateixes constants de sempre. Una combinació d'autoritarisme, precarietat política i econòmica dels municipis, establiment del caciquisme dins els ajuntaments i control absolut per part dels governs civils i militars. Tot plegat, amb mostres d'hostilitat respecte de qualsevol manifestació de catalanisme, inclosa la persecució de l'ús públic de la llengua, el control de l'educació, la censura o qualsevol altra mesura que indefectiblement associava catalanisme a democràcia i progrés, i la presència visible d'Espanya, a arbitrarietat i reaccionarisme. Lògicament, en una societat molt polititzada, especialment als grans centres urbans i industrials, encara que també en viles de certa importància i tradició reivindicativa, implicava l'articulació d'un catalanisme més rupturista, que considerava la separació com una opció viable i una conseqüència lògica d'aquesta dinàmica perversa de parèntesis democràtics entre llargs períodes repressius.

República, Municipi i revolució

Des del primer dia la República apareix associada als municipis. La seva proclamació, el 14 d'abril de 1931, fou precipitada per unes eleccions municipals dos dies abans. El pes de la dictadura no va poder anul·lar la cultura contestatària de base social que, com ja hem explicat, es concentra en un vot rupturista, majoritàriament de base republicana, que pretén superar l'experiència repressiva de la dictadura i enderrocar el vell edifici del règim de la Primera Restauració.

La pròpia reclamació de la República Catalana, protagonitzada per Francesc Macià, comportà una acció immediata per part dels ajuntaments. Seguint instruccions del nou president provisional, es commina els municipis a proclamar la República, a requisar les armes i a organitzar una guàrdia cívica per fer front a les possibles reaccions de les forces de la monarquia o l'exèrcit. A la vegada, es criden representants dels ajuntaments a participar en una assemblea de representants, en una mena de consell provisional previ a l'elecció d'un Parlament.

Malauradament, les pressions de Madrid —i l'amenaça certa d'una intervenció militar que acabés, mitjançant la repressió, amb la nova República Catalana— féu recular el president Macià al cap de tres dies de la proclamació. Amb la promesa d'un estatut d'autonomia, la República catalana passà a anomenar-se Generalitat (un terme polític oblidat emprat per anomenar la representació permanent de les Corts medievals i modernes). Tot i així, encara en temps de provisionalitat, els representants enviats pels ajuntaments exercien interinament en Assemblea, i aquest grup, nodrit de regidors i en contacte permanent amb els seus conciutadans, centraren la major part dels esforços a elaborar l'Estatut d'Autonomia, conegut com Estatut de Núria pel lloc on la comissió de ponents es tancà a redactar-lo.

Sense esperar la nova legalitat republicana, en el ben entès que l'autonomia catalana es vivia com una relació d'igual a igual, s'acabà de completar l'Estatut i se sotmeté a referèndum al llarg del mateix estiu de l'any 1931, i fou aprovat per la totalitat del miler d'ajuntaments catalans. També és cert que, arribats els primers enfrontaments entre les noves autoritats republicanes i els anarcosindicalistes de la CNT, l'entusiasme entre la classe treballadora es refredà de manera ràpida. Mentre el document es portava a Madrid (i era sotmès a múltiples mutilacions després de ser rebut amb una oberta hostilitat per la dreta i l'esquerra espanyola), la nova Generalitat no disposava pràcticament de recursos econòmics, la qual cosa implicà que bona part dels municipis haguessin de cedir alguns impostos a la nova autonomia.

Des del primer moment, la Generalitat s'ocupà de l'articulació dels ajuntaments, amb una important atenció respecte a les polítiques municipals. Al llarg de 1933 el Departament de Governació constituí una Oficina d'Administració Local que tenia com a finalitat articular les relacions entre els consistoris i el govern autonòmic. També serví per assessorar i assistir els ajuntaments més petits en la gestió dels afers locals, i s'aprovà una llei que renovava els ajuntaments catalans que es van proclamar sense elecció (la proclamació de la República propicià un canvi en la correlació de forces, en què els sectors progressistes s'imposaren sovint, per la via del fet, als conservadors vinculats a la monarquia i la dictadura). En aquests primers mesos també es redactà una Llei Municipal de Catalunya, valorada com a moderna i d'acord amb les aspiracions republicanes municipalistes[25] i que establia la constitució

25 Jaume Renyer i Josep Maria Sabaté, «Antecedents històrics i marc constitucional i estatutari de l'administració de Catalunya» dins Autors diversos, *Introducció al dret local i urbanístic de Catalunya,* Tirant Lo Blanch, València, 2001, p. 37-38.

d'ajuntaments democràtics amb representació plural, amb alcalde i regidors elegits de manera directa, l'obligació i la responsabilitat de muntar serveis públics i assistencials, i amb una regulació més transparent de les hisendes locals.

La Llei Municipal, en certa manera, representava una aspiració històrica del republicanisme local, molt ben estructurat i repartit arreu del país (encara que amb pols especialment actius com l'Empordà o Reus, a banda de Barcelona). Aquest fou un text legislatiu potent, sotmès a consulta pública entre diverses institucions, i comptà amb una presència molt activa de persones provinents de la política local. El resultat, si més no el que es pot llegir en l'articulat, estableix la possibilitat de consells oberts i apunta mecanismes de participació popular en les iniciatives i acords. Per evitar la corrupció es preveuen fórmules d'empreses mixtes per a la gestió dels serveis municipals i alhora recomana la municipalització. També es vol donar estabilitat als funcionaris municipals (hi ha un munt de normes que revelen un passat d'arbitrarietat i nepotisme heretat de la monarquia). A la vegada, i mitjançant l'Escola d'Administració Pública de Catalunya (constituïda per la Mancomunitat), vol professionalitzar la gestió municipal.

Els ajuntaments s'elegien per sufragi universal directe, entre electors majors de vint-i-tres anys. Les dones van poder votar a partir de 1933, encara que l'Estatut de Núria fou refrendrat, en contra del que establien les lleis de la Restauració, per milions de dones catalanes mitjançant el recurs de la signatura de suport. Tanmateix, i com ja hem explicat, la laminació sistemàtica del text estatutari per part de les Corts espanyoles acabà invalidant, a la pràctica, el resultat de la votació. L'elecció de regidors era majoritària, encara que també s'establien mecanismes correctors per a la representació de les minories.

Les primeres eleccions municipals se celebraren, finalment, el gener de 1934. La victòria fou per a una coa-

lició d'esquerres (ERC, USC, ACR, PNRE) que s'imposà en 580 municipis (especialment els més grans), mentre que la Lliga i els seus aliats ho feren en un total de 442. Com veurem, hi haurà un equilibri polític més gran del que dibuixa el sistema electoral majoritari, que també tindrà les seves conseqüències en les confrontacions internes de la societat catalana al llarg dels següents mesos i anys.

Una altra de les iniciatives desenvolupades els primers mesos fou el nomenament d'una ponència per elaborar un projecte de nova organització territorial, fonamentada en comarques i vegueries (que tanmateix, no començà a aplicar-se fins iniciada la Guerra Civil). Alhora, també es van ajornar les eleccions municipals, d'acord amb la nova legalitat republicana, prevista per al mes de desembre de 1933,[26] unes eleccions que propiciarien un tomb vers posicionaments més dretans.

En aquest context era obvi que la República alterava els antics equilibris socials, entre una classe dominant, dins l'espai rural i urbà, que temia veure degradat el seu estatus i poder, i un grup social ampli, heterogeni, encara que majoritari, que cercava una estructura més igualitària. Això, que es pot percebre en les confrontacions polítiques sovint expressades de manera violenta, també té les seves traduccions a nivell local. El control d'alguns ajuntaments per forces d'esquerra implica una base de poder que es viu com una amenaça pels cacics locals o uns propietaris que, amb el suport de la monarquia i la dictadura, havien pogut mantenir i ampliar la seva hegemonia. Conflictes entre obrers i empresaris en localitats industrials, i pagesos i propietaris agrícoles en entorns rurals, s'expressen de manera evident al llarg dels primers anys republicans; i comencen a manifestar-se

26 Francesc Bonamusa, «L'obra de govern de la Generalitat republicana (1931-1939), a Enric Pujol, (dir. *El Somni Republicà. El republicanisme a Comarques Gironines (1900-1936),* Viena Edicions, Barcelona, 1910, p. 61-62.

de manera crua a partir de 1933-1934. Aquesta cesura temporal representa un moment en què el descontentament social per la insuficiència de les reformes esclata en forma d'intents revolucionaris frustrats, i en un context europeu vinculat a la crisi econòmica global, en què les democràcies liberals van caient una rere l'altra —Alemanya, Àustria.

En alguns enclavaments industrials, com l'Alt Llobregat, es produeixen intents revolucionaris en què els treballadors industrials i miners es fan amb un efímer control de la zona i proclamen el comunisme llibertari. En altres punts de la conurbació barcelonina, esclaten assaigs generals del que podria semblar l'anunci d'una revolució llibertària, amb un protagonisme evident de la CNT i la FAI. En molts dels barris de la ciutat i en altres poblacions catalanes es produeixen moviments socials contundents i desafiadors contra el capitalisme com les vagues de lloguers o les incautacions col·lectives d'aliments, tot donant pas al que s'anomenarà «gimnàstica revolucionària» (tàctiques d'insurgència i preparació de la revolució llibertària). Al camp cada vegada es fa més evident una tensió creixent entre els rabassaires (aplegats al voltant de la Unió de Rabassaires i ERC) i els propietaris (adherits majoritàriament a l'Institut Agrícola de Sant Isidre i la Lliga Catalana). En certa mesura, aquestes tensions eren el producte de la col·lisió frontal d'interessos entre una pagesia sense terra —o terra insuficient i amb contractes precaris com el de rabassa morta— i uns propietaris, normalment absentistes i pròxims a les dretes, espantats davant la perspectiva d'una revolució que els pogués expropiar o limitar el control. El context internacional, marcat per la recent Revolució Soviètica, representava un precedent massa pròxim que feia versemblant un canvi radical en els equilibris socials, i la visibilització del discurs del comunisme llibertari atiava els fantasmes de la revolució.

Així doncs, davant el 1934 resulta un any crucial, any de xoc ideològic i d'antagonisme de classe que es viu a nivell estatal i nacional (els fets del 6 d'octubre), encara que també a nivell local. Una confrontació que conté elements perillosos i inestables: l'explosiva barreja de la qüestió nacional i la social, amb la proclamació frustrada de l'Estat català i els ressons de la revolució asturiana; un xoc violent en què les forces nacionalistes i les de les classes populars (sindicalistes i rabassaires) surten perdedores. Tot plegat comportarà una deriva reaccionària arreu del territori que causarà un gran ressentiment i ànims de revenja, i que explica, en bona mesura, la violència posterior a la revolució de 1936.

La repressió reaccionària de 1934 conté una concatenació de diversos episodis que variaran segons cada localitat. En alguns pobles i ciutats part de les persones significades dels partits d'esquerres i organitzacions sindicals o camperoles seran empresonades i, en molts casos, acomiadades o desnonades. Les presons i els camps d'internament són plens a vessar. Es foragiten molts rabassaires de les terres que conreaven feia generacions. La repressió, tanmateix, no fou uniforme. En algunes legalitats la resposta fou moderada, i els grups dirigents locals van evitar que es produís. Aquesta desigual incidència en el grau de reacció posterior als fets d'octubre és el que explica la variabilitat territorial de la violència revolucionària esdevingut amb posterioritat a la victòria popular del 19 de juliol de 1936 i la revolució social. La violència revolucionària «del curt estiu de l'anarquia», en termes de l'assagista Hans Magnus Enzensberger,[27] serà l'expressió, en certa mesura d'una «venjança de classe» en què aquells que van ser perjudicats i humiliats en aquest període, intentaran de passar comptes, aquest cop, amb les

27 Enzensberger, Hans Magnus, *El curt estiu de l'anarquia. La vida i la mort de Buenaventura Durruti,* Virus, Barcelona, 2014.

armes a la mà. És d'aquesta manera com sovint s'explica la desigual incidència i intensitat de la violència revolucionària en les diverses poblacions catalanes.[28]

La repressió posterior a 1934, amb suspensió de l'autonomia catalana inclosa, tanmateix, és incapaç de fer front a la voluntat de reorganització per part dels sectors populars, especialment entre els sectors republicans i llibertaris. De fet, la voluntat de revertir el Bienni Negre (amb un control de les institucions des dels sectors nacionalistes espanyols, recentralitzadors i antirepublicans) propiciarà l'enèsima aproximació entre les diverses forces polítiques i sindicals a partir d'un Front Popular. La victòria electoral de febrer de 1936 propicia la represa de les polítiques reformistes republicanes i el retorn de la Generalitat. També implica un moment de clara efervescència revolucionària. Després d'una llarga crisi atiada pels enfrontaments interns, la CNT serà capaç de fer convergir les seves forces disperses i dibuixar les seves alternatives revolucionàries (recollides rere l'elaboració en profunditat del concepte de «Comunisme llibertari», teoritzat pel metge Isaac Puente[29]). Aquesta teorització esdevé com una mena de petit manual d'instruccions revolucionàries, d'inspiració kropotkiniana, en què els conceptes de repartiment de la riquesa i treball, les col·lectivitzacions industrials i agràries o el principis de municipi lliure i autònom sota el principi federatiu, prenen forma i orientaran les bases de la societat futura. Una societat futura que, elucubrada en el Congrés Confederal de Saragossa de maig de 1936, resultarà ser més propera del que els llibertaris més optimistes esperaven.

28 Maymí, Josep, *Entre la violència política i el conflicte social. Els comitès antifeixistes de Salt i Orrions en el context de la guerra civil 1936-1939,* Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2001 i Diez, Xavier, *Venjança de classe. Causes profundes de la violència revolucionària a Catalunya el 1936,* Virus, Barcelona, 2010.
29 Puente, Isaac, *El comunismo libertario.* CNT, Barcelona, 1936.

Perquè, efectivament, l'esclafament a Barcelona de l'intent de cop d'estat dels militars facciosos entre el 19 i 20 de juliol d'aquell mateix any, posa les armes a les mans dels sectors populars, especialment, dels anarcosindicalistes i els revolucionaris. Si bé les forces de la Generalitat ajuden a frustrar el cop, la legalitat de la República s'enfonsa a partir del moment en què milers de treballadors i camperols aconsegueixen armar-se i organitzar-se al marge de les institucions. És d'aquesta manera que l'ordre polític i social es capgira.

En general, quan ja és evident que l'estat ha perdut el monopoli de la força, les institucions catalanes tracten d'establir, per convicció o per realisme, una nova legalitat basant-se en la incorporació al poder d'aquells grups polítics, sindicals i classes socials que fins al moment n'havien estat exclosos. En un principi, amb les restes dels combats barcelonins encara fumejants, es crea un Comitè Central de Milícies Antifeixistes en el qual hi haurà representants dels partits polítics i sindicats, i que servirà, fonamentalment, per mirar d'articular, controlar i organitzar la nova situació (i alhora per frenar els excessos revolucionaris). Un comitè central que posteriorment, a partir de finals de setembre, a causa de les pressions institucionals republicanes i dels «aliats» internacionals i, alhora, de les crítiques internes arran de la violència a la rereguarda dels primers mesos de la guerra, es tornarà a organitzar com a govern convencional per tractar de reconduir la situació i recuperar autoritat.

Aquesta situació revolucionària, amb el principal escenari a la capital catalana, tindrà les seves traduccions locals. En funció de cada lògica territorial, els ajuntaments se substituiran per comitès en els quals partits d'esquerres, sindicalistes o rabassaires seran els qui prendran les decisions i les imposaran, si cal, mitjançant la força. Els comitès seran els encarregats d'organitzar la revolució. Cosa que implica una llista llarga de tasques, des de les més destructives (la repressió als seus enemics de classe, les expropiacions i exaccions

als grups benestants i dominants) fins a les més constructives: organització i supervisió de col·lectivitzacions, establiment de serveis sanitaris, assistencials i educatius o l'organització de l'economia i el consum.

Aquesta lògica interna divergirà de població en població. Hi haurà comitès que aniran molt lluny en les seves aspiracions de crear, en termes de Buenaventura Durruti, «un nou món», que comportarà el suport a col·lectivitzacions de fàbriques, béns, serveis o terres, i que sovint suposarà un ús intens de la violència. Com a regla general, aquesta violència se solia correspondre amb el grau de repressió que s'havia esdevingut en el passat, encara que sovint eren membres dels comitès d'altres pobles els qui es dedicaven a executar patrons, antics esquirols, religiosos o persones benestants. En altres poblacions, les expropiacions es limitaven a les dels grups dominants o propietaris fugitius. En molts indrets, en canvi, l'actuació dels comitès tenien més d'escenificació i litúrgia revolucionària que de continguts concrets. Es mantenia la propietat privada i la gestió col·lectiva esdevenia més aparent que real, de la mateixa manera que la repressió resultava limitada o nul·la, i existia una voluntat inequívoca de protegir el conjunt dels veïns de les represàlies que poguessin esdevenir internament o externa. Tanmateix, en gairebé tots els casos, es posaven en pràctica mesures concretes en la direcció d'igualar condicions materials, millorar condicions laborals i repartir equitativament el pes d'una economia de guerra.

Les col·lectivitzacions agràries, exhaustivament investigades per Marciano Cárdaba,[30] també resultaven heterogènies en la forma i el fons. Normalment, més que voluntat de comunisme llibertari, la tendència era el respecte a la propietat individual. La col·lectivitat expropiava les grans propietats, les terres dels propietaris absents o els excedents

30 Cárdaba, Marciano, *Col·lectivitats agràries a les Comarques*

d'aquelles famílies que no podien explotar-les directament, i es decidia el repartiment individual o l'explotació col·lectiva. S'establien jornals i salaris més adequats i es donava estabilitat en els arrendaments a aquells que no disposaven de propietats agrícoles. En ocasions, també s'organitzaven empreses municipals per a l'explotació dels boscos, els correus o la pesca.

La constitució de serveis comuns i obres públiques van esdevenir polítiques municipals actives que perseguien, d'una banda, millorar l'oferta assistencial i cultural de les poblacions (trobem una febre constructiva de centres escolars, d'acord amb el mandat del Consell d'Escola Nova Unificada), i de l'altra, donar feina al munt de persones desocupades. La pressió assistencial, a més a més, augmentava a mesura que el Principat s'omplia de refugiats espanyols a causa de l'avenç de l'exèrcit franquista.

De tota manera, i tal com assenyala Miquel Izard,[31] els observadors coetanis se n'adonen que el grau d'autonomia municipal és pràcticament absolut, sense més límits dels que imposen els seus propis convilatans i les limitacions degudes al conflicte. Es pot considerar, per tant, la plasmació pràctica de les especulacions ideològiques al voltant del municipi lliure formulades des del darrer terç del segle XIX. Cosa que es tradueix en un poder omnímode del conjunt de treballadors, que des dels comitès locals (posteriorment amb ajuntaments més o menys formalitzats per la intervenció legislativa de la Generalitat) implicarà incautacions a les classes benestants, apropiació de terres dels grans propietaris fugitius i intervenció directa en la col·lectivització, socialització o municipalització

de Girona, 1936-1939. Pagesos i revolució a Catalunya, CCG Edicions / Diputació de Girona, Girona, 2002.

31 Miquel Izard, *Que lo sepan ellos y no lo olvidemos nosotros. El inverosímil verano del 36 en Cataluña,* Virus, Barcelona, 2012, p. 120-131.

dels diversos serveis públics, normalment en mans d'empreses privades. Això, amb un poder fonamentat en la CNT, implica una regulació del treball al servei dels treballadors repartint el treball i la riquesa, salaris igualitaris, una gestió col·lectiva que posa fi a la desocupació forçosa, i una gran proliferació d'obres públiques i de serveis municipals. Fins a cert punt, la municipalització, protagonitzada majoritàriament per comitès amb militants de base i treballadors de coll blau, representà un assaig de laboratori amb més experimentació pràctica que elucubració teòrica, més acció directa que especulació filosòfica, el qual encara s'ha d'analitzar de manera més sistemàtica. I que, en certa mesura, implica un model en què s'emmirallen bona part dels moviments socials actuals.

La vida econòmica i social, tanmateix , en un període de grans carències materials a causa dels esforços de la guerra, implicava una certa tendència a l'autarquia. D'acord amb les directrius del Consell Econòmic de Catalunya, en bona part de la ideologia econòmica llibertària, i la necessitat de repartir i assignar recursos escadussers, molts ajuntaments i col·lectivitats van posar en circulació monedes pròpies, sovint vinculades a la quantitat de temps dedicat a la producció. Cal explicitar que aquesta situació comportava que sovint el bescanvi esdevenia una fórmula habitual d'intercanvi econòmic. Ja sigui per necessitat, ja sigui per ideologia, els anys de guerra i revolució van servir per posar en pràctica els principis d'autonomia municipal, fins i tot en la dimensió econòmica i monetària. Es tractava, voluntàriament o involuntària, d'una aplicació del federalisme teoritzat el segle anterior.

Tanmateix, a mesura que la guerra avançava i que la República espanyola anava recuperant el control de l'esforç bèl·lic i de la societat, l'autonomia catalana i les diverses poblacions anaven perdent poder de decisió sobre els afers propis. Fins ben bé a final de 1937 Catalunya actuava *de*

facto com un estat independent. Amb el reforçament de les estructures de domini (especialment a partir del creixent pes dels comunistes i de la recuperació del poder per part de les classes mitjanes), bona part de les col·lectivitzacions es van anar desmantellant. I, o bé es torna a una estructura de producció que recupera les formes capitalistes, o bé s'introdueixen noves fórmules de gestió estatal, inspirades sovint en el model soviètic, amb una eficiència en termes generals inferior a les del model llibertari.[32] Als pobles, viles i ciutats els comitès són substituïts per ajuntaments convencionals. Les col·lectivitzacions sovint prenen forma de municipalitzacions, en què la gestió passa de ser horitzontal, compartida, i els beneficis repartits de manera més o menys equitativa, a tenir fórmules fonamentades en direccions autoritàries, una estructura jeràrquica i el retorn a escales salarials anteriors a la revolució. En certa manera, la involució, cada vegada més marcada arran dels fets de maig de 1937, permet entreveure allò que demostrarà el bloc comunista en extingir-se el teló d'acer: una fórmula de gestió estatal, que imita les formes capitalistes, que també genera desigualtats, i que mostra grans ineficàcies.

Tanmateix, resulta difícil valorar aquest conjunt d'experiències de gestió municipal autònoma. El context excepcional de la guerra imposà unes limitacions difícils de superar per als actors del moment. Les col·lectivitzacions d'empreses, camps o serveis públics, aviat es van quedar molt mediatitzades per l'escassetat (de béns, de recanvis, de possibilitats d'inversió, de treballadors enviats al front de guerra...). A més a més, una vegada extingida la república i

32 Castells, Antoni, *Les col·lectivitzacions a Barcelona, 1936-1939. La col·lectivització-socialització de la indústria i els serveis (Barcelona i província). Les agrupacions o concentracions d'empreses.* Hacer, Barcelona, 1993, i *El proceso estatalizador en la experiencia colectivista catalana (1936-1939)*. Móstoles, Madre Tierra-Nosa y Jara, 1996.

la revolució per la força de les armes, el record va esdevenir pràcticament clandestí. No només pel pes de la repressió franquista, que emfatitzà sobretot la dimensió violenta que comportà la venjança de classe duta a terme per alguns comitès i patrulles de control. El domini d'una historiografia influenciada pel paradigma marxista va voler desautoritzar una experiència revolucionària que qüestionava directament els seus dogmes. Ara bé, la memòria popular mantenia viu el record de quan els amos havien hagut de fugir i les coses continuaren funcionant, un moment en què els diners semblaren desaparèixer de la circulació i es van substituir per una mena de bons emesos pels consistoris i els comitès. Un període en què, tot recordant els versos del poeta Martí i Pol, tot estava per fer i tot semblava possible.

De l'erm franquista a l'efervescència municipalista de la Transició

La fi de la guerra i la instauració d'una dictadura totalitària encapçalada pel general Franco implicaren el retorn a la vella dinàmica de centralització, autoritarisme, repressió, nacionalisme hispànic i inanitat municipal. La imposició del nou règim, a més, vingué precipitada pel pes de les armes, de manera que l'eradicació de les llibertats democràtiques i socials fou acompanyada d'una brutal violència física, material i immaterial, fins al punt que tot Catalunya havia esdevingut una mena de gran camp de concentració. Paul Preston parla de «genocidi espanyol» per explicar les ànsies destructives dels sectors reaccionaris hispànics, en la seva voluntat d'eliminar a centenars de milers de dissidents i les seves idees.[33]

33 Preston, Paul, *El holocausto español. Odio y exterminio en la guerra civil y después,* Debate, Barcelona, 2011.

Si al llarg de la revolució els municipis van viure un moment de màxima activitat i autonomia en circumstàncies excepcionals, el franquisme propicià una mena d'estat d'excepció permanent i convertí els ajuntaments en un desert polític i social. D'acord amb la seva lògica de poder, les noves autoritats posaren en el primer lloc de la llista de les seves obsessions la voluntat d'exercir un control total damunt les persones i les institucions. I malgrat una vaga ideologia feixista i corporativista, a la pràctica, el règim restaurà les velles fórmules de domini de la Primera Restauració: un control estricte exercit des dels governs civils i militars, la designació directa dels alcaldes —habitualment personatges afectes al règim i representants de les forces vives locals—, l'absència de competències i recursos econòmics i materials gairebé inexistents.

Amb això, la vida municipal pren una atonia que durarà dècades. Una situació potenciada per la sistemàtica repressió de la dissidència, que la policia es dedicà a assassinar, empresonar, marginar i assetjar; el bo i millor de la societat era a l'exili. Un exili que podia ser exterior, desconnectats durant dècades del seu país (principalment a França i Llatinoamèrica); o interior, en el qual personatges carismàtics, després d'haver patit persecucions, depuracions, empresonaments i repressions, es recloïen en ells mateixos, sense mitjans d'expressió, aïllats en el dur context d'una dictadura totalitària, o bé condemnats a la clandestinitat. El partit únic, a més a més, prenia bona part del control de la política municipal (assistit sovint pels poders fàctics, especialment l'església i la guàrdia civil) per tal d'exercir un domini abassegador damunt una població majoritàriament atemorida i sabedora que el poder i els individus afins al règim tenien la impunitat total. Com a conseqüència, i també arran de l'espoli de bona part de les propietats dels republicans, s'instal·la una corrupció sistèmica que perdurarà al llarg del règim i més enllà.[34]

Així, els poders locals fàctics i la col·laboració institucional per part dels jerarques franquistes anaren de bracet al llarg de la dictadura. Aquest fet implicava l'existència de nepotisme (que beneficiava els vencedors i els seus familiars), contractes empresarials onerosos, carta blanca per als propietaris de cara a fer negocis en aspectes tan essencials com l'especulació immobiliària o la destrucció d'espais naturals destinats a construccions turístiques o segones residències, en contra de qualsevol regulació i norma. La llibertat amb què actuaven els beneficiaris del règim, dins el qual la capacitat de tenir bones relacions esdevenia el principal actiu, generarà una cultura de la impunitat que es perllongarà després de la mort del dictador.

Al cap i a la fi, el mateix franquisme va esdevenir un règim corruptor, fonamentat en la proximitat amb el poder, en la ineptitud política, en l'absència de capacitat i voluntat per resoldre els problemes de la ciutat o el poble, i amb una obsessió malaltissa per evitar que res s'escapés del seu control. En certa manera, bona part dels ajuntaments catalans es convertiren en una institució pràcticament morta, amb pocs serveis i de baixa qualitat, escassa o nul·la iniciativa inversora, i, en les ciutats grans, amb una gran capacitat d'entendre l'administració com un lloc per exercir una política caciquista.

A partir de la dècada de 1960 —quan l'economia catalana es recuperà de l'etapa autàrquica—, el país rebrà milions d'immigrants rurals procedents de l'estat; és aleshores que aquesta ineficàcia municipal esdevindrà un punt de fricció i mobilització que alimentarà l'opo-

34 Cal no oblidar la figura miserable i confident del sometent. Si la dictadura va ser civicomilitar, la corrupció sistèmica també s'ha d'explicar des dels individus afins al règim.

sició al règim. Els nous barris i ciutats, especialment en àrees industrials, impliquen noves necessitats rarament ateses per les autoritats municipals. El creixement desordenat, potenciat per propietaris urbans sense escrúpols, comportarà la construcció de barriades sense planificació, sense qualitat constructiva ni serveis, ni llicències municipals; sovint també hi haurà habitatges d'autoconstrucció.

El moviment veïnal esdevindrà un dels actors de l'antifranquisme més potents. Tindrà la capacitat de catalitzar el malestar popular i una pràctica de dissidència que, alhora, també esdevindrà propositiva. Potser sense saber-ho, la protesta al carrer, l'exercici de la desobediència i el desafiament al règim, serà una certa gimnàstica democràtica que començarà a dotar de contingut els projectes municipalistes. En un context europeu en què la socialdemocràcia ha practicat polítiques de benestar, moltes de les quals gràcies a l'impuls de les entitats municipals, aquí són les famílies les que es mobilitzen per tenir noves escoles (sovint enviant els seus fills a escoles sense haver-los matriculat prèviament) o són els ciutadans anònims els qui segresten autobusos per reclamar que posin transport públic en àrees desateses.

En morir Franco, els ajuntaments són inoperants i estan desprestigiats als ulls de la ciutadania. La ciutadania està mobilitzada en un combat pel control del carrer, en què la ultradreta i les forces de l'ordre fan el possible per mantenir la correlació de forces mitjançant el recurs de la por. Tanmateix, i malgrat els condicionants interiors i exteriors, la Transició esdevindrà un pacte desigual en el qual els franquistes integren i coopten part de l'oposició a canvi de llibertats democràtiques, i obtenen que es respectin els privilegis assolits mitjançant la guerra i quatre dècades de dictadura.[35]

35 Muniesa, Bernat: *Dictadura y Transición. La España lampedusiana. La monarquia parlamentaria,* Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2005.

Tanmateix, en el cas català, el pacte resulta molt més complicat. L'agitació social i política, i també la qüestió nacional de fons, impedeixen que la transacció resulti fàcil. Ans al contrari, l'efervescència contestatària catalana incorpora nous actors —és el cas de l'Assemblea de Catalunya (1971-1977) en què amplis sectors socials i polítics tenen una certa capacitat d'obligar a modificar el guió. Per exemple, a l'hora de recuperar l'autonomia republicana (personalitzada en el retorn i reconeixement del president a l'exili, Josep Tarradellas). També per la via dels fets, mitjançant mecanismes d'acció directa com les vagues, les manifestacions, les ocupacions d'ajuntaments i de fàbriques, i una cultura de la dissidència molt vigorosa, en què la dimensió social, política i nacional es troben molt entrelligades.

Les eleccions de 1977 estableixen allò que Andreu Mayayo denomina «La ruptura catalana».[36] A diferència d'Espanya, on la UCD d'Adolfo Suárez, nomenat pel règim, és qui guanya, a Catalunya seran les forces d'esquerres les qui obtindran la victòria. I seran partits considerats nacionalistes (Convergència o ERC) els que aconseguiran grans resultats locals; mentre que les formacions d'obediència espanyola es quedaran en un segon terme. Aquests resultats impulsaran diverses iniciatives a nivell local. Perquè, de fet, la victòria de les esquerres i la presència de les forces nacionalistes desautoritzen clarament els ajuntaments catalans, encara regits d'acord amb els criteris (i els alcaldes) franquistes.

Mentre no es convoquen eleccions municipals, aquesta efervescència es tradueix sovint en la pèrdua total de l'autoritat d'alcaldes i regidors, i en algunes ocupacions d'ajuntaments, amb l'establiment de «comissions gestores», sovint

36 Mayayo, Andreu: *La ruptura catalana,* Afers, Barcelona, 2002.

sota el paraigua o el protagonisme oficiós de les assemblees locals de l'Assemblea de Catalunya i els partits d'esquerra. Tanmateix, l'opció majoritària (la preferida pels socialistes i comunistes) consisteix a establir «comissions de control» que fiscalitzen l'acció municipal, i «assessoren» els ajuntaments a l'hora de prendre iniciatives. Ara bé, les iniciatives de fiscalització de la política municipal rarament tenen lloc i les ocupacions no resulten del tot viables. D'una banda hi ha el compromís per part dels partits democràtics que han pactat amb els franquistes no desbordar l'autoritat, i de l'altra, una insuficiència absoluta de recursos econòmics per emprendre bona part dels projectes i aspiracions del veïnat. En certa mesura aquest control, sovint sota la fórmula del pacte, sovint sobre la fórmula de pressions, no supera la situació de paràlisi fruit de la crisi de legitimitat.

De fet no serà fins a l'abril de 1979, prop de dos anys després dels comicis constituents, que no es convocaran eleccions municipals. El retard és degut a dos factors principals. El primer és la voluntat d'establir un ferri marcatge sobre el procés que, amb unes Corts en ple funcionament i una constitució vigent, eviti iniciatives populars descontrolades i recondueixi des de la cuina dels partits polítics l'agitació social del moment. El segon, i no menys important, és el record que l'adveniment de la Segona República fou precipitat precisament en uns comicis municipals. La por que el projecte de transacció tranquil·la descarrili propicia anys de paràlisi i inacció, i provoca en bona part de la societat la desmobilització generalitzada coneguda com *el desencanto*.

Tal com es podia esperar, a Catalunya les esquerres guanyen les eleccions. El PSC obté un 26,9% de vots. A continuació el PSUC, un 20,3%, i CiU, un 19%. A més distància, l'oficialista Centristes de Catalunya, marca catalana de la UCD, el partit d'Adolfo Suárez, un 13,5%, i ERC, un 3,9%. Tanmateix, si ho mirem amb deteniment veurem

que, pel que fa al nombre d'alcaldes i regidors, els convergents són els guanyadors, amb 216 i 1.782, respectivament, seguit de Centristes de Catalunya amb 127 i 1.272, relegant els socialistes al tercer lloc amb 85 i 927, en el quart el PSUC amb 30 i 547, i en cinquè, ERC (24 i 205). Aquests resultats indiquen un fet: la Catalunya industrial, especialment de la conurbació barcelonina, serà un àmbit on el vot socialista i comunista tindrà la seva hegemonia, mentre que la Catalunya de comarques, en poblacions més rurals i petites, s'anirà bastint una certa base social catalanista —ja sigui des d'un vessant conservador o des d'un nacionalisme de caire més republicà. Aquest eix social i nacional determinarà el debat al llarg dels anys posteriors: un contrast entre una Catalunya metropolitana, amb una presència important de nous catalans (a final dels setanta la majoria de residents havien nascut fora del Principat) i la Catalunya interior.

Malgrat que tant la Constitució (votada el desembre de 1978) com l'Estatut (l'octubre de 1979) parlaven genèricament d'autonomia municipal, a la pràctica, existia prou ambigüitat per tal que fossin les polítiques concretes dels governs de torn les que poguessin ampliar o limitar les capacitats d'autogovern local. D'altra banda, la pròpia naturalesa de la Transició, fonamentada en una democràcia vigilada i la renúncia a la ruptura respecte al règim anterior, implicaren la supervivència d'algun dels tics antidemocràtics del passat. En bona mesura, perseveraren pràctiques caciquistes. En el cas dels ajuntaments petits, les forces vives mantenien un gran marge de maniobra per sabotejar qualsevol mesura presa democràticament. Algun exemple ens l'ofereix el cas d'Arbúcies, en què les CUPA, candidatura d'esquerres guanyadora a les eleccions, i l'alcalde, Jaume Soler, tractaren d'imposar un impost progressiu de solars. Un impost que, malgrat la seva legalitat, mobilitzades les forces vives, i la patronal de les empreses

carrosseres, es van negar a pagar.[37] En els grans, es mantingueren dinàmiques de corrupció i nepotisme que, en tot cas, tenien gran capacitat d'adaptació als controls democràtics. En bona part dels municipis de l'àrea metropolitana alguns dels governs d'esquerres van fer un gran esforç desmobilitzador mentre que importaven algunes pràctiques caciquistes dels indrets d'origen de les seves poblacions—basant-se en l'economia del regal, l'assistencialisme asimètric, les subvencions a entitats que asseguraven la submissió dels votants. Es produïa, a més a més, una certa política d'aparador i escenificació, a partir de grans esdeveniments o inauguracions d'obres públiques per demostrar que es feien coses ben visibles, i que permetien mantenir una clientela fidel. L'entrada del joc electoral comportava una certa competitivitat entre partits segons criteris i actes similars que, a la pràctica, implicava escasses diferències entre gestions municipals.

Tanmateix, un dels eixos sobre els quals va pivotar els primers anys d'ajuntaments democràtics va ser una certa obsessió per marcar distàncies respecte de la ciutadania i per una tendència a controlar institucionalment qualsevol iniciativa. L'efervescència de les lluites socials i els moviments de barri d'oposició al franquisme es van trobar amb la necessitat de concretar les formes d'intervenció en la política municipal. La vocació de la Segona Restauració d'establir uns partits polítics forts i controladors, va requerir, a més, la necessitat de reclutar entre l'afluència de militants de base, quadres intermitjos. Les associacions de veïns van esdevenir la principal pedrera municipalista dels diversos partits. La voluntat de cooptació en què es va fonamentar la Transició es va traduir en la capacitat d'assimilar un bon nombre de líders comunitaris i integrar-los (i disciplinar-los) a l'interior de les estructures fortament centralitzades i autoritàries del PSC, PSUC, CiU i altres formacions polítiques. D'aquesta manera s'assolia un doble objectiu: absorbir talent i neutralitzar tota dissidència.

L'obsessió pel control també comportà una política d'administració directa d'espais comunals. A diferència de la gran tradició autogestionària de la societat catalana, a partir d'ateneus populars, associacions o moviments socials (expropiats pel franquisme i insuficientment retornats als seus propietaris legítims), molts dels ajuntaments catalans van crear una xarxa de centres cívics des dels quals dur a terme polítiques culturals i associatives amb una vocació dirigista. Tot i que aquesta era una política ben vista per part de la ciutadania, el problema era que precisament l'autoritat municipal tenia la clau dels locals i, per tant, podia procedir amb astúcia d'enginyeria política i social. Era una manera de neutralitzar la dissidència i tenir vigilada la vida d'unes entitats cada vegada més dependents dels espais cedits i d'una política de subvencions extremadament complexa i no sempre equitativa. Paral·lelament, els diversos ajuntaments esdevenien agents actius per combatre (i si calia, destruir) tots aquells espais bastits des de la base social i al marge del que determinava l'autoritat, fonamentalment ateneus populars o cases ocupades.

Tot i les iniciatives per pal·liar els dèficits d'espais verds, construccions escolars o serveis assistencials, si alguna cosa va caracteritzar els primers ajuntaments del règim de la Segona Restauració fou la insuficiència de recursos. Com dèiem, les ambigüitats de la Constitució es traduïen en la voluntat de tot sistema polític centralista i autoritari de malfiar-se de l'autonomia dels ens locals, i això es materialitzava en una insuficiència endèmica de finançament. Una insuficiència que se sumava a una onerosa herència de dèficits urbanístics i estructurals respecte als serveis més bàsics i a l'absència d'equipaments comuns i de qualitat. En

37 Albert Botran, *Unitat Popular. La construcció de la CUP i l'independentisme d'esquerres,* El Jonc, Lleida, 2012, p. 95.

altres paraules, els primers ajuntaments democràtics, hagueren de partir de zero, amb pràcticament no res.

L'efecte corruptor del règim de la Segona Restauració: caciquisme, corrupció i bombolla immobiliària com a reflex d'una democràcia incompleta

El règim que substituí al franquista, la Segona Restauració borbònica, experimentà una transformació lampedusiana de la societat espanyola: tot canvià per tal que tot restés igual. Bé, potser l'afirmació resulta exagerada. Tanmateix, el cert és que els vencedors de la Guerra Civil van estar en condicions d'imposar uns pactes en què van preservar els seus interessos, tant jurídicament (lleis d'Amnistia o la pròpia Constitució) com simbòlicament (himne, bandera i una monarquia imposades), com per la via del fet (impossibilitat de polítiques de memòria o de qüestionament de l'estatus dels poders fàctics). Això vol dir que, malgrat el gaudi d'algunes llibertats democràtiques i la concessió d'algunes aspiracions populars (com l'autonomia catalana, la «no persecució» de la dissidència o el tast d'algunes polítiques socialdemòcrates), el fet és que els equilibris de poder restaren pràcticament inalterables respecte a la dictadura. La qual cosa es tradueix, a la pràctica, que des dels pobles més petits fins a les més altes institucions municipals metropolitanes, hi havia personatges i interessos que no es tocaven. I en cas que algú els qüestionés, sovint els altres poders (l'executiu, el legislatiu, el judicial o el mediàtic) intervenien per avortar qualsevol iniciativa contrària a determinats sectors de la societat o de l'estat. Així, per exemple, i com han palesat algunes investigacions recents, és freqüent que els antics propietaris rurals, que eren poders fàctics legals abans de la Guerra Civil pel seu control de la

principal font de riquesa, es reconvertissin al negoci de la construcció, sovint gràcies a l'extensió d'urbanitzacions i segones residències, sovint dedicats al sector de les immobiliàries, tot aprofitant, no únicament la propietat, sinó la xarxa de contactes entre tots els actors que intervenen en les diverses bombolles especulatives: classe política, notaris, lletrats, alcaldes...[38]

És així com s'explica, a nivell local i global, la preservació d'algunes pràctiques instaurades durant el franquisme: el caciquisme, la corrupció, la insuficiència de polítiques públiques en la direcció de la igualtat o el benestar o una concepció del desenvolupament econòmic massa vinculats a les bombolles. En certa manera, aquesta incapacitat institucional de resoldre aquests problemes no deixava de ser expressió del que Vicenç Navarro denominaria una «democràcia incompleta» i que segons el seu parer, seria conseqüència del gran poder real que mantenien uns poders fàctics, més que conservadors, absolutament reaccionaris.[39]

El règim de la Segona Restauració (iniciat el 1975 i encara vigent), venia acompanyat de diverses característiques destinades a preservar l'estatus de les classes benestants. És per això que existien blindatges jurídics (amb un Tribunal Constitucional excessivament dependent de les elits estatals) o una estructura de poder executiu fonamentada en partits polítics que funcionaven com a grans maquinàries de poder destinades a exercir un control ferri dels alcaldes, els regidors i qualsevol persona que ostentés representació política. Uns partits que, a més a més, van esmerçar grans esforços a desmobilitzar la societat, especialment cap a fi-

38 Enric Saguer i Hom (Coord.), *Els últims hereus. Història oral dels propietaris rurals gironins (1930-2000),* Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2005.
39 Navarro, Vicenç, *Bienestar insuficiente, democracia incompleta. Sobre lo que no se habla en nuestro país,* Anagrama, Barcelona, 2002.

nals de la dècada de 1970, a bandejar dissidents i cooptar els diferents líders comunitaris que poguessin representar un perill o una alternativa política. L'estat dissenyat entre 1975-1979, a més, tenia una aparença descentralitzadora (el pes del catalanisme i del nacionalisme basc van forçar gestos i concessions a unes elits polítiques madrilenyes endèmicament proclius al centralisme borbònic), que contrastava amb una vocació clarament autoritària i amb un sistema legal eriçat de tallafocs institucionals. Això implicava que, a la pràctica, resultés molt difícil governar en contra de la voluntat dels governadors civils (més endavant, dels delegats del govern), mentre que els òrgans jurídics de l'alt funcionariat madrileny vigilaven de prop qualsevol decisió presa a nivell local, i un exèrcit de fiscals i advocats de l'estat esperaven impugnar qualsevol decisió que qüestionés el pes de l'estat en l'administració.

En el cas específic de Catalunya, les primeres (i successives) eleccions municipals, convocades a nivell estatal de manera quadriennal, dibuixaven un aparent doble eix: un eix social (entre esquerres i dretes) i un de nacional (teòricament entre catalanisme i formacions d'obediència espanyola). En concret, les diverses polítiques empreses pels diferents partits no diferien gaire les unes de les altres. D'acord amb l'esperit del temps i les necessitats i aspiracions de la ciutadania, fins a començament de la dècada de 1990 es van propiciar polítiques de caire socialdemòcrata, amb polítiques de construccions escolars, assumpció de serveis públics i assistencials, reformes urbanístiques a partir de la creació de zones verdes i espais públics. També, la totalitat dels ajuntaments, més enllà del poder polític, van emprendre polítiques «catalanitzadores», amb presència pública i foment del català a les institucions i els serveis, així com de polítiques de memòria a còpia de canvis de nomenclàtors de carrers o monumentalitats. Les diferències, malgrat la retòrica, resultaven més aviat minses,

encara que es va establir una certa rivalitat entre partits teòricament d'esquerres i amb una major connexió amb Madrid (PSC, PSUC —posteriorment ICV-EUiA) que confluïren majoritàriament a la Federació Catalana de Municipis i partits teòricament més conservadors —o almenys desconnectats del marxisme— i independents de la capital espanyola (CiU i ERC) que s'aplegaren, amb excepcions, al voltant de l'Associació Catalana de Municipis. Ambdues entitats municipalistes engegaren una certa rivalitat política i una certa competència per l'hegemonia en l'àmbit local. En aquest panorama trobarem excepcions amb candidatures independents, de característiques molt diferents entre si, encara que amb experiències municipals molt interessants com les que acabaran confluint al voltant de les CUP (o en els seus orígens, la CUPA), el cas més emblemàtic de tots serà el protagonitzat per l'alcalde Jaume Soler, del poble d'Arbúcies, amb un programa absolutament rupturista de gestió municipal horitzontal, i l'intent de control dels poders fàctics locals. Uns poders fàctics amb capacitat de total impunitat a l'hora de complir amb mandats democràtics, sota l'empara de l'estat i la Generalitat. La CUPA d'Arbúcies, a més a més, també es va caracteritzar per una política pionera de solidaritat internacional, especialment amb Nicaragua —aleshores en plena revolució sandinista— o el Sàhara Occidental.[40] En termes similars, es pot parlar de l'experiència de la Unitat Municipal 9 de Sant Pere de Ribes, impulsada pel Bloc d'Esquerres d'Alliberament Nacional (BEAN), amb un actiu paper de foment de cooperatives i d'experiències col·lectives de treball i una lluita activa contra la pobresa i l'atur. Tanmateix, també aquí l'experiència de la UM9 va topar amb grans resistències dels constructors locals davant els intents de

40 Botran, Albert, *Unitat Popular. La construcció de la CUP i l'independentisme d'esquerres,* El Jonc, Lleida, 2012, esp. p. 52-57.

l'ajuntament de posar ordre al caos urbanístic de les diverses urbanitzacions.[41]

Tanmateix, la desconfiança de l'estat (i alhora també d'una Generalitat en construcció) respecte als municipis es traduïen en una insuficiència de competències. A partir d'una estudiada ambigüitat legal, els ajuntaments, que esdevenen la primera línia de foc política enfront una ciutadania que sí que està protagonitzant una revolució social i democràtica a partir del coneixement dels seus drets, han de fer front a les necessitats bàsiques i urgents que els demanen els seus votants. I sens dubte, els ajuntaments, a banda d'aquesta absència de competències reals i de les exigències creixents de la seva ciutadania, han de bregar amb un contundent condicionant: la manca de recursos econòmics i l'escassetat del seu finançament.

En aquest sentit, el poder local serà la baula més feble de les administracions. L'estat, que a voltes ha estat definit com a federal, monopolitza la pràctica totalitat dels impostos estratègics. Les comunitats autònomes, tot i disposar de nombroses competències transferides, depenen de la bona (o mala) voluntat del ministeri d'economia i hisenda, la qual cosa els fa vulnerables. Els ajuntaments s'han de conformar amb les escorrialles i es veuen forçats a buscar fonts alternatives o extraordinàries de finançament. El sistema, en certa mesura, els empeny a un model de desenvolupament econòmic fonamentat en l'especulació, les bombolles immobiliàries, la competència deslleial respecte altres poblacions o a un endeutament que beneficiarà especialment el sector financer.

Aquesta endèmica manca d'ingressos estables i adients per fer front a les necessitats reals dibuixa un sistema envilit, perquè empeny molts ajuntaments a buscar ingressos extraordinaris i cíclics. Amb un sistema de recaptació fonamentat en impostos com ara el de Béns Immobles, les llicències d'obres o el d'Activitats Econòmiques, la idea de potenciar la construcció o l'alça dels preus immobiliaris, o competir amb altres localitats per atreure inversions industrials és una temptació massa gran per deixar-la passar. És així com la legislació estatal i els poders fàctics potencien una activitat que, ja durant el franquisme, havia enriquit molts cacics locals, antics propietaris rurals o urbans, basant-se en una expansió urbanística desproporcionada i desordenada. Un enriquiment exagerat que s'anirà accentuant a mesura que passin els anys, en un procés en què els ajuntaments esdevindran còmplices necessaris (o inductors directes, d'acord amb les directrius del partit o els interessos dels notables locals).

La insuficiència de finançament dels ajuntaments és un factor que explica la persistència de les diverses bombolles immobiliàries que han permès inflar les dades d'activitat i creixement. Fet que va acabar tenint efectes letals per a la majoria de la societat, amb escassos beneficiaris i una majoria de perjudicats. D'una banda, introduïa mecanismes de corrupció dins dels sistemes municipals, malvenent propietat pública als «amics», alhora que les requalificacions de terrenys asseguraven possibilitats de negoci, garantint picossades o *mordidas* i jubilacions d'or. Enriquia a qui ja disposava de recursos, normalment sòl urbà o rural urbanitzable gràcies a martingales jurídiques i maletins farcits de diner negre. Implicava uns increments del preu de l'habitatge de manera salvatge, fins al punt que acabava expulsant dels centres urbans a una majoria treballadora, o obligava a un endeutament hipotecari insostenible de tràgiques conseqüències ulteriors. Comportà la importació de milions de treballadors forans, precaris, mal pagats i amb les seves famílies. Cosa que implicava disparar la despesa social en les pròpies polítiques assistencials municipals. Es produí un increment demogràfic sobtat i desordenat, amb la necessi-

41 *Ibid,* p. 57-62.

tat de generar noves infraestructures viàries de comunicacions, educatives, sanitàries, equipaments... Alhora, aquest suposat creixement econòmic (més que creixement, potser podríem afirmar que Catalunya s'engreixava)[42] generava un cert caos i desordre en la planificació urbanística, a banda de fer un mal irreparable a l'entorn natural i paisatgístic, i creava en molts ajuntaments una malaltissa i suïcida dependència del totxo, amb conseqüències socials i econòmiques dramàtiques arran de la crisi iniciada el 2007-2008. Especialment a partir de la liberalització del sòl, en la reforma aznariana de 1998, les ciutats s'envolten d'urbanitzacions de luxe i suburbis amb dèficits estructurals, mentre que la mobilitat s'ampliava en la mateixa mesura que les distàncies a recórrer, en un context d'insuficiència dels transports públics.

Aquest engreix econòmic i social, també comportà conseqüències que contribuïren alhora a malejar el funcionament de molts ajuntaments. L'escassetat econòmica va empènyer també molts consistoris a endeutar-se per poder fer polítiques ordinàries, encara que també polítiques expansives dins del model neoliberal del turbocapitalisme. La pressió, dins d'una lògica de partits polítics amb una certa competència, i la competitivitat entre diversos pobles i ciutats per acaparar inversions, portà molts ajuntaments a fer dependre la seva tresoreria dels diversos crèdits en entitats bancàries. Algunes, les caixes d'estalvi de caràcter públic, moltes creades per les diputacions provincials, acabaven sent un espai per obtenir recursos extres. El món empresarial local i nacional i el món polític establien unes relacions perilloses en què els préstecs esdevenien una fórmula de corrompre partits i contreure deutes que serien socialitzats per una ciutadania que exercia més aviat un paper

42 Diez, Xavier: «Catalunya no creix, s'engreixa», *El Punt,* 9-X-2007.

de víctima d'aquestes polítiques expansives. D'altra banda, aquesta disputa per les inversions o per convertir les ciutats en «marques» (un cas paradigmàtic seria la «marca Barcelona»), comportaria una certa dependència de grans esdeveniments —com els Jocs Olímpics de 1992 o el Fòrum de les Cultures de 2004 a la capital catalana— que més aviat servien per fer polítiques durament especulatives i de gentrificació social.[43] A escala més local, la competència entre pobles implicava crear grans infraestructures industrials (la creació de polígons deserts a molts pobles) culturals o esportives, propiciava una certa obsessió per la política de l'aparença. En el món de la competència de partits i localitats per mantenir sota control els ajuntaments, s'apostava més clarament per allò visible (poliesportius, camps de futbol de gespa, passeigs marítims...) que per allò més invisible (clavegueram, polítiques assistencials, infraestructures educatives o culturals...). Quan un alcalde volia assegurar-se la reelecció, sovint es veia empès a apostar per allò que es podia veure o tocar. I en aquestes polítiques d'inversió pública, sovint els poders fàctics locals —o les grans empreses d'obres públiques, en promiscuïtat amb els grans poders financers— imposaven sobrepreus a uns ajuntaments amb una administració que, si bé no havia estat tradicionalment transparent, havia guanyat en opacitat. En molts pobles i ciutats, mentre creixien les bosses de pobresa dels treballadors invisibilitzats, els carrers s'omplien dels Mercedes dels constructors.

Aquesta evolució és paral·lela a una progressiva «empresarialització» de l'administració local. La tradició socialdemòcrata d'una administració pública rigorosa comença a ser abandonada a partir del moment en què la cultura neoliberal impregna també els ajuntaments. Molts

43 Horta, Gerard: *L'espai clos. Fòrum 2004. Notes per a una travessia pel no-res,* Edicions del 1984, Barcelona, 2004.

dels serveis tradicionalment gestionats de manera directa passen a ser subcontractats i externalitzats per diverses empreses, moltes de les quals, o bé pertanyen als cacics locals o bé formen part d'entramats empresarials globals que financen partits i corrompen el moll de l'os de l'estat. Des dels serveis de recollida d'escombraries o de manteniment d'enllumenat públic fins a la gestió dels pavellons o les llars d'infants municipals, apareixen empreses que es dediquen a gestionar de manera molt ineficient i onerosa els serveis contractats. En certa mesura, més que gestió, es dediquen a esdevenir màfies intermediàries entre els ajuntaments i els treballadors que presten un servei cada vegada més car. Les subcontractacions, un dels emblemes de la nova gestió i la implantació de consorcis publicoprivats estableixen el principi de «privatització del benefici, socialització de les pèrdues». I de fet, les privatitzacions municipals afegeixen despesa (i endeutament) a les administracions públiques i acaben carregant-se desenes de milers de llocs de treballs estables abans gestionats per funcionaris de l'administració. En altres termes, aquesta presumpta «col·laboració publicoprivada» ha esdevingut una ideologia bàsica —podríem qualificar-la de religió— de com s'han bastit les polítiques municipals dels darrers vint anys: un conjunt de mesures inspirades en creences neoliberals i processos privatitzadors que esdevenen instruments per dur a terme l'extracció dels béns públics en favor del sector privat. En certa mesura, aquest procés venut com a modernitat ens remet a la corrupció borbònica del segle XVIII, quan els serveis eren licitats amb l'únic objectiu de l'enriquiment particular d'aquelles famílies pròximes al poder central, mentre s'estenia la misèria entre les capes populars.

Aquest estat de coses precisament propicia una creixent crisi de legitimitat entre la ciutadania, que pateix les conseqüències de polítiques corrompudes, i les institucions que tracten de justificar aquesta deriva autoritària i retrògrada

com a conseqüència d'una suposada modernitat. En certa manera, a escala local aquesta situació és el que determina la crisi social sistèmica que qüestiona l'ordre vigent i, que des de la segona dècada d'aquest segle, ens fa pensar en un esfondrament del règim actual. O, en altres termes, en la necessitat d'un nou apoderament ciutadà de base, on necessàriament han de confluir pràctiques més democràtiques, més igualitàries i, en conseqüència, amb la necessitat d'acabar amb el capitalisme neoliberal vigent.

Present del municipalisme a Catalunya

Col·lectiu Víric

Espais de cooperació i divergència

Les actuals candidatures municipalistes i la complexitat de les aliances on s'acomoden arrelen en la genealogia dels moviments socials i la societat civil catalana. Els factors que la travessen són diversos: la relació dels diferents espais de dissidència amb la legalitat i allò institucional, els posicionaments sobre la qüestió nacional i la disparitat entre la centralitat de Barcelona i la resta de Catalunya. Tot plegat configura un escenari canviant de connexions, interconnexions i desconnexions entre els diferents subjectes polítics.

Al llibre *Candidatures Alternatives i Populars a Catalunya* Gemma Ubasart fa referència a «una generació d'activistes que s'ha format políticament en els moviments socials juvenils del cicle de lluites que engloba el període que va des de l'aixecament zapatista l'any 1994 fins a les mobilitzacions contra la guerra del 2003, transcorrent a través del moviment okupa, estudiantil i per a la insubmissió dels anys noranta, i el moviment global contra la guerra». Ubasart parla específicament de la composició de les Candidatures Alternatives del Vallès (CAV) i les CUP de diversos pobles. Però tant l'arc temporal com els referents

polítics són extrapolables a tot Catalunya i a diferents espais de militància.

Només a la Barcelona metropolitana trobem, si més no, tres grans subjectes d'acció política que han fet un paper fonamental en la configuració de les dissidències: 1) els moviments de base i assemblearis, 2) l'associacionisme i les ONG i 3) el camp acadèmic. El joc, la confluència i les tensions entre tots tres espais, l'intercanvi d'activistes i militants que els formen, ha resultat determinant en la política dels moviments socials de les dues últimes dècades.

En aquest cicle hi ha esdeveniments que poden servir com a referència i, fins i tot, ajudar-nos a reconèixer la gestació d'aliances. Les contracimeres antiglobalització contra el Banc Mundial i, posteriorment, les massives mobilitzacions contra la guerra van establir una trobada –no absent de tensions–, entre els moviments antisistèmics i les entitats de la societat civil, si fa no fa institucionalitzades, com Justícia i Pau, l'Observatori DESC, la FAVB, la CONFAVC, la Federació Catalana d'ONG, etc. Aquesta confluència es dóna amb dissensions i malestars provocats per la catalització de determinats sectors sindicals o de partits de l'esquerra institucional: «La incapacitat del moviment global per afirmar el seu propi espai polític l'ha portat a ser objecte d'ús per part d'operacions de reciclatge del discurs parasitari de les organitzacions clàssiques d'esquerra».[1]

Un altre element que va generar aproximacions va ser el Fòrum 2004, símbol de la versió catalana del boom immobiliari. L'ús d'un discurs progressista com a cobertura per a l'execució d'un urbanisme salvatge i la celebració del diàleg organitzat a partir d'un fort autoritarisme institucional, representava perfectament el doble llenguatge de l'esquerra

1 Cita de Gemma Ubasart i Jordi Bonet a Enrique Leiva, Ivan Miró i Xavier Urbà, *De la protesta al contrapoder. Nous protagonismes socials a la Barcelona metropolitana*, Virus, 2007.

institucional gestora: polítiques neoliberals complementades amb discursos ciutadanistes entorn de la participació. Un fariseisme que va obtenir el rebuig unànime del moviment okupa i de part del moviment veïnal, i que va tenir ressò mediàtic més enllà de Barcelona.

Part de les diferències entre els subjectes antagònics d'aquesta constel·lació es basaven en una lectura semblant del paper nociu que feien les pràctiques institucionals, però oposat sobre la relació amb les inistitucions i el sistema de partits, especialment amb l'anomenada esquerra institucional. El rebuig dels sectors antisistèmics i assemblearis de la interlocució institucional va acabar col·lidint amb allò que les entitats veïnals, ONG, grups de drets humans, etc. consideraven un àmbit essencial de treball. Aquestes diferències van fer que l'aliança esdevingués un acord d'interessos sense estratègia, i més d'ús mutu que de suport mutu. No obstant, la destrucció massiva de drets, la creixent banalització dels que quedaven i la involució autoritària de les institucions que invalidava qualsevol interlocució, van deixar en segon pla bona part d'aquestes diferències i es va donar una relació de complementarietat entre aquests dos mons.

A partir de l'any 2004 es van començar a sargir les relacions que més endavant donaren lloc a les actuals propostes municipalistes, sobretot entre els sectors dels moviments que comencen a plantejar-se la interlocució institucional com a part de la seva estratègia. De fet, una proposta de l'Espai Social Magdalenes, del 2006, va provocar un debat irat en el si del moviment okupa en plantejar la negociació amb l'ajuntament per aconseguir la cessió d'un espai i la revocació de la llicència hotelera concedida a la propietat. Aquest mateix espai d'afinitat també havia de tenir un paper determinant, primer, en V de Vivenda i, posteriorment, en la Plataforma d'Afectats per l'Hipoteca (PAH).

Entre els anys 2004 i 2011, una bona fornada d'activistes ja es mouen a cavall entre l'acadèmia i els moviments o entre l'associacionisme i la militància assembleària, i comencen a ser cares conegudes. Esdevenen una mena de frontissa entre els espais de base i les entitats més institucionals. Algunes de les persones més destacades seran Ada Colau, David Fernàndez, Jordi Bonet, Gala Pin o Gemma Ubasart que –en un futur que avui és present–, faran un paper determinant en projectes com Guanyem-Barcelona en Comú, la CUP o Podem. Gemma Ubasart, per cert, entre el 2007 i el 2011 va ser regidora a Castellar del Vallès per les Candidatures Alternatives del Vallès.

De fet, el cas d'Ubasart assenyala la diferent configuració d'aquestes aliances fora de Barcelona. Mentre que a Barcelona el municipalisme es cou a foc lent, i no es manifesta fins a la primera candidatura de les CUP l'any 2011, entre el 2003 i el 2007 comencen a bullir les Candidatures Alternatives i Populars en nombroses poblacions mitjanes o petites, tant de l'àmbit metropolità com de la resta de Catalunya. A les municipals del 2003, se n'hi presenten quaranta i l'any 2007 ja són vuitanta. El 2011 només les CUP van superar el centenar de regidors, això sense comptar les Candidatures Alternatives del Vallès i altres. En aquest sentit l'esquerra independentista, anticipant el que posteriorment passaria a les eleccions al Parlament de Catalunya, aconsegueix recollir el suport d'un electorat no necessàriament independentista però sí indignat. Els pobles s'anticipen a la metròpoli en l'aposta municipalista.

El trànsit del 15M: del resistencialisme al projecte alternatiu

La conseqüència principal del 15M va ser la de recuperar la capacitat de construir el que és comú sobre un escenari de fragmentació i atomització. Deixant de banda la reconfiguració de cadascú, la irrupció a les places no no-

més va desbordar les fronteres de la política des de baix, obrint un camp social més ampli, heterogeni i complex; sinó que va trencar amb la tendència al particularisme de les lluites socials. Des d'aleshores un subjecte com la PAH, associat a priori a l'interès específic de les víctimes del extractivisme hipotecari i creditici, s'ha anat convertint en un referent col·lectiu en matèria d'habitatge, al mateix temps que una majoria social amplíssima s'ha identificat amb la seva lluita contra la financiarització. No han deixat d'existir les lluites concretes, però sí les lògiques particularistes.

Tot i les diferents interpretacions sobre el 15M, l'esclat va deixar una latència col·lectiva que exigia la definició d'un projecte alternatiu de societat. Bona part del debat al voltant d'aquesta qüestió ha girat sobre si s'exigia un canvi radical, una ruptura, o una reforma de l'ordre actual que recuperés els índexs de desenvolupament i els estàndards de vida anteriors a la crisi. Probablement dins el desgavell de classe, polític, cultural i ideològic que van ser les places, hi ha una mica de les dues postures i bastant més de postures contradictòries. En tot cas, és obvi que l'onada municipalista actual manté una filiació amb el 15M i la seva exigència de construir un projecte alternatiu. En efecte, la primera expressió electoral del vot indignat va anar cap a la CUP, una organització d'arrels municipalistes.

Cal aturar-se en l'interludi que es produeix els anys 2013-2014, un període en el qual el protagonisme del 15M declina a favor de les mobilitzacions pel Dret a decidir. Malgrat que una part de l'independentisme fa palès el seu rebuig del 15M perquè no és un fenomen exclusiu d'àmbit català, cal assenyalar que en molts casos hi ha coincidències entre els agents actius a les places (o a les marees) i la massa impulsora de la mobilització sobiranista. D'altra banda, la cessió del protagonisme al sistema de partits ha desvirtuat els seus aspectes més interessants, desactivant la

possibilitat de desbordament social, i per l'esquerra, i deixant un *procés* controlat i domesticat. A dia d'avui ja es dibuixa una profunda decepció col·lectiva.

A recer d'aquestes mobilitzacions entra en joc el Procés Constituent liderat per Arcadi Oliveres i Teresa Forcades. La seva intenció, per ser breus, és unir la «indignació sobiranista» i fer de pont i mediació entre una part de l'esquerra institucional i la mobilització social post15M. El Procés Constituent transforma en actor polític cohesionat l'espai associatiu i d'algunes oenagés, que a la primera dècada dels 2000 va confluir dins del moviment antiglobalització, desenvolupant com a estratègia el fet de captar el màxim de personatges amb rellevància pública, a la recerca d'una identificació mediàtica entre l'*star system* dissident i el malestar popular. Malgrat que el seu paper es va dissolent, en processos com el de Guanyem-Barcelona en Comú s'ha convertit en un actor determinant.

El cicle iniciat el 2011 patirà un tercer gir durant les eleccions europees de l'any 2014 amb la sorprenent irrupció de Podemos al Parlament europeu i els cinc diputats aconseguits. Una part dels actors que durant els últims vint anys havien participat en les mobilitzacions i els espais de dissidència s'afanyen a definir projectes de caràcter municipalista. L'anunci de la candidatura de Guanyem Barcelona, amb Ada Colau al capdavant, accelerarà processos que ja es donaven entre bastidors, i detonarà en última instància la separació de projectes activistes i polítics que fins llavors s'havien complementat.

La ruptura entre la CUP i Guanyem-Barcelona en Comú, motivada per la inclusió d'ICV al procés de confluència, és probablement un símptoma de futur. Queda clar que compartir la intempèrie de les institucions no és el mateix que compartir estratègia i projecte en entrar-hi. D'alguna manera, el pas per construir alternatives polítiques remarca les diferències que a l'època del resisten-

cialisme perdien rellevància en la lluita contra l'enemic comú.

Autogestionar el dret a la ciutat

Quan Lefebvre o Harvey invoquen el concepte del dret a la ciutat posen en relleu la importància política de l'espai. L'espai és el producte de la societat. Cada societat produeix el seu espai, i serà a l'espai on es confrontaran els valors a través dels assajos del dret. És una noció emergent d'espai encabit dins un temps polític permanent, és a dir, amb dimensió conflictiva, col·lectiva i transformadora. Potser això explica part del desenvolupament desigual del municipalisme de nou encuny en els barris, els districtes i les comarques de Catalunya.

Actualment, i amb independència de les candidatures electorals, un factor determinant d'aquesta desigualtat organitzativa és l'existència d'un teixit veïnal i associatiu previ al 15 de maig del 2011. Aquest fet ha permès l'enriquiment mutu entre els nouvinguts a la política i les *old school* assembleàries.

A tall d'exemple, si col·loquem la lupa sobre alguns barris de Barcelona amb tradició cooperativista, veiem com les assemblees de Sants i Sant Andreu han plantejat projectes heterogenis que han reeixit, com ara la recuperació del bloc onze de Can Batlló, la (re)construcció de Can Vies o el casal d'entitats de l'Harmonia, situat dins el recinte fabril de Fabra i Coats. Aquestes experiències són reflex d'un municipalisme d'alliberament que s'enfronta a reptes concrets dins la gestió d'equipaments de barri. Models cooperatius i espais de confluència són part dels reptes que tenen per davant.

La llista podria allargar-se amb els horts urbans de Vallcarca i l'autogestió viva de Can Masdeu o, fora de Barcelona, la campanya per la recuperació de la Sala Ciutat a

Manresa, tot i que és ineludible incorporar una reflexió sobre el dret a la ciutat. Aquesta reflexió vol dir interpel·lar el «municipalisme pel fet», el qual s'ha de preguntar si pot ser capaç de nodrir simultàniament la construcció de base i les candidatures d'esquerres municipalistes. I això comporta el risc que el municipalisme de base s'estigui buidant sense que ningú reculli el testimoni.

L'assimilació o cooptació d'aquest municipalisme desinstitucionalitzat pot ensopegar amb la petrificada política de pressupostos i plans comunitaris que acaben fent de tap.

Defensar avui dia que el poder tal com raja resideix en les institucions dificulta identificar la base relacional del mateix poder. Sembla improbable que s'acabi buidant de poder les institucions participant-hi. L'única manera de buidar-les és enfortint els moviments socials autònoms en relació amb elles. El dubte és, si volent enfortir-los participant en les institucions, se sostindran entre el seu embull de contradiccions.

Especificitats de les CUP i altres experiències

En aquest punt repassarem els antecedents de diferents experiències municipalistes, així com els riscos i els reptes que enfronten els moviments quan concorren a les eleccions per participar en les institucions locals. També farem un zoom sobre la conjuntura específica de les CUP com a agent central a Catalunya d'aquesta aposta per la política local.

El municipalisme popular que ha començat a prendre volada des de mitjans de la primera dècada del segle XXI neix d'una necessitat d'emancipació compartida amb les lluites socials i els barris que s'oposaven al franquisme.

En aquest sentit, les arrels del nou municipalisme beuen d'experiències que engeguen abans de la transició i que no

havien estat assimilades pels partits hegemònics. Per exemple, la CUPA (Candidatura d'Unitat Popular d'Arbúcies), la UM9 (Unitat Municipal 9, a Sant Pere de Ribes) o el COP (Col·lectiu Obrer i Popular, de Ripollet). Alhora, hi havia militants que provenien de l'esquerra extraparlamentària (OEC, Bandera Roja, FOC) i que es van plantejar seriosament crear candidatures alternatives.

El cas concret del COP de Ripollet va ser fruit d'una lluita encapçalada per l'associació veïnal que portava anys exigint un ambulatori. La protesta va tenir moments de gran tensió social, però com que no els van poder desactivar, l'estratègia dels partits va ser la de crear associacions de veïns submises i receptives al clientelisme. Aquesta candidatura, que avui continua viva, va ser un dels gèrmens del que després han estat les Candidatures Alternatives del Vallès i, sota el nom de Compromís per Ripollet, aglutina actualment forces emergents com ara Procés Constituent.

No obstant això, el franquisme parlamentari empeltat a les institucions requeria uns partits polítics forts i controladors i, per aconseguir-ho, formacions com el PSUC i el PSC es van dedicar a reclutar militants de base. En aquell context, explica Xavier Diez, les associacions de veïns van esdevenir la principal pedrera municipalista per a diversos partits: «D'aquesta manera s'assolia un doble objectiu: absorbir talent i neutralitzar tota dissidència». La desarticulació de bona part dels moviments populars combatius i la progressiva satel·lització i dependència respecte de les institucions va significar que, de retruc, els partits d'esquerra es quedessin sense pressió en els plens municipals per plantejar negociacions amb força.

Les noves generacions de militants de la nova esquerra independentista i anticapitalista han conservat durant molts anys un gran recel a participar en les institucions per por de ser assimilades pel sistema. S'havia après que la gestió del capitalisme no permet destruir-lo ni tampoc possibilita la transformació real de la bastida institucional. No obstant, com és que avui tornem a plantejar-nos la participació electoral com assalt a les institucions?

A partir de les experiències de base i l'autoorganització es va començar a treballar per la construcció d'alternatives des de diferents àmbits: ecologista, sindical, cooperatiu, feminista, independentista, estudiantil, etc. La creació de casals i ateneus mostra com una part significativa de les CUP i d'altres candidatures alternatives s'han articulat al voltant d'aquests espais de relació social i també de construcció de noves polítiques.

La Candidatura d'Unitat Popular es va constituir com a partit el 1986, però no és fins a la *Declaració de Vilafranca* (desembre del 2002) que el seu relat agafa embranzida. A les poques CUP actives fins aleshores (Valls, Manresa, Biosca, Torà, Salt o Sabadell) i a les persones vinculades a la UM9 de Ribes, se'ls hi van sumar nuclis nous impulsats per la generació de militants i activistes formats en les lluites altermundistes.

L'entrada de la CUP-AE al Parlament de Catalunya el novembre del 2012 va comportar una amplificació notòria de la projecció pública dels plantejaments de la CUP. La candidatura va anar als comicis autonòmics amb uns principis ètics que posaven en qüestió l'exercici del parlamentarisme com l'havien fet fins aleshores els partits amb representació a l'hemicicle, incloent-hi l'esquerra gestora. Limitació de mandats, topalls de sou o assemblearisme en la presa de decisions importants han guiat la pràctica dels diputats de la CUP-AE.

És potser una lectura d'avantguarda feta amb anterioritat, durant els comicis de l'any 2007, que la CUP aposta per presentar-se a les autonòmiques. Es pot considerar un dels cismes no revisats dins la unitat popular i d'acció de l'esquerra independentista.

Tanmateix, un dels espais més interesants generats des de les CUP han estat les trobades populars municipalistes (TPM) per dues raons: van començar a funcionar més d'un any abans de la cita electoral, donant un temps real de debat i construcció des de la base, i són anteriors al fenomem Podem i la seva creació d'urgència cojuntural. Però, per una altra banda, hi ha dubtes seriosos que finalment el procés de les TPM hagi recollit els fruits esperats a nivell de construcció política i programàtica des de la base.

Una altra experiència interessant de candidatura alternativa la trobem en la CAF, la Candidatura Activa del Figaró, al municipi de Figaró-Montmany, a la falda del Montseny, en la comarca del Vallès Oriental, frontissa amb la d'Osona. Des del 2003, la participació ciutadana és l'eix vertebrador de les polítiques municipals. Seguint l'exemple de la ciutat brasilera de Porto Alegre, sotmet una part del pressupost a la voluntat del veïnat, pràctica que també apliquen els infants de l'Escola Montmany. A més a més, el poble ha remunicipalitzat l'aigua, a contracorrent de la política de privatitzacions de l'Ajuntament de Barcelona o de la Generalitat.

No obstant això, el Figaró no és ni el primer ni l'únic lloc que sotmet els pressupostos a la voluntat dels seus habitants. Arenys de Mar, Callús, Parets del Vallès, Santa Cristina d'Aro, Terrassa o Vilafranca del Penedès en són d'altres exemples. Emulant l'experiència del municipalisme llatinoamericà, aquesta mesura s'ha convertit en una de les principals mesures de regeneració política utilitzades per les forces d'esquerres. La major part dels municipis que van adoptar-la van fer-ho durant la legislatura 2003-2007, en un moment de ple creixement econòmic.

Continuant amb l'exemple del Figaró, un 98% del terme municipal forma part d'una zona protegida, el Parc Natural del Montseny, per on passa la riereta de Vallcàrquera que des de sempre proveeix d'aigua els veïns del Figaró. La gestió de l'aigua i les irregularitats en la privatització progressiva del sector han estat el centre de moltes lluites reivindicatives, amb el paradigma de la polèmica d'Aigües Ter Llobregat. Al Figaró va ser gestionada fins a 2009 per l'empresa privada CASSA.

Tot i que hi ha municipis catalans que encara mantenen la gestió de l'aigua, com Manresa o Reus, no és la tendència general. En relació a la remunicipalització d'aigua, la plataforma l'Aigua és Vida, afegeix a la llista Alfés, Arenys de Munt, Viver i Serrateix, Carme i Vilalba Sasserra.

Però, la reforma de les administracions locals prevista pel govern de Mariano Rajoy, que té com a suposat leitmotiv la racionalització de l'administració pública, pot posar en perill la capacitat de decisió d'aquests municipis sobre els béns públics en general i l'aigua en particular. Els municipis de menys de 5.000 habitants –un 80% dels catalans– podrien desaparèixer *de facto*. Abans del 2016, les competències en sanitat, educació o serveis socials s'han de cedir a la Diputació o als consells comarcals, dos òrgans no escollits democràticament.

La proposta de Guanyem / Barcelona en Comú

Guanyem - Barcelona en Comú és probablement la principal cristal·lització de les aliances entre una part dels moviments socials, els espais associatius i els acadèmics. Són els nous processos d'autoorganització sorgits arran del 15M, amb rellevància de la PAH, convertida en la seva icona més sòlida i significativa, tot i ser anterior.

És cabdal ressenyar l'intent d'un sector dels moviments socials, en què confluïen espais veïnals de la Barceloneta, la PAH o l'Espai Social Magdalenes, per donar relleu i renovació al moviment veïnal. Aquesta aposta s'ha concretat en l'entrada d'Ada Colau a la junta de la FAVB i la CON-

FAVC i en la incorporació d'una associació *offsider* com l'Òstia de la Barceloneta en el si de la federació. També s'ha d'esmentar la incorporació d'algunes persones a les associacions del Gòtic i del Casc Antic. La precipitació dels esdeveniments i el mateix marasme del moviment veïnal no van deixar madurar aquesta possibilitat. Una crisi dins l'històric grup dirigent de la FAVB va deixar Jordi Bonet com a president el gener del 2011, però que no va arribar a fer dos anys de mandat, i va presentar la dimissió l'octubre de l'any següent.

La frustració d'aquesta experiència té molt a veure amb el paper testimonial de l'associacionisme veïnal a Barcelona en Comú. Al contrari que a finals dels anys 70, quan l'esquerra institucional es va nodrir dels quadres del moviment veïnal, en el cas de Barcelona en Comú aquest sembla que té un paper més aviat menor. Això, d'altra banda, té bastant a veure amb la seva pròpia debilitat, ancorat en alguns barris a una gerontocràcia que no troba relleu, mentre banderes que en el seu moment formaven part dels seus trets d'identitat –educació, espai públic, habitatge, sanitat– són defensades amb més eficàcia per nous subjectes polítics. I són aquests nous subjectes, des de la PAH fins a les assemblees de barri o les marees per l'educació i la sanitat públiques, les que estan realment nodrint el model Barcelona en Comú.

La proposta del Pla de Xoc, que ara mateix és la principal eina programàtica, és reflex d'aquest conjunt d'agents constituïts a partir del 15M. Aquesta és una barreja de propostes de regeneració i transparència institucional, mesures d'abordatge de les situacions d'emergència social i de revisió de part de la política urbanística i de territori. Entre d'altres, cal destacar –pel seu major abast polític i social– la possible declaració de tot Barcelona com a zona de tanteig i retracte (dret preferent de comprar i/ o d'adquirir un bé mobiliari o immobiliari abans que la propietat) com a eina

d'una política d'habitatge que en prioritzi l'ús, la remunicipalització del servei d'aigua, la moratòria d'obertura d'hotels i apartaments, i la revisió d'un conjunt de projectes com la Marina de luxe del Port Vell, l'ampliació de la Maquinista, el Sagrera-Kids o la pista d'esquí de la Zona Franca.

Això no obstant, les decisions preses des de baix han tingut un paper limitat. Tot i nodrir-se de quadres dels moviments i les assemblees de base, la participació col·lectiva més oberta es va donar durant l'elaboració del codi ètic. Debatut al llarg de dos mesos i en diverses assemblees, a partir de documents aportats per les Trobades Populars Municipalistes (TPM), Procés Constituent o ICV, aquest és probablement el document més ben elaborat, més encara que l'esmentat Pla de Xoc, molt més concret en el seu contingut i més profund en les eines de decisió que dóna.

En canvi, la confecció de les llistes no ha diferit gaire de la de qualsevol coalició de partits. Tot i reconèixer el condicionant de la urgència, la llista final és fruit d'una política feta des de dalt. Durant el procés de confluència, i sobretot a partir de la decisió de la CUP de retirar-se'n, l'eix determinant ha estat la negociació entre el grup promotor, Iniciativa per Catalunya i Procés Constituent. La constitució de l'única llista que finalment es va presentar a les primàries, ha estat fruit d'una negociació de quotes en tota regla, en què es va imposar a ICV que renunciés a històrics com Ricard Gomà en compliment del codi ètic que limita el temps dels càrrecs públics a dues legislatures, però en la qual els cinc primers llocs són un repartiment entre aquests tres espais.

Es pot dir que Barcelona en Comú és el punt de trobada entre el sector més audaç dels moviments socials, l'esperit mobilitzat i organitzat post15M i l'esquerra institucional de la vella política. La incògnita general sobre l'aposta municipalista és si seran capaços de destruir les lògiques institucionals o acabaran devorats per aquestes institucions.

La construcció d'un discurs de municipalisme horitzontal

Considerem que aquestes candidatures han de ser conscients que la seva força no rau en el nombre de regidors obtinguts, sinó en la capacitat d'organització al carrer, de desbordar la institució i d'obeir les demandes populars, és a dir, la màxima zapatista del «manar obeint».

Ens hem de preguntar si les lluites s'han esgotat, si l'única finestra d'oportunitat és l'aposta institucional. La resposta sense clarobscurs és que no. I aquest no afirma que el sostre que troben alguns moviments no es resol amb l'accés a la política de gestió. Com diu Tomàs Ibáñez, «el poder no se toma, te toma». Passar de l'espai dels moviments socials a la conquesta de les institucions suposa un canvi d'escenari en què apareixeran noves limitacions pròpies de la bastida estatal.

Així mateix, per digerir la potencialitat del discurs del municipalisme horitzontal emergent, i que la trufa electoral no ens emmordassi la boca, cal revisar les característiques fonamentals dels diferents dispositius que operen a la desesperada en l'assalt a les institucions. És important constatar que hi ha lògiques heterogènies, per exemple, entre la PAH i Guanyem, que no tenen traducció fàcil entre si, però que és important que no generin interconnexions de matrimoni o suplantació d'una lògica per una altra.

Són dues les raons fonamentals dels qui han fet aquest salt. Una, la impossibilitat d'aconseguir revertir la imparable demolició de drets socials dels actuals interlocutors institucionals, que s'han tancat en banda a les reivindicacions del carrer com un tret d'identitat. L'altra, complementant l'anterior, la necessitat que hi hagi alternatives polítiques que realment aportin voluntat de ruptura. Ara bé, el risc d'una deriva cap a la *realpolitik* és evident. Ara per ara, les

propostes són de caire més regeneracionista que transformador:

1) endreçar la casa (passar el forrellat a les portes giratòries, menys corrupció, més transparència i participació, obrir els calaixos),

2) transferir poder als moviments socials i, en aquest sentit, apoderar des de dalt, facilitant recursos, legitimant els seus discursos i, potser, atorgant-los parcel·les d'autoritat per autogestionar políticament determinats espais per als quals es reclamen competents.

Marina Garcés parla d'un desbordament del tauler de joc, on ja no és funcional parlar del dins o fora, ni mantenir el dualisme institucions-moviments socials, com si d'un diorama espuri es tractés. Hi ha, però, un perillós allunyament de la realitat en considerar que es pot donar un treball institucional en què les candidatures i el carrer treballin de costat i sense conflictivitat.

La presa de consciència col·lectiva en els nostres barris passa, de manera inajornable, per la pràctica en el conflicte, enfrontant els problemes derivats de la planificació urbana i generant alhora espais emancipats de la tutela institucional. No és qüestió, per tant, d'entrar en el joc de la micropolítica pressupostària, sinó de fer valer els interessos de la gent en la baralla per l'espai públic. I la gent més conscient que forma part de les candidatures sap que, amb altres configuracions, aquest conflicte també es donarà perquè el carrer, per sort, és més complex que el tauler.

Potser la clau i el repte de les candidatures resideix en la consciència que l'autogovern no emana d'aquesta bastida institucional que, en tant que diligència, es vol assaltar. Per salvar l'estatcentrisme cal tenir els peus a terra o, en aquest cas, al carrer.